

YU ISSN 0352-1745
UDK 808. 2-5

A JEZIČKE STUDIJE

I
SJK

RADOVI INSTITUTA ZA STRANE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI

PREDRAG PIPER

ZAMENIČKI PRILOZI

(gramatički status i semantički tipovi)

Wetzel, 1932
1932-1933

2000-01-01 00:00:00

particulars of the
whole case.

NOVI SAD 199

A

JEZIČKE STUDIJE

Radovi Instituta za strane jezike i književnosti

Sveska 5

Uredništvo

dr Vesna Berić, dr Pavica Mrazović, dr Aleksandar Nejgebauer,
dr Predrag Piper, dr Dušanka Točanac

Recenzenti

dr Milka Ivić
dr Milorad Radovanović

Glavni i odgovorni urednik

dr Pavica Mrazović

Likovna oprema

Laslo Kizur

U osnovi ovog rada je prvi deo doktorske disertacije »Zamenički prilozi u ruskom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku«, odbranjene 29. aprila 1982. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

Mišljenja članova Komisije za odbranu doktorske disertacije, akad. Milke Ivić, prof. dr Vere Nikolić i prof. dr Milorada Radovanovića, kao i mišljenje akad. Zuzanne Topolińska o ranijoj verziji ovog teksta i pojedinim njegovim delovima bila su autoru veoma korisna za dalji rad na uobičajivanju istraživanja o zameničkim prilozima u knjigu. Autor im zato toplo zahvaljuje.

Zahvalnost duguje i mnogim kolegama iz novosadske i moskovske lingvističke sredine sa kojima je imao priliku da prodiskutuje pojedine probleme koji su ovim istraživanjem obuhvaćeni.

SADRŽAJ

<i>Uvod</i>	— — — — —	7
<i>GRAMATIČKI STATUS</i>	— — — — —	13
1. Zamenički prilozi kao zameničke reči	— — — — —	14
1.1. O pitanju autonomnosti sistema zameničkih reči	— — — — —	14
1.2. Problem distinkтивног обељежја	— — — — —	15
1.3. Zamenjivanje	— — — — —	16
1.4. Upućivanje	— — — — —	20
1.5. Kategorijalnost	— — — — —	28
1.6. Ka sintezi	— — — — —	32
2. Zamenički prilozi kao prilozi	— — — — —	42
3. Zamenički prilozi i druge nepromenljive zameničke reči	— — — — —	49
4. Zamenički prilozi i gramatičke kategorije	— — — — —	54
4.1. Gramatičke kategorije i semantičke kategorije	— — — — —	54
4.2. O sferi subjektivnog upućivanja	— — — — —	57
4.3. Zamenički prilozi i gramatika govorne situacije	— — — — —	66
<i>SEMANTIČKI TIPOVI</i>	— — — — —	83
5. Od semantičkih kategorija ka semantičkim tipovima	— — — — —	83
5.1. Kategorija i tip	— — — — —	83
5.2. O pitanju sistema semantičkih kategorija	— — — — —	84
6. Pregled kategorijalnih tipova zameničkih priloga	— — — — —	95
7. Pregled determinativnih tipova zameničkih priloga	— — — — —	107
7.1. Lokalizatori	— — — — —	108
7.2. Kvantifikatori	— — — — —	112
<i>PE3IOME</i>	— — — — —	117
<i>SUMMARY</i>	— — — — —	121
<i>CITIRANA LITERATURA</i>	— — — — —	125
<i>REGISTRI</i>	— — — — —	136

卷之三

а чијије посебност је да се узимају као врста реци, а не као врста прописа. У овом смислу, реци се сматрају као врста прописа, а не као врста реци. У овом смислу, реци се сматрају као врста прописа, а не као врста реци. У овом смислу, реци се сматрају као врста прописа, а не као врста реци.

UVOD

§ 1. Zamenički prilozi obično se opisuju kao reči sa dvojakom prirodom, zameničkom i priloškom, na šta i njihov naziv upućuje. Slične uopštene konstatacije i nekoliko primera predstavljaju gotovo jedini podatak o zameničkim prilozima kao posebnom jezičkom podsistemu, koji se može naći u literaturi o virstama reči, njihovim uzajamnim odnosima i prelaznim slučajevima. Nedovoljnost takvih konstataacija utoliko je veća što se i zamenice i prilozi različito tumače kako u pokušajima utvrđivanja sadržaja datih pojmove tako, i još više, u pokušajima određivanja njihovog obima. Pišući o prilozima u ruskom jeziku V. V. Vinogradov primećuje:

Для большинства грамматиков [...] наречия являются удобным свалочным местом, куда без разбора сбрасываются слова, лишенные так называемых грамматических форм.¹

Na sličan način anglista E. Krusinga piše o 'zamenicama' (neodređenim) poredeći ih sa onim mestom u kući na koje se ostavljaju suvišne stvari:

The chapter on indefinite pronouns may be considered as the lumber-room of the pronouns; and a lumber-room may be as convenient in grammar as it is in a house.²

§ 2. Antičke koncepcije vrsta reči ostavile su potonjoj gramatici u nasleđe zamenice i priloge kao posebne leksičko-gramatičke kategorije.³ Međutim, ako se uporedi njihov obim u vreme antičke filologije i kasnije, može se videti da je u tom pogledu tokom vekova došlo do znatnih promena, čije je suština obično bila u proširivanju pojmova zamenice i priloga. To nije bila posledica produktivnosti tih reči (pogotovo kada je reč o zamenicama) nego pre evoluiranja lingvističkih shvatanja o njihovoj prirodi. Razvoj koncepcije zamenica kao vrste reči išao je više divergentno nego konvergentno zbog čega danas postoje prilično raznovrsna mišljenja o zamenicama i njihovim gramatičkim osobinama.

§ 3. Pojedine osobine zamenica u novije vreme su podrobниje proučavane, posebno one koje se tiču uloge zamenica u strukturi rečenice i teksta

¹ Vinogradov (1938: 151).

² Krusinga (1932: 129).

³ Vid.: Frejdenberg (red.) (1936), Robins (1966).

(zamenice kao supstituenti, prosentencijalizatori, kvantifikatori itd.),⁴ ali u njima kao i u radovima o zamenicama kao posebnoj vrsti reči u centru pažnje su deklinabilne zameničke reči, odnosno takve koje mogu biti nosioci nekih od glavnih sintakških funkcija.⁵ Sintakšičke i, pogotovu, semantičke specifičnosti nepromenljivih zameničkih reči slabije su ispitane.

Na drugoj strani, prilozi su kao nepromenljive reči tek šezdesetih i pogotovu sedamdesetih godina ušli u krug frekventnijih lingvističkih tema. U tom vremenu objavljen je znatan broj radova o prilozima u različitim jezicima i lingvistička saznanja o njima time su dosta proširena.⁶ Međutim, zameničko-priloške reči kao netipični predstavnici ove klase ni u okviru proučavanja priloga nisu šire niti posebno opisivani.

§ 4. Zbog toga što su zameničko-priloške reči u opisima zamenica obično tretirane kao prilozi, a u opisima priloga kao zamenice, o njima se uglavnom više podrazumevalo nego pisalo. Ipak, iako su dosta slabo zastupljeni u gramatikama različitih jezika i posebnim člancima, u monografskim radovima o zamenicama ili o prilozima nešto više je rečeno i o zameničkim prilozima. Tako je, na primer, celovitiji doprinos proučavanju ovih reči u ruskom jeziku dao A. K. Koneveckij u svom univerzitetском priručniku o razvoju tvorbene strukture priloga.⁷ Slično je koncipirana i monografija J. Jahna o prilozima u slovenskim jezicima,⁸ u kojoj su komparativnim metodom pored drugih, širih priloških sistema opisane i tipičnije zameničko-priloške reči sa stanovišta razvoja njihovih morfemskih struktura i značenja. S obzirom na širinu predmeta Jahnovog rada mnoga pitanja u vezi sa zameničkim prilozima u njemu su tek naznačena, a mnoga nisu mogla biti razmatrana kao što ni svi zamenički prilozi nišu mogli biti obuhvaćeni opisom. Ispitivanjima zameničkih priloga na sintakško-semantičkom planu i u sinhronijskom proseku vredan doprinos dala je R. Grzegorczykowa u svojoj studiji o semantičkim i sintakškim funkcijama poljskih priloga.⁹ Zamenički prilozi u srpskohrvatskom jeziku obradivani su u radovima M. Pešikana i I. Stevovića,¹⁰ uglavnom kroz semantičke klasifikacije zamenica. Zamenički prilozi u neslovenskim jezicima takođe su obično obradivani u okviru opisa zamenica ili priloga.¹¹ Veću pažnju privukli su zamenički prilozi u nemačkom jeziku, koji su dobili i monografski opis, zbog njihove tvorbe i semantičke specifičnosti u odnosu na zameničke priloge u drugim evropskim jezicima.¹²

§ 5. U većini radova u kojima se u manjoj ili većoj meri govori o zameničkim prilozima njihova značenjska strana je u drugom planu. U isticanju veze između zameničkih priloga i zamenica često je prisutan tvorbeni kriterij

⁴ Vid., npr.: Harweg (1968); Padučeva (1970); Vol'f (1974); Isačenko (1976).

⁵ Upor.: Majtinskaja (1969), Jodłowski (1973), Fokker i Smolowska (1971), Scjašković (1977) i dr.

⁶ Vid.: Klum (1961), Jelitte (1961), Čapija (1960), Šuba (1962), Januschas (1962), Schmidt (1962), Cyrana (1967), Pinkster (1972), Grzegorczykowa (1975), Ivić (1977), (1978) (1979), Monraev (1980), Grickat (1983) i dr.

⁷ Koneveckij (1976). O zameničkim prilozima u ruskom jeziku inače prva opširnije piše Fedoruk-Galkina, koja im je posvetila jedno poglavje u svojoj knjizi o ruskim prilozima (1939).

⁸ Jahn (1966).

⁹ Grzegorczykowa (1975). Nešto starija studija Cyrana posvećena je razvoju i tvorbenoj strukturi poljskih priloga (1967).

¹⁰ Pešikan (1967), Stevović (1973), (1974—1975).

¹¹ Upor.: Klum (1961), Majtinskaja (1969), Levkovskaja, Prorokova i Sergienko (1971), Monraev (1980) i dr.

¹² Holmlander (1973). Autor se u tom radu ne bavi zameničkim prilozima u celini nego jednim problemom, aktuelnim za situaciju u nemačkom jeziku — vezama između semantičkih klasa glagola i obavezne ili fakultativne upotrebe zameničkih priloga. Zameničkim prilozima u nemačkom jeziku posvećena je i disertacija Spittelera (1972), koja mi nije bila dostupna.

rum, što je negde dobilo i terminološki izraz (vid. § 6). Zamenički prilozi dovode se u vezu sa zamenicama kao reči sa istim korenским morfemama. Mišljenja o primarnosti ili sekundarnosti jednih ili drugih su podeljena.¹³ U jednim radovima, većinom starijim, pri definisanju zameničkih priloga eksplisitno se ukazuje na njihovu istorijsku vezu sa zamenicama.¹⁴ U dencijim radovima na nju se obično ukazuje bez posebnih istorijsko-morfoloških tumačenja, dok se u novije vreme češće ističe povezanost zameničkih priloga sa zamenicama na sintaksičkom i semantičkom planu.

§ 6. Činjenica da i sam naziv ukazuje na složenu prirodu zameničkih priloga verovatno nije bila bez značaja za njihovo tumačenje i mesto koje im je u naučnim radovima posvećeno. U zavisnosti od toga koji je princip u klasifikaciji reči po vrstama uziman kao najrelevantniji ove reči su ubrajane u zamenice ili u priloge i imale su, uglavnom, sudbinu prelaznih slučajeva da budu usputno posmatrane kroz odnos prema vrstama reči prema kojima su dobijale i najčešće nazine: (*zamenički*) *prilozi* ili (*priloške*) *zamenice*. Pored ovih upotrebljavaju se i razni drugi termini.

Tako se, na primer, u srpskohrvatskoj lingvističkoj terminologiji sreću termini *zamenički prilog*,¹⁵ *pronominalni adverb*,¹⁶ *priloška zamenica*,¹⁷ *priloško-zamenička reč*,¹⁸ *prilozi-zamjenice*,¹⁹ *priložna zamjenica*,²⁰ *adverbijalna zamenica*,²¹ *adverbijalna zamenička reč*.²² U ruskoj lingvističkoj terminologiji naziv *местоименное наречие* upotrebljava se češće od ostalih,²³ ali njegove terminološke varijante takođe ukazuju na odsustvo jedinstvene konцепције zameničko-priloških reči: *от местоименное наречие*,²⁴ *местоименное наречие*,²⁵ *про-наречие*,²⁶ *про-адверб*,²⁷ *наречное-местоимение*,²⁸ *адвербиональное местоимение*.²⁹ Slična je situacija i terminološkim sistemima drugih jezika, na primer, u poljskom: *przysłówek zaimkowy*,³⁰ *przysłówek odzaimkowy*,³¹ *okolicznik przedwerbialny*,³² *zamek przystawny*,³³ *zaimkowe określniki*,³⁴ *zamek przystawkowy*,³⁵ u češkom: *příslovečné zájměno* i *zájmenné adverbium*,³⁶ u slovačkom *adverbialne zámené*, *zámenné adverbium*,³⁷ *prišlovnkové zámená*, *zámené prišloky*,³⁸ u gornjo- i donjolužičkosrpskom *adwerbialny pronomen*, *pronominalny adverb*,³⁹ u ukrajinskom *адвербіальний займенник*, *прислівниковий займенник*, *займенниківий прислівник*,⁴⁰ u bělorus-

¹³ Upor. o tome kod Majtinske (1969: 39—61, 106—114, 195 et passim).

¹⁴ Upor.: npr.: Fedoruk-Galkina (1939: 92—102).

¹⁵ Simeon (1969, II: 753).

¹⁶ Isto, str. 187.

¹⁷ Jedlička (red.) (1979, II: 311, 344).

¹⁸ Na istom mestu.

¹⁹ Simeon (1969, II: 187) — u pitanju je prevod termina iz rečnika Ahmanove (1969).

²⁰ Isto, str. 190.

²¹ Jedlička (red.) (1979, II: 289, 323).

²² Isto, str. 289.

²³ Upor.: Potebnja (1958: 37), Fedoruk-Galkina (1939: 57, 92—102), Vinogradov (1972: 295) i dr.

²⁴ Npr.: Potebnja (1958: 37).

²⁵ Ahmanova (1969), Isačenko (1976).

²⁶ Nikolaeva (1978: 8).

²⁷ Nikolaeva (red.) (1978: 471), Serebrennikov (1972: 447), Moskal'skaja (1981: 116).

²⁸ Sahmatov (1946: 277).

²⁹ Barnetová i dr. (1979, I: 357).

³⁰ Szober (1959: 103), Kuryłowycz (1971: 5).

³¹ Nowakowska (1933: 37), Cyran (1967: 17—27).

³² Weinsberg (1973: 26—27).

³³ Klemensiewicz (1952: 69), Jodłowski (1973: 115).

³⁴ Grzegorczykowa (1975: 112 et passim).

³⁵ Jedlička (red.) (1979, II: 90).

³⁶ Isto, str. 23, 31.

³⁷ Isto, str. 35, 61.

³⁸ Oravec (1956: 46).

³⁹ Jedlička (red.) (1979, II: 105, 125).

⁴⁰ Isto, str. 171, 190, 178; Čaplja (1960, 44).

ком замениникавае прыслоуе, прыслоуны заменник;⁴⁵ slovenačkom *adverbialni zaimek*, *prislovni zaimek*, *pronominalni adverb*, *zaimenski adverb*;⁴² u makedonskom *заменски прилог*, *прилошка заменка*;⁴³ u bugarskom *местоименно наречие*;⁴⁴ u engleskom *pronominal adverb*,⁴⁵ *adverbial pronoun*,⁴⁶ *adverbial substitute*,⁴⁷ *pro-adverb*,⁴⁸ *pro-locatives*, *pro-temporales*,⁴⁹ u nemačkom *Adverbialpronomen*, *Pronominaladverb*,⁵⁰ *Pro-Adverbial*,⁵¹ u francuskom *adverb pronominal*,⁵² *pronom adverbial*,⁵³ u latinskom *proadverbium*⁵⁴ itd.

Terminološke razlike podrazumevaju i izvesne razlike pojmovne prirode, koje mogu biti znatne kao, na primer, kod N. I. Greča, koji je termin *заменительные наречия* rezervisao za reči *да*, *нет*, *мол*, *де* i sl., koje se ne ubrajaju u *заменице* iako imaju sa *заменицама* dosta zajedničkih oznaka.⁵⁵ Mnogi autori koriste jednostavno termine *заменица* ili *прилог* bez uže odrednice. Tako je, na primer, K. Brugmann fundamentalni rad iz ove oblasti, studiju o pokaznim *заменицама*, u indoevropskim jezicima, jednim delom zasnovao na 'materijalu' *замениčkih priloga*, koje naziva i *pronomina* i *adverbia* i samo *demonstrativa*,⁵⁶ jer je, očigledno, pridavao manje značaja terminološkoj stani pitanja pišući zapravo o svim pokaznim *замениčkim rečima*.

§ 7. U celini posmatrano moglo bi se konstatovati da je o sistemima *замениčkih priloga* u pojedinim jezicima relativno malo pisano, a još su redi opisi *замениčkih priloga* sa kontrastivnog ili tipološkog stanovišta. Opštelingvističke osobine ovih reči praktično su ostale bez specijalnog ispitivanja. Iako iz činjenice da je o jednoj pojavi malo pisano ne sledi obavezno zaključak da o njoj treba više pisati, kada je reč o *замениčkim prilozima* takva implikacija bi bila opravđana. Premda s morfološke strane mogu izgledati manje zanimljivi od nekih drugih *замениčkih ili priloških reči*, *замениčki prilozi* po svojoj ulozi u procesu jezičke komunikacije ni u kom slučaju nisu reči perifernog značaja. Na to ukazuje, pre svega, visoka frekventnost velikog broja *замениčkih priloga* po čemu se oni mogu poređiti sa morfemama gramatičkog značenja, s kojima imaju dodirnih tačaka i u funkcionalnom pogledu.⁵⁷ Na to se skreće pažnja i u istraživanjima o sintaksi i semantici teksta, koja otkrivaju važnu ulogu *замениčkih reči* uopšte u organizaciji teksta.⁵⁸ Na to, pored ostalog, ukazuje i raznovrsnost njihovih kategorijalnih značenja, koja ne može biti bez značaja za modeliranje opsteg sistema semantičkih kategorija.⁵⁹

⁴¹ Jedlička (red.) (1979, II: 208, 217), Šuba (1962: 77).

⁴² Jedlička (red.) (1979, II: 335, 378, 386).

⁴³ Isto, str. 265, 277.

⁴⁴ Isto, str. 239.

⁴⁵ Isto, str. 410, Kuryłowicz (1964: 240), Jespersen (1935: 84, 100).

⁴⁶ Jedlička (red.) (1979, II: 391).

⁴⁷ Bloomfield (1973: 169).

⁴⁸ Jespersen (1935: 83).

⁴⁹ Lyons (1977, II: 676).

⁵⁰ Holmlander (1979). Upor. takođe termin *Umstandsfürwörter* (Capesius /1969, 301/). U istom radu dat je i rumunski termin *adverbele pronominale*.

⁵¹ Steinitz (1973: 148–153).

⁵² Jedlička (red.) (1979, II: 443).

⁵³ Upor.: Pinchon (1972).

⁵⁴ Weinsberg (1973: 26–27).

⁵⁵ Greć (1827: 209).

⁵⁶ Brugmann (1904: 10, 11, 28 et passim).

⁵⁷ Upor. u vezi s tim interpretaciju *замениčkih priloga* kao okolosnih padeža kod P. Gardea (1977) (1980).

⁵⁸ Upor., npr., Harweg (1968), Otkupčikova (1971) (1978).

⁵⁹ Tom pitanju je posvećen odeljak 5.2. ovog rada.

§ 8. Zamenički prilozi kao i bilo koji drugi jezički podsistemi mogu biti posmatrani i »spolja«, u poređenju sa onim podsistemima koji su im najsličniji, i »iznutra«, uzeti sami za sebe. Tumačenje jedne pojave poređenjem sa njoj najbližim pojavama obično nije samo metodološki opravданo nego je i neophodno, pogotovu u fazi razgraničavanja srodnih problema i omeđivanja predmeta istraživanja. Da bi takvo poređenje bilo uspešno, potrebno je da su pojave sa kojima se nešto poredi prethodno dobro proučene, što se ni za zamenice ni za priloge ne bi moglo u potpunosti tvrditi. Međutim, suština neke pojave ne mora biti posmatrana isključivo kroz njen odnos prema pojavama koje su joj srodne jer je ne manje važno poređenje i proučavanje elemenata koji je čine, pa će u tom smislu i priroda zameničkih priloga biti osvetljavana i kroz one specifične i relevantne osobine koje zameničke priloge udružuju u poseban jezički podistem kao i kroz one koje ih, posmatrano na nivou podsistema, zблиžavaju sa pojedinim gramatičkim i leksičkim kategorijama i podsistemima.

§ 9. S obzirom na nedovoljno jasan status zameničkih priloga među vrstama reči izgledalo bi najcelishodnije najpre preispitati principe podele reči na vrste, a zatim samu podelu i u okviru nje mesto zameničkih priloga.⁶⁰ Ipak, s obzirom na složenost i diskutabilnost često pretresanog pitanja klasifikacije reči po vrstama, kod kojeg brojna nova istraživanja ne smenuju nego bi se pre moglo reći da povećavaju broj mogućih rešenja, a takođe s obzirom na činjenicu da bi generalna revizija klasifikacije reči po vrstama koja bi imala za krajnji cilj analizu odnosa u trouglu zamenica — prilog — zamenički prilog bila neadekvatno široka u odnosu na predmet rada, izgleda celishodnije izostaviti pokušaj sveobuhvatnog razmatranja tako kompleksnog pitanja kao što su vrste reči i ograničiti se na ispitivanje zameničkih priloga u sistemu zameničkih reči s jedne strane (nezavisno od statusa zameničkih reči u klasifikaciji reči po vrstama) i priloških kao i drugih srodnih reči sa druge.

Ovakvo rešenje motivisano je i činjenicom da su rezultati različitih klasifikacija reči po vrstama određene kriterijumom kojem je u datoj klasifikaciji data prednost u odnosu na kriterijume koji su u drugom planu. Može se, svakako, dati i klasifikacija reči prema jednom kriterijumu,⁶¹ ili prema dva kriterijuma, npr. prema morfološkom i sintaksičkom, ali svaki od njih ima i takve aspekte koji su u datoj klasifikaciji u koliziji sa drugim, što je najočiglednije kod prelaznih slučajeva, gde pored ostalih spadaju i zamenički prilozi. Zato traganje za idealnom klasifikacijom reči po vrstama izgleda prilično besperspektivno, što, uostalom, rezultati takvih pokušaja pokazuju. Kao što se približno celovita slika o nekoj jezičkoj pojavi može dobiti tek kada je ta pojava proučena sa stanovišta njene forme, njenog značenja i njeće upotrebe, tako bi se i približno celovita klasifikaciona, ili bolje rečeno tipološka karakteristika reči najpre može zamisliti kao ukupnost tri osnovne komplementarne klasifikacije (ili tipologija) reči od kojih bi se jedna odnosila na formu druga na značenje, a treća na upotrebu.⁶² Drugi razlog što se u ovom radu ne može govoriti o mestu zameničkih priloga među vrstama reči jeste poznata činjenica da podela reči na vrste uvek

⁶⁰ Upor.: Jahn (1966), Bos (1967) u vezi s prilozima i Jodłowski (1973) u vezi sa zamenicama. Sahmatov (1946) i Bos (1967) smatraju zameničke priloge vrstom reči.

⁶¹ Upor.: Lyons (1966).

⁶² Upor. u vezi s tim mišljenje Leške (1968: 67) o formalno-strukturalnoj i funkcionalno-semantičkoj klasifikaciji reči po vrstama.

važi za određeni jezik, tj. ona ne može da ima univerzalni karakter nego u najboljem slučaju može biti uslovno ista za grupu srodnih jezika. Poštovano se ovde ne opisuju zamenički prilozi u jednom jeziku, niti se opisuju sa kontrastivnog ili tipološkog stanovišta, nema ni osnova da se u vezi sa njima razmatra pitanje klasifikacije reči po vrstama.

§ 10. Takvom pristupu zameničkim prilozima podređen je i korpus: primjeri se uzimaju iz različitih jezika — pre svega iz slovenskih, ali i iz drugih, indoevropskih i neindoevropskih, u zavisnosti od prirode pitanja koja se u radu razmatraju.

GRAMATIČKI STATUS

§ 11. Kao što je u podnaslovu istaknuto, ovaj rad je usmeren na analizu, prvo, gramatičkog statusa zameničkih priloga, a zatim njihovih semantičkih tipova. Ovakav redosled izlaganja uslovljen je potrebom da se pažnja prvo posveti onome što je nejasno ili sporno u vezi sa zameničkim prilozima, a to su pre svega njihove opšte gramatičke osobine, kojima je određena posebnost zameničkih priloga u odnosu na druge leksičko-gramatičke sisteme, da bi se zatim moglo preći na ispitivanje unutrašnje arhitekture semantičkog sistema zameničkih priloga, čija je posebna zanimljivost u tome da je u pitanju sistem kategorijalnih značenja drukčiji i od leksičko-semantičkih grupa, koje je odnose na konkretnе уске segmente vanjezičkog ili jezičkog univerzuma,⁶³ i, u manjoj meri, od gramatičkih sistema, od kojih se zamenički prilozi posebno razlikuju u pogledu načina izražavanja datih kategorijalnih značenja.

§ 12. Pojam gramatičkog statusa naslanja se na pojam gramatike, koji se, kao što je poznato, ne shvata uvek isto. U okviru ispitivanja gramatičkog statusa zameničkih priloga kroz analizu njihovih morfoloških i sintaksičkih funkcija kao i njihove opšte semantike i odnosa prema gramatičkim kategorijama biće određivano mesto zameničkih priloga u odnosu na srođne leksičko-gramatičke sisteme, što u krajnjoj liniji omogućuje da se svestranije sagleda i definiše pojam zameničkog priloga. Dosta je uobičajeno, iako nije isto toliko i opravdano, da se o gramatičkom statusu reči govori pre svega u vezi s promenljivim rečima, koje vrše u rečenici glavne sintaksičke funkcije. Regularnost veze između plana izraza i plana sadržaja neke klase reči, koja je u osnovi njihove gramatike, ne iscrpljuje se ipak u morfološkim i sintaksičkim modelima, niti sve što je izvan ovako shvaćenog domena gramatike treba prebacivati u leksičke pojave. To naročito važi za zameničke priloge, čije je značajno mesto u gramatici teksta u literaturi već isticano,⁶⁴ kao što su već otvoreni i neki problemi određivanja njihovog morfološkog i tvorbenog statusa.⁶⁵ Odnos između gramatičke i leksičke semantike je složen i prelaznog karaktera. Zato na stranama koje slede neće biti u prvom planu striktno razgraničavanje ovih jezičkih domena nego će se prvenstveno težiti tome da se problem sagleda u njegovoj kompleksnosti i da se gramatičke i leksičko-gramatičke osobine zameničkih priloga analiziraju na pozadini njihove šire semantičke prirode.

⁶³ O distinkciji jezički univerzum / vanjezički univerzum vid. Piper (1983).

⁶⁴ Npr. Moskal'skaja (1981: 116).

⁶⁵ Garde (1977), (1980).

1. Zamenički prilozi kao zameničke reči

§ 13. Termin *zamenice* nema opšteprihvaćeno značenje. Najčešće se pod njim podrazumevaju promenljive zameničke reči, odnosno zameničke reči kao vrsta reči, ali pored takvog ima i širih i užih njegovih tumačenja. S obzirom na tu raznovrsnost upotrebe termina *zamenice* i činjenicu da se njime obično obuhvataju skoro sve zameničke reči, da bi se izbegli mogući terminološki nesporazumi u radu će se dalje termin *zamenice* upotrebljavati *kao sinonim termina zameničke reči*. Sve zamenice mogu biti posmatrane sa stanovišta njihove opšte semantike i funkcije, i tada bi bilo opravdano govoriti o *imeničkim*, *pridevskim*, *priloškim* i drugim *zamenicama*, a mogu se posmatrati i sa formalno-gramatičkog stanovišta, i tada je umesnije govoriti o *zameničkim imenicama*, *pridevima*, *prilozima* i drugim zameničkim rečima, čiji se inventar razlikuje od jezika do jezika. Pošto je drugi termin (*zamenički prilozi*) uobičajeniji, njemu je u ovom radu data prednost. To, razume se, ne znači ograničavanje analize na samo jedan aspekt prirode zameničkih priloga.

§ 14. Zameničke reči se, kao što je bilo rečeno, razlikuju od nezameničkih po više kriterijuma, koji nisu ni podjednako složeni ni podjednako relevantni za razumevanje njihove prirode. Danas se u prvi plan obično stavlja semantički aspekt, a pitanje prirode zamenica se najčešće posmatra kao pitanje prirode njihovih značenja i načina označavanja. S takvih pozicija dat je u prvoj polovini ovog veka niz dragocenih započetih o zamenicama u radovima O. Jespersena, E. Benveniste, L. Hjelmsleva, Ch. Ballya, K. Bühlera, A. M. Peškovskog, A. Belića i drugih lingvista. Time su postavljene osnove za kasnija istraživanja, koja su bila u većoj mjeri deskriptivnog karaktera. Pregledi literaturе o zamenicama, koje daju neki autori, i, razume se, još više proučavanja te literature pokazuju da u procesu uobličavanja savremenih shvatanja o zamenicama ne postoji čvrst kontinuitet; da su neke danas široko prihvачene ideje imale anticipatore ponekad nedovoljno poznate široj lingvističkoj javnosti, ili da su neke ideje bivale pravljene da bi nekoliko decenija kasnije bile opet aktuelne i uspešno uklapljene u moderne lingvističke koncepcije.⁶⁶ Verovatno je najjači uticaj na tokove docnijih razmišljanja o zamenicama imala knjiga K. Bühlera *Sprachtheorie*,⁶⁷ odnosno ideja o zamenicama kao upućivačkim rečima, koja je u toj knjizi između ostalog izložena. Slična shvatanja u jugoslovenskoj lingvistici prvi je, i najeksplicitnije do sada, zastupao A. Belić.⁶⁸

1.1. O pitanju autonomnosti sistema zameničkih reči

§ 15. Kao što se u literaturi često ističe, zamenice ne predstavljaju jedinstvenu leksičko-gramatičku klasu reči nego jedan prilično heterogen jezički podsistem, unutar koga postoje semantički koherentnije podgrupe sa izvesnim zajedničkim obeležjima. Moglo bi se reći da je priroda semantičke povezanosti zamenica lančana: postoje zajednička obeležja između podgrupa A i B, B i C, C i D itd.; na osnovu čega A i D pripadaju istoj grupi iako su su po svojim strukturalnim osobinama dosta udaljene jedna od druge. Tako

⁶⁶ Karakterističan primer predstavlja, istorija termina i pojma *Šifter*, koji je prvi put upotrebio Jespersen (1925), ali je do Jakobsonovog rada iz 1957. taj termin bio praktično nepoznat u lingvistici.

⁶⁷ Bühl (1978). Prvo izdanje je iz 1934.

⁶⁸ Belić (1941), (1959).

se, na primer, zajedničko obeležje ličnih i prisvojnih zamenica (upor. *ja*, *i moj*), značenje lica razlikuje od zajedničkog obeležja prisvojnih i pokaznih zamenica (upor. *moj* i *ovakav*), značenja određenosti, koje se sa svoje strane razlikuje od zajedničkog obeležja pokaznih i neodređenih zamenica (upor. *ovakav* i *nekakav* — u datim primerima to je značenje osobine) itd. Posebnost zamenica, kao leksičko-gramatičkog sistema bila bi očiglednija kada bi postojala tešnja veza u lancu njegovih podsistema i mikrosistema i izrazitija diferencijacija svakog od njih u odnosu na nezameničke reči koje su mu najbliže. Ovako, neke zamenice po značenju izgledaju bliže nezameničkim rečima nego pojedinim članovima svoje klase (upor. *ja* prema *govornik* i *ja* prema *ikakav*). Zbog toga su se o pitanju posebnosti zamenica kao leksičko-gramatičkog sistema formirala dva suprotna gledišta. Prema jednom, zamenice kao posebna vrsta reči ne postoje.⁶⁹ Prema drugom, sve zameničke reči, promenljive i nepromenljive, treba posmatrati kao članove jedinstvenog sistema.⁷⁰ Dalje, prema jednoj varijanti ove druge konцепције zamenice predstavljaju posebnu vrstu reči,⁷¹ a prema drugoj postoje dve paralelne klasifikacije reči po vrstama: zamenička i nezamenička.⁷² Striktna razgraničenja različitih shvatanja o autonomnosti zameničkog sistema nisu uvek moguća jer neki autori opisujući zamenice kao semantički sistem ne razmatraju pitanje zamenica kao vrste reči.⁷³ Unutar ovih, međusobno najudaljenijih gledišta postoji mnogo prelaznih, elastičnijih ili kompromisnijih i tradicionalnijih. Tako je, na primer, rasprostranjeno shvatanje o zamenicama kao deklinabilnim rečima, koje se naročito često sreće u školskim gramatikama, i koje se, dakle, pored semantičkog i sintaksičkog u većoj meri oslanja na morfološki kriterijum.⁷⁴ Njemu je blisko i shvatanje zamenica kao malobrojne grupe reči, uglavnom koreferencijalnih sa imenicama, koje imaju posebna morfološka obeležja i koje predstavljaju rudiment nekada brojnije i složenije vrste reči.⁷⁵

1.2. Problem distinkтивног обележја

§ 16. U opisima zameničkih reči i u pokušajima da se odredi njihovo mesto u klasifikaciji reči po vrstama retko se ističe samo jedna osobina kao distinkтивna u odnosu na nezameničke reči, nego se obično navodi i razmatra više takvih osobina a najčešće: zamenjivačka funkcija, deiktičnost, asemantičnost (ili sinsemantičnost), tipičnost značenja, situativnost (ili kontekstualnost), egocentričnost (upućivanje na govorno lice) i, ređe, neke druge. Među pomenutim osobinama zameničkih reči, koje su u bliskoj vezi, neke su za njih više karakteristične, a neke su karakteristične samo za manji broj zameničkih reči. Na primer, za lične zamenice prvog i drugog lica karakteristična je deiktičnost, ali ne i zamenjivačka funkcija, dok je, na primer, kod

⁶⁹ Tako misle, npr., Vendryes (1950: 138), Peškovskij (1935: 139), Bulahovskij (1952: 317), Sergienko (1972: 106), Janko-Trinickaja (1982: 4).

⁷⁰ Upor.: Isačenko (1962: 469—474), Weinreich (1966: 440—441), Levin (1973: 108), Liston (1974), Barinetová, i dr. (1979, I: 350—368), Belošapkova (red.) (1981: 302—308), Marojević (1983: 144—167).

⁷¹ Upor.: Barinetová i dr. (1979, I), Gozdev (1973, I), Bak (1977).

⁷² Upor.: Potebnja (1958), eksplicitnije Kožuhar (1965), Kubrjakova (1978).

⁷³ Upor., na primer, Marojević (1983: 44—167).

⁷⁴ Vid.: Vinogradov (red.) (1960, I), Stevanović (1970), Szober (1957) i niz savremenih školskih gramatika.

⁷⁵ Takvo mišljenje je, s obzirom na rusku jezičku situaciju, prvi obrazložio Vinogradov (1972) (prvo izdanje je iz 1947), a na sličan način se zamenice tumače i u Bidwell (1966), Švedova (red.) (1970), (1980, I), Vuković (1972). O argumentima protiv uključivanja dela zameničkih reči u prideve vid. Klajn (1978).

tzv. opštih zamenica (*svako*, *svuda*, *svakako* i sl.) u prvom planu njihova zamjenjivačka funkcija, a deiktičnost je manje uočljiva i svakako druččija nego kod ličnih zamenica. Zato bi se moglo govoriti o tipičnim osobinama zamjeničkih reči i osobinama koje su za njih manje tipične. Sa tog stanovašta može se takođe govoriti o tipičnim zamjeničkim rečima (takvima kod kojih su najviše izražene osobine karakteristične za dati leksičko-gramatički sistem) i o manje tipičnim zamjeničkim rečima, koje su bliže oblasti prelaznih slučajeva između zamjeničkih i nezamjeničkih reči. Ovamo bi, na primer, spadale zamjeničko-nezamjeničke složenice kao što su prilozi tipa *danas*, *noćas*, *letos* i sl., čija se složenost i prelazan karakter ispoljava i na planu izraza i na semantičkom planu.

Različita tumačenja prirode zamjeničkih reči uglavnom proističu iz različitog naglašavanja relevantnosti pojedinih njihovih obeležja na račun drugih. Pored toga, problem u pokušajima definisanja zamenica može se videti i u činjenici da se zamenicama često prilazi apriorno, kao unapred datoj vrsti reči čiji su članovi poznati i treba im uprkos njihove raznorodnosti naći zajednički imenitelj. Pitanje utvrđivanje distinkтивne osobne (ili osobina) zamenica je ključno za tumačenje njihove prirode i na njemu se provjerava ispravnost tradicionalnog shvatanja zamenica, čiji su koreni u antičkoj filologiji, odnosno ispravnost pokušaja revizije, kojima se ono u novije vreme podvrgava.

1.3. Zamjenjivanje

§ 17. Definicije zamenica, pogotovo starije i udžbeničke, često objašnjavaju ovaj pojam u svetu njegovog termina što, kao što je poznato, nije dobar metod definisanja. U skoro svim evropskim jezicima termin za zamenicu ukazuje na zamenu, zamjenjivanje, zamjenjivačku funkciju, ali izvan specijalnih istraživanja ostaje dosta nejasno, šta se čime i kako zamjenjuje. U evropskim lingvističkim terminologijama uglavnom je kalkiran grčki termin *antōnimia* i to doslednije njegov, prvi deo, koji ukazuje na zamjenjivanje, nego drugi, koji bi trebalo da ukazuje na to što se zamjenjuje. Tako bi se, na primer, prema latinskom *pronomen*, francuskom *pronon* ili engleskom *pronoun* moglo zaključiti da je reč o zamjenjivanju imenica. Ruski termin *местоимение* ukazuje na zamjenjivanje imenskih reči (imenica, pridava i brojeva — ove vrste reči imaju u ruskoj lingvističkoj terminologiji u prvom delu naziva *имя*, dok je nemački termin *Fürwort* još opštiji budući da govori o zamjenjivanju reči. Termin *zamenica* u srpskohrvatsku terminologiju uveo je Đ. Daničić, T. Maretić ovaj termin smatra dobrim.⁷⁶ U svakom slučaju ostali termini koji su se u filološkim i lingvističkim radovima na srpskohrvatskom jeziku upotrebljavali za pojam zamenice nisu se održali.⁷⁷

§ 18. U jugoslovenskoj lingvistici prve nove misli o prirodi zamenica pripadaju A. Beliću. U prvoj, a još više u drugoj knjizi svojih razmišljanja o jeziku Belić razmatra semantičku i sintaksičku stranu zamjeničkih reči, dijahronijski i sinhronijski. Na samom početku on opovrgava još i danas uobičajenu školsku definiciju zamenica kao reči koje zamjenjuju druge reči:

⁷⁶ Maretić (1932: 17).

⁷⁷ Upor.: Simeon (1969, II: 750).

Mislim da je danas za svakoga jasno da se ne može primiti kao opšta definicija zamenica ona koja nam je ostala od klasične starine, tj. da zamenice stoe mesto »imena«.

Ovo zapažanje, koje je bilo u duhu novih pogleda na zamenice u evropskoj lingvistici toga vremena, kod nas dugo nije imalo većeg odjeka.⁷⁸

A. Belić se osvrnuo i na termin *zamenica*, ali je, primetivši njegovu neadekvatnost i razmotrivi prednosti i nedostatke nekih alternativnih termina (anaforske, demonstrativne, ili upućivačke reči), ostao ipak pri tradicionalnom nazivu. Karakteristično je, takođe, da pišući o funkciji zamenica, Belić često koristi termin *zameničke reči*, kojim obuhvata i zameničke priloge, što je, izgleda, prvi slučaj funkcionalno-semantičkog pristupa zamenicama u našoj naući o jeziku.

§ 19. U pogledu određivanja obima pojma zamenice dugo je najrelevantniji bio morfološki kriterijum: zamenicama su smatrane promenljive reči koje mogu da zamenjuju imenice i pridjeve (u nekim slučajevima i brojeve), dok su ostale zameničke reči obično ostajale izvan klase zamenica i imale promenljivu sudbinu u pogledu vrsta reči u koje su uključivane.⁷⁹ To je, pre svega, slučaj sa zameničkim prilozima, koji su ubrajanici u priloge, veznike, brojeve, rečce ili, predikative. Nove oblasti istraživanja u lingvistici donele su i nove poglede na zamenice, odnosno na pojam zamenjivanja. Tako R. Harweg zamenicama naziva sve reči koje mogu biti uključene u lanac tekstualnih (anaforskih u širem smislu) supsticija, a u okviru transformaciono-generativne gramatike pored zameničkih reči operiše se i nultom anaforom kao svojevrsnim »pro-« fenomenom.⁸⁰

§ 20. U razvoju pogleda na zamenice kao reči koje zamenjuju mogle bi se u glavnim crtama razlikovati tri faze. U prvoj je sintaksa i semantika zamenica bila relativno slabo ispitana pa su odgovarajuće definicije zamenica bile pod uticajem tradicije, termina i izolovanih primera tipa *Pavle uči. On je vredan*. (*Pavle = on*). U XIX veku takvi pogledi na zamenice bili su vrlo rasprostranjeni, ali nisu bili i opšteprihvaćeni,⁸¹ a u nekim popularnim tumačenjima sačuvali su se i do naših dana.⁸² Druga se može vezati za američki distribucionalizam i, još uže, za L. Bloomfielda, koji je zamenice smatrao najširom grupom klase supstituta,⁸³ a supstitute je definisao kao:

[...] a linguistic form or grammatical feature which under certain conventional circumstances replaces any one of a class of linguistic forms.⁸⁴

Relevantniji su, dakle, izvesni uslovi, tj. distribucija, i činjenica da jedna jezička jedinica (supstitut) može da zameni bilo koju jedinicu iz određene formalne klase. Interesovanje Bloomfielda očigledno nije bilo usmereno

⁷⁸ Uzrok tome je, verovatno, u činjenici da je pažnja jugoslovenskih serbokrātista bila dugo usmerena na morfologiju i semantičke klasifikacije zamenica. Tek u radovima Stevovića (1973) i Klajna (1976) eksplicitnije se govori o semantičkoj strani zamenica i o njihovoj upućivačkoj funkciji.

⁷⁹ Vid. o tome u literaturi dator uz § 15.

⁸⁰ Vid., npr., Napoli (1981: 265).

⁸¹ Upor. o tome u pregledima istorije učenja o zamenicama, npr. kod Jodlowskog (1973) ili Vinogradova (1972).

⁸² Nrp.: Brabac, Hraste, Živković (1965), Težak i Babić (1970) i dr.

⁸³ Bloomfield (1973: 146).

⁸⁴ Isto, str. 247.

toliko na semantički aspekt supstitucije⁸⁵ koliko na njen formalni aspekt pa je zato njegov pristup ovom pitanju, iako važan korak napred u odnosu na dotadašnje interpretacije zamenica kao pokušaj da se precizira šta se čime zamenjuje, ipak ostao jednostran, ograničen prvenstveno na jednu ravan — formalnu — i u tom smislu nepotpun.⁸⁶

Za naš predmet je zanimljivo da je Bloomfield u poglavljiju o supstitutima dosta mesta posvetio zameničkim prilozima. Uvršćujući ih u supstitute, on zameničke priloge naziva jednostavno prilozima, tj. odvaja ih od zamenica.⁸⁷

§ 21. Bloomfieldovi pogledi na zamenice i supstitute kasnije su u rado-vima drugih autora razvijani ili modifikovani,⁸⁸ ali u Evropi nisu mogli naići na širu podršku verovatno zato što su se već pojavile i drukčijе koncepcije zamenica, na primer, F. Brunota o zamenicama kao rečima koje reprezentuju imenice i imeničke grupe reči,⁸⁹ ili još poznatiji pogledi K. Bühlera, prema kojem su zamenice upućivačke reči (*Zeigwörter*).⁹⁰ Karakteristična su u vezi s tim i pojmovno-terminološka kolebanja pojedinih autora.⁹¹

§ 22. Nesporazumi u vezi sa zamenicama kao rečima su zamenjivačkom funkcijom često proističu otuda što se nešto na prvi pogled očigledno (pojam zamenjivanja) tumači na različite načine. Imajući u vidu tu činjenicu, I. Klajn je dao sledeću opštu definiciju zamenjivanja:

Ako određenu funkciju određenom kontekstu normalno, ili u većini slučajeva, obavlja elemenat A, i ako pod izuzetnim uslovima, ili u manjem broju slučajeva, istu funkciju u istom kontekstu obavlja elemenat B, onda kažemo da B zamenjuje A.⁹²

Primenjujući ovu definiciju na jezičke činjenice I. Klajn zaključuje: Elemenat koji zamenjuje [...] mora, dakle, imati zajedničku funkciju i kontekst sa zamenjenim elementom i ne sme biti češći ili običniji od njega, jer bismo u protivnom, ovaj drugi, smatrali zamenom za prvi.⁹³

Ovakva konstatacija izgleda tačnija u prvom delu, gde je reč o zajedničkoj funkciji zamenjenog elementa i elementa koji zamenjuje, dok se manja frekventnost ili manja uobičajenost ne bi mogli prihvati kao čvrsti kriterijumi za razlikovanje zameničkih od nezameničkih reči ili, šire posmatrano, za razlikovanje supstituta od ne-supstituta, odnosno jedinica koje bivaju supstituisane. Ne samo što se iz frekvencijskih rečnika može videti da su

⁸⁵ Karakteristično je, ipak, da na početku poglavљa o supstituciji, u t. 15.2., Bloomfield govori o kategorijalnosti njihovih značenja (kod njega *class-meaning*) (1973: 247—248).

⁸⁶ Kritiku Bloomfieldove koncepcije supstitucije dao je sa pozicija gramatike teksta Harweg (1968: 21—24) predlažući ujedno razlikovanje nekoliko osnovnih tipova supstitucije (str. 24—31) i svoju koncepciju vrste reči i mesta zameničkih reči u njoj (str. 88—139).

⁸⁷ Bloomfield (1973: 262 et passim).

⁸⁸ Neki kasniji interpretatori Bloomfieldovih ideja vratili su stvar na početak protumačivši takvu distinkciju kao isključivo terminološku (zamenica starog termina novim). Kritiku takvih tumačenja supstituta i supstitucije dao je Klajn (1976: 550—551).

⁸⁹ Brunot (1922: 171—176); termin *repräsentacija* nije stekao široku upotrebu, ali se u nešto modifikovanom (u osnovi sličnom) značenju održao, vid. Levkovskaja, Prorokova i Sergienko (1979: 134 i dalje).

⁹⁰ Bühler (1978: 103).

⁹¹ Tako se, na primer, u Dubois (1965: 91, 109, 110 i dalje) zamenice tumače kao supstitute, dok se u Dubois i Lagan (1973: 80) kao najvažnija funkcija zamenica ističe reprezentacija (*rôle de représentant*).

⁹² Klajn (1976: 548).

⁹³ Na istom mestu.

zamenice u celini frekventnije od imenica i da znatan deo najfrekventnijih reči u različitim jezicima čine upravo zamenice,⁹⁴ nego nije teško naći ili sastaviti tekst u kojem će zamenica biti frekventnija od njoj koreferencijalne imenice, na primer: *U takvim porodicama žena ima mnogo obaveza: ona mora prva da ustane, ona mora da pripremi doručak, ona kuva ručak* itd. itd., ili sa zameničkim prilogom: *Na planini se lepo oporavila. Tamо je čist vazduh, tamо je zdrava hrana, tamо je mogla po ceo dan da se odmara* itd. Drugim rečima, ako bi se kriterijum da reči koje zamenjuju nisu češće ni običnije od reči koje njima bivaju zamenjene dosledno primenjivao, bilo bi slučajeva gde bi se imenica morala smatrati zamenom zamenice⁹⁵ pa bi se o supstituciji moglo govoriti samo kao o funkciji koju mogu da imaju i zameničke i nezameničke reči. Zato, sasvim umereno, I. Klajn dalje razvija samo prvi deo definicije i zaključuje da se »jezički supstituent mora [...] odnositi na isti pojam kao i zamenjeni oblik, mora biti *koreferencijalan* s njim«, odnosno da je veza između supstituenta (reči koja zamenjuje) i zamenjenog oblika prvenstveno semantička.⁹⁶

§ 23. Kvalitativno nove pozicije za tretiranje zamenica kao reči sa prvenstveno zamenjivačkom funkcijom stvorene su u okviru lingvistike teksta budući da je jedan od osnovnih predmeta istraživanja u gramatici teksta njegova struktura, unutrašnja kohezija i sredstva kroz koja se ona ostvaruje, a u tome, kako se ispostavilo, veliku ulogu igraju upravo zameničke reči.⁹⁷ U tim, još uvek aktuelnim istraživanjima pokazalo se da se prava priroda mnogih zamenica, pogotovo tzv. pokaznih, nije ni mogla uočiti na nivou rečenice jer se ona u potpunosti svojih mogućnosti ispoljava tek na nivou teksta, što je dalo osnova nekim istraživačima da ovu osobinu zamenica smatraju njihovim važnim, čak konstitutivnim i distinkтивним gramatičkim obeležjem.⁹⁸ Međutim, kao što je već bilo rečeno, novi okviri istraživanja doneli su i nove poglеде na obim klase zamenica, tako da je i dalje ostalo aktuelno pitanje da li treba razgraničavati funkciju anaforskog upućivanja i zamenjivanja u tekstu od zamenica kao reči za koje takva funkcija ne mora biti obavezna, ili treba revidirati shvatanja o obimu zamenica. Istraživači u oblasti lingvistike teksta škloniji su drugom rešenju,⁹⁹ koje, uostalom, ne mora da isključuje prvo. Takva rešenja — isključivanje iz klase zamenica onih reči koje se ne mogu podeliti pod izabrani kriterijum, odnosno njihovo proširivanje onim rečima (tradicionalno posmatrano nezameničkim) koje takav kriterijum obuhvata — svakako su lakša nego insistiranje na kriterijumu koji bi obuhvatao sve reči date klase i samo njih bez ostatka (ukoliko takvo obeležje postoji), ali su pored toga odgovarajući pogledi na zamenice, koji se predlažu sa pozicija lingvistike teksta obično i najracionalniji za rešavanja određenih problema na nivou teksta makar i bili, šire posmatrano, jednostrani.

§ 24. Bez obzira na činjenicu koliko se konstatacija o sintaksičkoj prirodi zamenica egzemplificuje na zameničkim imenicama i pridevima, a

⁹⁴ Upor.: Eaton (1934), Zasorina (red.) (1977).

⁹⁵ Kao što je nekada posmatrajući ovo pitanje u dijahronijskoj perspektivi, prepostavlja Fick (po Jodlowskom, str. 16).

⁹⁶ Klajn (1976: 584).

⁹⁷ Upor.: Moskal'skaja (1981: 26).

⁹⁸ Otkupščikova (1978: 53) smatra da se o zamenicama, kao posebnoj vrsti reči, može govoriti samo ako se imaju vidu njihova specifična funkcija i semantika u sintaksi vezanog teksta.

⁹⁹ Harweg (1966) prosljaje pojam zamenice na sve reči koje u govornom lancu vrše supstituciju. Otkupščikova (1978: 55) rukovodeći se takođe sintaksičkim razlozima stavљa neodređene, održane i opšte zamenice van klase zamenica.

koliko na zameničkim prilozima, ono što važi u tom pogledu za promenljive zamenice važi u osnovi i za zameničke priloge, a to je njihova zajednička sposobnost pronominalizacije¹⁰⁰, i opšti uslovi kojima je ona određena; na primer, skraćivanje teksta iz razloga jezičke ekonomije; stilski razlozi, ili eliminisanje dvomislenosti.¹⁰¹ Upor. za poslednji slučaj, koji je nešto ređi nego prethodna dva, rečenice *Obratio se pismom jednom stručnjaku u zemlji i jednom u inostranstvu. O dan de je uskoro dobio odgovor.* Rečenica *Uskoro je dobio odgovor*, dakle bez zameničkog priloga, bila bi takođe prihvatljiva u kontekstu prethodne, ali i dvoznačna u odnosu na nju.

Međutim, i kada su u pitanju opšte sintakšičke osobine zamenica na nivou teksta, one se ne mogu objasniti bez analize njihove semantike. Čisto sintakšičko objašnjenje prirode zamenica nije moguće zato što je upotreba zamenica uslovljena prirodom njihovog opštег značenja, a ono se svodi na dve osnovne osobine: deiktičnost i kategorijalnost.

1.4. Upućivanje

§ 25. U definicijama zamenica i zameničkih reči pored zamenjivačke funkcije kao njihova karakteristična osobina često se ističe deiktičnost. Ova osobina zamenica konstatovana je još u antičkoj grčkoj filologiji odakle i termin vodi poreklo,¹⁰² a u savremenim opisima obično se uzima i kao najtipičnija za zameničke reči.¹⁰³ Deiktičnost ima različite terminološke sinonime, a ni ne turmači se uvek na isti način, ali se njena suština u svim tumačenjima može svesti na *upućivanje* na znakovne reprezentante određenih denotata ili neposredno na neke neznakovne elemente: objektivne štvarnosti. U vezi s disjunkcijom »ili« u prethodnoj rečenici mišljenja su podeljena. Prema jednima deiktička reč upućuje na određeni znak, obično verbalni, prema drugima na njegov denotat.¹⁰⁴ Pri rešavanju ovoga pitanja mora se prvo konstatovati da deiktičke reči ne predstavljaju jedinstvenu klasu znakova. One se međusobno razlikuju po tome koga na šta i kako upućuju. Ako se kao najtipičniji i najčešći deiktici uzmu lične i pokazne zameničke reči, onda je, prvo, jasno da one mogu upućivati kako na druge znakove (elemente konteksta); na primer: *O v de čemo prekinuti čitanje da bismo dali jedno objašnjenje*, takođe neposredno na određene objekte (elemente govorne situacije) na primer: *Sačekajte me o v de.* U savremenoj lingvistici deikticima se često nazivaju reči u ovoj drugoj funkciji, dok se upućivanje na kontekst naziva anaforom,¹⁰⁵ ali postoje i drugčija terminološka rešenja. Date funkcije nalaze se u odnosu disjunkcije koja se u logici naziva slabom, tj. ne »ili« nego »i(l)i«, jer postoje primjeri koji potvrđuju i obe alternative istovremeno. Što se tiče prve, ona se naslanja na shvatanje zamenica kao reči sa zamenjivačkom funkcijom, na primer: *Ona je na moru. Tamo je toplo. (tamo = na moru)*. Što se tiče druge alternative ona se naslanja na shvatanje zameničkih reči kao reči sa situativnim značenjem. Može se bez ikakvog upućivanja na jezički kontekst reči *T a m o je toplo*, ako se sedi u hladu i vidi mesto na suncu. Zameničke reči mogu, dakle,

¹⁰⁰ Vid.: Harweg (1966: 148).

¹⁰¹ Upor.: Padučeva (1970: 228).

¹⁰² Od grčkog *deiknymi* »pokazujem».

¹⁰³ Vid.: Collinson (1937), Hjelmslev (1959), Kurylowycz (1964), Benveniste (1966), Majtinskaja (1969), Weinreich (1966), Nicolova (1972), Stevović (1973), Scjasković (1977) i dr.

¹⁰⁴ Vid. o tome u Lyons (1977, II: 636–638).

¹⁰⁵ Vid. Hjelmslev (1959: 192), Vol'f (1974: 6). Vid. takođe napomenu 132.

upućivati i direktno na situaciju, pri čemu važnu ulogu imaju deiktički gestovi. Postoji, najzad, i treća mogućnost: istovremeno upućivanje i na kontekst i na situaciju, na primer: *To se radi o v.a.k.o.: snažno mutiš i dosipaš brašno* (iskaz je simultan odgovarajućoj akciji). Prema tome, zamenice s obzirom na to na šta upućuju mogu da budu kontekstualne, situativne i konsituativne (tj. i kontekstualne i situativne). Tip upućivanja očigledno nije za svaki deiktik i u svim okolnostima isti, on se menja u zavisnosti od jezičkog i vanjezičkog konteksta. Takođe se može konstatovati da u trećem slučaju (konsituativno upućivanje) odnos između kontekstualnog i situativnog nije stalан nego je promenljiv. Na primer, ukoliko je denotat u vidnom polju učesnikā u komunikaciji, a upotreba deiktičke reči propraćena gestom, nesumnjivo je da će u prvom planu biti upućivanje na situaciju, na primer: *Tuda [+ gest] im je bliže pa zato ulaze na sporedna vrata.* S druge strane, ne bi se moglo reći ni u slučajevima kad denotat nije u vidnom polju sagovornika da tada deiktička reč upućuje isključivo na kontekst, na primer: *Putuju dolinom-Sutjeske jer tuda nikad ranije nisu prolazili,* jer je upućivanje na koreferent faktički upućivanje, delimično posrednim putem, i na njegov denotat. U suprotnom se ne bi moglo govoriti o koreferencijalnosti. Suština pitanja smera upućivanja mogla bi se, pak, sažeti u tome da posmatrano van teksta svaka deiktička reč ima određenu semantičku strukturu i referiše o izvesnoj klasi objekata.¹⁰⁶ Semantičke komponente zameničkih reči su veoma uopštene i zbog toga su klase objekata o kojima te reči referišu veoma široke. Kada je reč o upućivanju na kontekst, zamenica i elemenat teksta na koji ona upućuje ne mogu se posmatrati odvojeno, jer predstavljaju funkcionalno jedinstvo u kome, s jedne strane, određeni elemenat konteksta podržava uopšteno invarijantno značenje zamenice i time omogućuje svoju supstituciju umesto ponavljanja, a sa druge deiktička reč čitav tekst povezuje sa govornom situacijom i govornim licem, bilo neposredno (*ja*), bilo posrednim putem (preko drugog lica, mesta, vremena i raznim drugim načinama aktualizacije). Na taj način zamenica ostvaruje dvostruko upućivanje: upućuje sagovornika na neku reč ili širi segment teksta kojima se identificuje njen denotat i upućuje sagovornika na govornu situaciju, čime tekst u kojem je data deiktička reč upotrebljena biva aktualizovan.¹⁰⁷ To proistiće iz opšte osobine upućivanja da je ono linearne prirode i da se o smeru može govoriti samo s obzirom na izvesnu polaznu tačku, a nju kod zameničkih deiktika predstavlja govorno lice, odnosno vreme njegove govorne aktivnosti. U okviru upućivanja na kontekst zamenički deiktik upućuje i na koreferent i na denotat i od konkretnog slučaja zavisi da li će u prvom planu biti jedno ili drugo.

§ 26. Iako se termini *deiksa*, *deiktičnost*, *deiktik*, *deiktički* upotrebljavaju uglavnom u istom značenju u radovim različitim autora, već u antičkoj filologiji, a kasnije još više javljaju se i neka posebna, tumačenja koja ponекад dobijaju i terminološki izraz. Na savremenu lingvističku koncepciju deikse znatan uticaj imali su radovi logičara i semiotičara, od kojih najpre i najtrajnije tipologija znakova Ch. S. Peircea. Njegov termin *indeks* ili *indikator*, koji pripada pre svega semiotičkoj, ali i lingvističkoj terminologiji, ne upotrebljava se jednoznačno verovatno zato što ni sam Peirce nije sasvim

¹⁰⁶ Sto Bloomfield naziva *class-meaning* (1973: 247). Opširnije o tome ovgori se u tt. 1.5, 1.6.

¹⁰⁷ U smislu koji je tom terminu davao Bally (1950: 82 et passim).

precizno odredio njegov sadržaj.¹⁰⁸ Peirceova definicija indeksa, iako potkrepljena nekolikim primerima, nije dovoljno eksplicitna niti dovoljno distinkтивна u odnosu na definicije druga dva tipa znakova, ikonu i simbol,¹⁰⁹ što je omogućilo da kasnije bude na različite načine interpretirana. Upor.:

An index is a sign which would, at once, lose the character which makes it a sign if its object were removed, but would not lose that character if there were no interpretant.¹¹⁰

U jednom drugom Peirceovom radu (*Pragmatics and Pragmaticism*) možemo pročitati još dve definicije indeksa formulisane kao alternativno pitanje:

Than the question arises is this dual character in the Index, so it has two elements, by virtue of the one serving as a substitute for the particular objects it does, while the other is an involved icon that represent the representamen itself regarded as a quality of the object — or is there really no such dual character in the index, so that it merely denotes whatever object it happens to be really connected with just as the icon represents whatever object it happens really to resemble?¹¹¹

Kao primer za prvi slučaj navodi se higrometar, kao primer za drugi slučaj — grbovi, lična imena i pokazni gest kažiprstom. Što se tiče primera, u prvom se ne bi moglo govoriti o zamjenivačkoj funkciji, koja nas ovde interesuje kao mogućnost povezivanja indeksa i zamenica, dok ostali primjeri, naročito pokazni gest, izgledaju bliže zameničkim prilozima i drugim zameničkim rečima kao deikticima. Međutim, ono što u oba slučaja čini sve definicije neprimenljivim za zameničke reči jeste operisanje pojmom *ikoničnosti* koja zameničkim rečima nije svojstvena. Ono što je u navedenim definicijama relevantno za naš predmet jeste ukazivanje na dualistički karakter indeksa i na dve njegove osobine veoma karakteristične za zameničke reči: promenljivost denotativnog značenja i funkcija zamenjivanja, premda treba primetiti da izraz »dualistički« ne izgleda sasvim adekvatan jer izaziva asocijaciju suprostavljenosti ili uočljive razdvojenosti, a supstituentnost i deiktičnost zameničkih reči ostvaruju se simultano i komplementarno (ako nije u pitanju »čisto« upućivanje kao, na primer, kod ličnih zamenica).

§ 27. Peircovim i sličnim idejama o tipovima znakova bliska je poznata teorija K. Bühlera o tipovima i funkcijama jezičkih znakova, u čijoj je osnovi dihotomija: reči koje imenuju (Nennwörter) i reči koje upućuju (Zeigwörter).¹¹² Ona je dala podsticaj proučavanjima zamenica kao upućivačkih reči, ali nije dovoljno objašnjavala u čemu je specifičnost zameničkog i uopšte jezičkog upućivanja u odnosu na slične funkcije zna-

¹⁰⁸ Pregled tumačenja termina *indeks* i njemu srodnih termina daje Lyons (1977, I: 106–109). Lyons definise indekse kao znakove koji nose lične karakteristike pisca ili govornika. Morris (1946: 76–77) upotrebljava termin identifikator u sličnom značenju i razlikuje tri tipa identifikatora, od kojih se jedan (*namors*) odnosi na jezičke supstitutete. Pitanje semiotičke prirode indeksa je još dalje aktuelno. Upor. binarnu tipologiju indeksa u Mulder, Hervey (1971). Vid. takođe Gale (1967).

¹⁰⁹ Upor.: Lyons (1977, I: 107).

¹¹⁰ Po Lyonsu (1977, I: 107).

¹¹¹ Peirce (1960: 51).

¹¹² Bühler (1978: 103).

kova u drugim semiotičkim sistemima. Tačka distinkcija danas se često eksplisira u terminu i pojmu *šiftera*, koji je predložio 1925. O. Jespersen, a uveo u modernu lingvistiku 1957. R. Jakobson.¹¹³ Za analizu zameničkih priloga kao reči koje upućuju važnu je Jakobsonova konstatacija da šifteri, koje velikim delom čine zameničke reči, nisu obični indeksi, jer svaki šifter ima i svoje opšte značenje.¹¹⁴ Ako se uzme u obzir ono što je stalno i ono što je posebno u tumačenjima indeksa s jedne i zamenica kao šiftersa s druge strane, takav stav čini se najadekvatnijim. U tom smislu zamenice približuje indeksima njihova upućivačka funkcija i promenljivost denotativnih značenja, koja je za zamenice ograničena i određena specifičnošću semantičke strukture svake od njih ponaosob.

U filozofiji i logici stvarani su i posebni termini za pojam zameničkog i uopšte šifterskog upućivanja. Na primer, kod B. Russella *egocentric particulars*,¹¹⁵ kod H. Reichenbacha *token-reflexive-words*.¹¹⁶ U lingvističkim terminologijama raznih jezika najviše se ipak upotrebljava termin *deiktik* i njegovi prevodni ekvivalenti i izvedenice.

§ 28. Kada se piše o deiksi, obično se imaju u vidu i uzimaju kao primer zameničke reči. Međutim, deiksa je zastupljena i među nezameničkim rečima, na šta se u nizu radova ukazuje.¹¹⁷ Upućivanje je, po svojoj prirodi orijentacija nekoga u odnosu na nešto (ili na nekog), tj. u putovanje predstavlja jedan vid lokalizacije. S obzirom na to što se lokalizuje i u odnosu na što to lokalizuje predloženo je više tipologija deiktičkih reči.

§ 29. Klasičan rad u ovoj oblasti predstavlja studija K. Brugmanna o pokaznim zamenicama i indeoevropskim jezicima.¹¹⁸ Po Brugmannovom mišljenju u indeoevropskim jezicima postoje tri tipa pokaznih zamenica: opšti (*Der-Dexis*), upućivanje na sferu govornog lica (*Ich-Deixis*) i upućivanje na sferu van govorne situacije (*Jener-Deixis*). Brugmann konstatiše i četvrti tip: upućivanje na sferu sagovornika (*Du-Deixis*), za koji smatra da se razvio docnije od ostalih, iz opšte deikse. Za ovu tipologiju karakteristično je, prvo, da se ona odnosi samo na pokazne zameničke reči¹¹⁹ i, drugo, da je za sva četiri tipa osnovni lokalizator govorno lice, s tom razlikom što je u tipu *Ich-Deixis* takva lokalizacija neposredna i očiglednija, a u ostala tri tipa posredna i stoga manje očigledna.¹²⁰

§ 30. K. Bühler je dato pitanje postavio šire objedinivši sve deiktičke reči u jednu klasu s jedinstvenim obeležjem (upućivanje za razliku od imenovanja).¹²¹

§ 31. Kao u radovima Brugmanna i Bühlera tako i kod W. Wundta i u novije vreme kod H. Freia i dr.¹²² ukrštaju se dijahronijsko-komparativna i sinhronijsko-tipološka gledišta o prirodi deikse i njenim tipovima. K. E.

¹¹³ Jespersen (1925: 123–124), Jakobson (1957).

¹¹⁴ Jakobson (1957: 3).

¹¹⁵ Russell (1963: 102).

¹¹⁶ Reichenbach (1948: 50, 284, 285).

¹¹⁷ Upr. Jakobson (1957: 2), Vinogradov (1972: 261), Levickij (1970: 3 et passim).

¹¹⁸ Brugmann (1904).

¹¹⁹ Osvrćući se na Brugmannov rad Majtinskaja (1969) dodaje da je upućivanje karakteristično i za lične zamenice, upor. i kod Benvenistea (1966). Ovamo svakako spadaju i nastavci finitnih glagolskih oblika, upor. Jakobson (1957).

¹²⁰ Definiciju deiktičkih znakova jasno orijentisanu na govorno lice daje U. Weinreich (1963:123), prema kome su deiktici znakovi ili delovi znakova koji upućuju na akt govora u kojem su upotrebljeni.

¹²¹ Bühler (1978: 107 et passim).

¹²² Wundt (1904), Frei (1944).

Majtinskaja deli zamenice na primarne (важнейшие), u koje ubraja i u okviru kojih analizira lične pokazne i upitne, i sekundarne (вторичные), u koje učvršćuje opšte, odrične i neodređene.¹²³ Slično shvatānje zastupa E. M. Vol'f, sa izuzetkom upitnih zamenica umesto kojih u primarne stavlja posesivne zamenice.¹²⁴

§ 32. U neposrednoj vezi s deiksom je i osobina zamenica da ukazuje na prostorne i vremenske odnose između govornog lica i elemenata objektive stvarnosti koji su denotati njegovog iskaza. Na tome se i zasniva tumačenje ovih reči kao reči »egocentričnog karaktera«,¹²⁵ tj. koje u svojim semantičkim strukturama sadrže semu »ja«. U vezi s tim K. Bühler je 1934. dao poznatu tipologiju deiktičkih reči podelivši ih na tri tipa. U prvi je uvrstio reči koje upućuju na objekat koji je prisutan u govornoj situaciji, što bi se moglo ilustrovati zameničkim prilogom *tamo* u rečenici *Sedite tamo* (obično uz gest). Za drugi tip je karakteristično upućivanje na objekat koji nije prisutan neposredno nego samo u predstavi učesnika u komunikaciji. Razgovor, na primer, može početi zameničkim prilogom, kao u rečenici *Tamo je veliki red*, ako sagovornici znaju na šta se *tamo* odnosi. Treći tip predstavlja upućivanje na kontekst, na primer: *Letuju na Hvaru*. *Tamo su se upoznali*. Izgleda tačno zapažanje E. M. Vol'f da je drugi tip u praksi blizak prvom ili trećem,¹²⁶ ali u principu imá osnova da se on posmatra i kao poseban tip, na čemu, na primer, insistira G. M. Ščerba,¹²⁷ sugerijući da je reč o upućivanju zasnovanom na zajedničkom presupozicijama učesnika u komunikaciji.

§ 33. Osim Bühlerove tipologije i njenih različitih modifikacija predložene su i neke šire zasnovane tipologije deiktičkih reči, takve u kojima se uzima u obzir ne samo to na šta se upućuje nego i to u odnosu na šta se upućuje, a to ne mora obavezno da bude govorno lice, na primer, *levo* (od nečega, npr., *kuce*); *sused* (nečiji, npr., *Perin*), *sestra* (nečija, npr., *Mirina*) itd. Ipak, tipologije deiktika mogu dati prilično različite rezultate u zavisnosti od toga da li se pored prirode objekta u odnosu na koji se upućuje operiše i nekim drugim kriterijumima. Tako, na primer, I. A. Sternin na materijalu engleskog jezika deli deiktike na *lične* i *okolnosne*. Prvi obuhvataju lične i povratne zamenice a drugi vremenske i prostorne deiktičke reči. Takva tipologija, iako ispravna sa stanovišta izabranih kriterijuma (semantičko-sintaksičkih), ne odražava suštinu datih reči kao deiktičkih reči, jer su se, na primer, zamenički prilozi *here* i *now* (upućivanje na mesto; odnosno na vreme govora govornog lica) našli u istoj grupi sa prilozima *up* i *behind* (upućivanje u odnosu na bilo koji objekat).¹²⁸ To pokazuje da je moguće vršiti tipologije deiktičkih reči na različitim osnovama, ali i to da je za utvrđivanje najopštijih tipova potrebno poći od najopštijih semantičkih kriterijuma nezavisno od toga da li se oni i kako gramatički ispoljavaju.

§ 34. Primer takve, šire tipologije deiktičkih reči daje A. A. Ufimceva modifikujući Bühlerovu tipologiju (u smislu redukcija tipa ukazivanja na objekat koji je prisutan samo na svesti učesnika u komunikaciji) i proširujući je novim članom — što je rezultat uvođenja u tipologiju kriterijuma »u

¹²³ Majtinskaja (1969: 54 et passim).

¹²⁴ Vol'f (1974: 3).

¹²⁵ Upor.: Rüssel (1963: 102), Bénveniste (1966: 259), Kancel'son (1965: 7), (1972: 146) i dr.

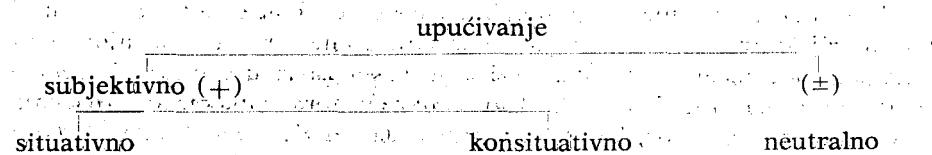
¹²⁶ Vol'f (1974: 18).

¹²⁷ Ščerba G. (182:16).

¹²⁸ Sternin (1972: 113).

odnosu na što se upućuje.¹²⁹ Ufimceva predlaže podelu deiktičkih reči na *I subjektivnu deiksu* (orientacija u okviru koordinata govornog čina, koja obuhvata (a) komunikativna lica, tj. govornika i sagovornika, (b) mesto i (c) vreme govora), *II objektivnu deiksu*, koja nije orijentisana na subjekt govora i *III unutarstruktturnu deiksu*, „указания на взаимоположение не столько самих предметов реальной действительности, сколько характеризующия их как предметов мысли в конкретной речевой ситуации.“¹³⁰

§ 35. Tipologija koju predlaže Ufimceva bila bi još sadržajnija kada bi pored konstatovane zajedničke osobine predloženih triju tipova (deiktičnost) bila istaknuta i njihova povezanost u razlikama, čime bi klasifikacioni opis prerastao u sistematski opis.¹³¹ Subjektivna i unutarstruktturna deiksa su, nesumnjivo, u tešnjoj vezi nego ijedna od njih posebno u odnosu na objektivnu deiksu jer se unutarstruktturna (faktički: tekstualna) deiksa takođe zasniva na ukazivanju čija je polazna tačka vreme govora. Upor. *Letiju na Hvaru. Tamo su se i upoznali*, gde *tamo* ukazuje na to da se koréferent ovog zameničkog priloga, neophodan za razumevanje rečenice, nalazi u prethodnom delu konteksta, a ta »prethodnost« je vremenske prirode i određuje se u odnosu na vreme govora govornog lica. Ujedno *tamo*, kao i odgovarajući prilozi u drugim jezicima, npr. engl. *there*, fran. *là* itd., referiše i o prostornoj udaljenosti, opet u odnosu na govorno lice. Prema tome, bilo bi opravданo subjektivnu i unutarstruktturnu dieksu posmatrati kao podtipove opštijeg tipa: upućivanje na govorno lice.¹³² Upućivanje (vs. neupućivanje) na govorno lice kao centar govorne situacije predstavlja najrelevantniji kriterijum za tipologiju deiktičkih reči, a može se izraziti neposredno (*ja*), ili posredno; npr.: lično-posredno (*ti*), vremenski-posredno (*sad*), tekstualno-posredno (anaforska i kataforska upotreba zameničkih reči). itd.¹³³ Deiktičke reči koje nisu markirane prema ovom kriterijumu takođe mogu u određenoj situaciji da imaju za lokalizator govorno lice, na primer, *levo od mene* kao i *levo od ulaza*; tako da je opozicija prema kriterijumu upućivanja u odnosu na govorno lice privativna; zbog čega bi njen nemarkirani član bolje bilo nazvati *neutralnom* nego *objektivnom* deiksom jer ona, kao što pokazuju primjeri, može biti ili objektivna, ili subjektivna. Prema tome, sistemski odnosi među osnovnim tipovima deiktičkih reči mogli bi ukratko biti predstavljeni sledećom shemom:

¹²⁹ Upor.: Ufimceva (1974: 168), Ufimceva, Kubrjakova i Arutjunova (1980: 48—49).

¹³⁰ Ufimceva (1974: 168). Fillmore (1975: 75) govori i o socijalnoj deiksi imajući u vidu pragmatičku stranu jezičkog upućivanja.

¹³¹ Upor., npr., sistemsku klasifikaciju upućivanja na kontekst koju daje Collinson (1937: 46).

¹³² Distinkcija: subjektivno upućivanje na situaciju (izvan konteksta) / subjektivno upućivanje na kontekst, a preko njega i na situaciju, dakle, konstitutivno upućivanje; ima različite terminološke izraze, kao *deiksa i anafora*, upor., npr., Kuryłowycz (1972), *situativne i anaforske zamenice*, upor. Bogdanov (1977: 131), uz naglašavanje da granica među njima nije oštra, *endofora i egzofora*, upor., npr., Bartoszyński (1982: 13) i dr. Problem je u tome što termin *anafora* ima i uže značenje — upućivanje unazad, na pretekst, za razliku od *katafore*, upućivanja unapred, na prostekst (vid., npr. Klajn 1976). Dobiaš (1877: 5) to naziva *epanaleptičkom* i *proteptičkom* upotrebot zamjenica.

¹³³ Tekstualne deiktike zbljužuju sa situativnim, prostornim i vremenskim, pre svega činjenica da tekst ima prostornu i (ili) vremensku dimenziju. Zbog toga je u svakom upućivanju na kontekst prisutna vremenska i (ili) prostorna komponenta.

§ 36. Sporni tip¹³⁴ koji predlaže Bühler »upućivanje na zajedničke predstave o objektu koji nije prisutan« izgleda najcelishodnije posmatrati kao podtip kontekstualnog tipa upućivanja jer su zajedničke predstave na koje se može deiktikom upućivati zasnovane na izvesnom zajedničkom verbalnom iskustvu. Činjenica da između neke nominacije i realizacije njenog zameničkog koreferenta može da prođe i dug vremenski period ne nosi implikaciju da ta nominacija nikad nije postojala. Na primer, pitanje *Pa kako je tam o?* može biti upućeno nekom po njegovom povratku s dugog puta iz daleke zemlje pa da ipak na osnovu ranije govorne aktivnosti sagovornikā nominacija sa kojom je zamenički prilog koreferencijalan bude lako identifikovana. To pokazuje da pauza može biti irelevantna kao faktor za određivanje granica teksta.

§ 37. U knjizi *Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje*. D. Morris konstatiše: »Ostale životinje su slabi pokazivači, dok je široka upotreba vodičkih znakova-kažiprsta jedinstvena ljudska osobina«.¹³⁵ Veza između deiktičkih reči i gestova ističe se u mnogim radovima o upućivanju u jeziku, posebno u dijahronijskim istraživanjima, gde se postanak i razvitak deiktičkih reči dovodi u neposrednu vezu s upotrebotom gestova.¹³⁶ U lingvističkim analizama na sinhronijskoj ravni deiktičke reči porede se kao srođni i komplementarni znakovi sistemi.¹³⁷ Normalno jezičko ponašanje uključuje i jezičke i vanjezičke komponente bez kojih je ono otežano ili čak nemoguće.¹³⁸ Upravo zbog takve i tolike povezanosti gestova s deiktičkim rečima izgleda celishodno zadržati se podrobniye na njihovim sličnostima i razlikama.

§ 38. Pošto u sistemu gestova kao i jeziku postoji deiktički podsistem, deiktičkim rečima su analogni, a na funkcionalnom planu komplementarni deiktički gestovi. S obzirom na istu funkciju (upućivanje) deiktičke reči i deiktički gestovi često se upotrebljavaju simultano. Pri tome oni mogu biti u odnosu obostrane ili jednostrane zavisnosti, a mogu biti upotrebljeni i fakultativno. U većini radova u kojima se razmatra odnos između deiktičkih reči i gestova gest se shvata kao paralingvističko, kinezičko sredstvo konkretizacije uopštenog značenja zamenica,¹³⁹ dok u pisanim vidu govora tu funkciju vrše kontekst i neki interpunkcijski znakovi (npr., dve tačke ili crtica, upor.: *Još uvek akt leži tam o — u foci*). Naravno, između gesta i interpunkcijskog znaka kao što su dve tačke postoji i bitna razlika koja se ogleda u tome što gest upućuje neposredno na denotat, a pomenuti interpunkcijski znakovi pojačavaju upućivanje zameničke reči na njoj koreferencijalan elemenat konteksta. Vezivanje gesta za živu reč ne bi trebalo shvatiti kao vezivanje konteksta kao konkretizatora zameničkog značenja isključivo za pisani govor, jer je nesumnjivo da i u živoj reči kontekst može da zameni mnoge gestove, što se, uostalom, pravilima lepog ponašanja i preporučuje tako da je relativni »višak« gestova izraz afektivnog stanja govornog lica, odnosno izraz određenog tipa ponašanja:¹⁴⁰

¹³⁴ Valja napomenuti da je stavove K. Bühlera i E. Vol'f suprotstavila G. Ščerba (1982: 16), dok se sama E. Vol'f u svojoj interpretaciji ovog pitanja ne osvrće na Bühlera.

¹³⁵ Morris D. (1979: 64—68).

¹³⁶ Upor.: Brugmann (1904: 5), Pauli (1960: 225), Wundt (1904: 258), Cassirer (1956: 149, 150), Fedoruk-Galkina (1939: 58) i dr.

¹³⁷ Upor.: Reichenbach (1948: 284), Weinreich (1963: 125), Brunot (1922: 143) i dr.

¹³⁸ Lyons (1977, I: 65).

¹³⁹ Npr.: Dobiaš (1877: 3), Bally (1950: 85), Sergienko (1972: 106) i dr.

¹⁴⁰ Vid.: Hall (1976: 156—178).

§ 39. Pored očiglednih sličnosti između deiktičkih reči i gestova njih dele isto tako uočljive razlike. Pre svega, sa formalne strane, signans, gesta kao paralingvističkog sredstva komunikacije se materijalno razlikuje od signansa deiktičke reči. Osim toga, deiktički gest je kao znakovni tip — indeks (mada može imati i neke ikoničke elemente, na primer, neki deiktički gestovi u jeziku, gluvonemih,¹⁴¹ ali i van datog semiotičkog sistema), dok zamenički prilozi kao i svi drugi šifterni imaju elemente i indeksa i simbola (vid. § 48). Važna razlika je i u tome što je deiktički gest obično opštijeg značenja od deiktičke reči. Za njega u manjoj meri važe ona semantička ograničenja koja važe za deiktičke reči, a koja su određena njihovim semantičkim strukturama. Zbog toga, na primer, zamenički prilozi sa značenjem udaljenosti od govornog lica *onde*, *onamo*, ili zamenica *onaj* kao i rečca *eno* mogu biti propraćeni istim gestom, zamenice *ja*, *mi*, *moj* i *naš* takođe jednim zajedničkim gestom i tome slično. Međutim, zbog takvog stepena uopštenosti gest je još više nego zamenička reč vezan za kontekst i situaciju u kojoj je upotrebljen. U vezi s tim je i činjenica da je gest mnogo češće koreferencijalan za zameničkom rečju nego što upotreba zameničke reči traži ili dopušta upotrebu gesta. Najzad, sasvim je očigledno da je sistem deiktičkih reči, uključujući i podsistem reči subjektivne deikse daleko razvijeniji od sistema dektičkih gestova iako, kao što pokazuje njihov opis u pomenutoj knjizi D. Morris-a,¹⁴² ni sistem pokaznih gestova nije tako jednostavan kao što na prvi pogled može da izgleda.

§ 40. U vezi s pomenutim pitanjem stepena obaveznosti upotrebe gestova uz zameničke priloge kao deiktičke reči mogu se konstatovati tri mogućnosti. Prvo, kod upućivanja na kontekst upotreba gesta je po prirodi stvari isključena. Kod upućivanja na neki elemenat govorne situacije simultana upotreba gesta i zameničkog priloga je veoma česta, iako nije uvek i uočljiva pošto se umesto najtipičnijih tzv. vodičkih, po Morrisu, gestova rukom ili kažiprstom češće koriste manje upadljivi gestovi okretanja lica ili tela u pravcu upućivanja, ili upućivanje pogledom (zanimljivo je da D. Morris ne pominje pogled u glavi o vodičkim gestovima). Gest, osim toga, može biti i suvišan ako se iz situacije vidi na šta zamenički prilog upućuje, upor. *Zatvoris tamo vrata, — rekla je ne dižući pogled s knjige*, ili, na primer, u uzviku *Ovamo!* Poređenje zameničkih priloga na ovom planu može da po kaže da značenje samog priloga nije uvek dovoljno za njegovu samostalnu upotrebu. Prilozi kao *onamo* ili *onuda* su komunikativno nepotpuni ako smer njihovog upućivanja na neki elemenat govorne situacije nema oslonac u kontekstu ili gestu. Prilozi sa značenjem neposredne blizine govornom licu (npr. *ovde*, *ovamo* i sl.) su u tom pogledu slobodniji jer je njihov mogući denotat u većoj meri unapred određen semantičkom struktrom datog priloga. Zamenički prilozi koji znače udaljenost od govornog lica imaju praktično neograničen broj mogućih denotativnih značenja zameničkih priloga koji upućuju na mesto govornog lica ili njegovu neposrednu blizinu i ostalih prostornih zameničkih priloga. Posledica ove asimetričnosti je različit stepen vezanosti upotrebe zameničkog priloga za upotrebu upućivačkog gesta u

¹⁴¹ Vid.: Janulov, Radulov i Georgiev (1961: 63, 78, 80, 82, 210, 214 et passim). Doroszewski (1970: 250) kao uočljivu specifičnost znakovnih sistema gestova ističe da svaki gest razumemo ne posredno, a ne preko dovođenja u vezu datog gesta sa drugim i drukčijim po značenju gestovima.

¹⁴² Morris D. (1977: 64—68).

slučajevima kada prilog upućuje na neki elemenat govorne situacije a ne na neki elemenat teksta u kojem je upotrebljen.¹⁴³ § 41. Najzad, upućivački gest može biti upotrebljen i samostalno zamenjujući, dakle, zamenički prilog ili neku drugu zameničku reč pa čak i čitavu rečenicu s takvom rečju. Budući da je gest paralingvističko sredstvo komunikacije on se u takvoj funkciji retko upotrebljava (to mogu biti gestovi sa značenjem »hodi ovamo«, »idi tamo«, »onuđa« i sl.).

1.5. Kategorijalnost

§ 42. Pored zamenjivačke i upućivačke funkcije, ili nezavisno od njih, kao karakteristične osobine zameničkih reči ističu se i takve koje se eksplicitnije odnose na njihovu semantiku, na primer: asemantičnost, sinsemaničnost, situativnost, kontekstualnost, uopštenost, kategorijalnost značenja i neke druge. Pošto navedeni termini sugerisu i slične, ali i prilično različite sadržaje, od odsustva značenja do realizacije posebnog tipa značenja, neophodno je razmotriti pojmove koji iza njih stoje da bi se mogli doneti zaključci o semantičkoj prirodi zameničkih reči i u okviru njih zameničkih priloga.

§ 43. Jedna od često ističanih osobina zameničkih reči je odsustvo značenja van konteksta ili asemantičnost. »Odsustvo značenja« malo ko shvata doslovno. Osim toga »odsustvo značenja« može da se tumači na različite načine. Jedni autori opoziciju prema kriterijumu asemantičnosti posmatraju kao varijantu opozicije prema kriterijumu situativnosti, kao, na primer, L. Tensiére:

Les anaphoriques sont ainsi des *mots vides* dans les dictionnaire, où ils figurent en dehors de toute connexion anaphorique. Mais ils deviennent *pleins* dès que, dans une phrase, ils entrant en connexion anaphorique avec un autre mot, parce que celui-ci leur communique son sens.¹⁴⁴

Za S. D. Kacnel'sona, takođe, jedno od osnovnih obeležja deiktičkih reči jeste »[...] ситуативность, т. е. смысловая зависимость от ситуации, вне которой значение таких слов расплывчато и неясно«¹⁴⁵.

Slično poimenutima neki autori govore o ograničenoj semantičnosti, tj. sinsemaničnosti, kao, na primer, W. Doroszewski: »Treść jego [zaimka] jest bardzo szczupła, [...] polega ona tylko na stosunku wskazywania«.¹⁴⁶

Trči ističu odsustvo konkretnog značenja zamenica uzetih van konteksta približavajući na taj način pojmove odsustva značenja uopštenosti ili, kao što je pomenuto, nad situativnosti. Upör. kod I. Stevovića:

Sve zameničke reči su *asemantične reči*, ali uvek u aktu govora imaju puno leksičko značenje predmeta, osobina ili psiholoških okolnosti, tzv. *varijabilno, okaziono stvarno značenje*.¹⁴⁷

ili kod A. A. Reformatskog:

Это как бумажная валюта, функционирующая ради удобства, благодаря наличию золотого фонда. Золотым фондом для местонимий

¹⁴³ Tesnière (176: 86).

¹⁴⁴ Kacnel'son (1965: 6, 7).

¹⁴⁵ Doroszewski (1952: 216).

являются знаменательные слова, без которых существование местоимений „обесценено”, как и стоимость бумажных денег без обеспечивающего их стоимость золота.¹⁴⁷

Četvrti još određenje govore samo o odsustvu leksičkog značenja, kao na primer, G. P. Pavskij, A. A. Šahmatov ili, na primer, A. M. Peškovskij.¹⁴⁸ Upor.:

[...] у них [местоимений] со всем нет вещественного значения [...] у них и основное значение формальное и добавочное формальное! Получается, так сказать, форма на форме.¹⁴⁹

§ 44. Termin asemantičnost očigledno sam za sebe nije adekvatan ukoliko nije upotrebljen u kontekstu koji ukazuje na njegovu uslovnost, jer reč bez značenja nije reč, signans bez signatuma nije signans, a nema osnova da se zameničkim ili bilo kojim drugim rečima negira znakovna priroda.¹⁵⁰ Asemantičnost takođe ne bi bila spojiva sa visokom frekventnošću zameničkih reči, sa činjenicom da postoji njihove semantičke klasifikacije, da zameničke reči često vrše glavne sintakške funkcije, da se njihova značenja opisuju u rečnicima, što više da su neke zameničke reči i više značne¹⁵¹. Ono što je ipak navelo neke autore da asemantičnost izdvoje kao dominantnu osobinu zameničkih reči jeste činjenica da se ista zamenička reč javlja u različitim iskazima (ko)referišući o veoma različitim denotatima. Zamenički prilog *onda*, na primer, može biti upotrebljen u bilo kojem iskazu u kojem je potrebno označiti vremensku udaljenost od trenutka govorâ (od relativno male do veoma velike), upor.: *Prošlog leta su išli na more, ali onda su prilike bile drukčije i Kroz tri godine će diplomirati i onda će se, verovatno zaposlit*. Uočivši ovo neki autori umesto o asemantičnosti govore o promenljivosti značenja zameničkih reči. Upor.:

Остроумно сравнивают иногда отношения местоименных и неместоименных слов с отношением геометрического тела к физическому. Быть может, можно сравнить его и с отношением переменной величины к постоянной.¹⁵²

§ 45. I promenljivost značenja zameničkih reči, koja je ključna i za Jespersenov pojam šiftera, treba shvatiti uslovno, tj. kao ograničenu promenljivost. X u matematici može da zamenuje bilo koji broj, tj. može da ima vrednost koju odlučimo da mu damo, dok za razliku od ovog matematskog pojma zamenički prilog ne može imati bilo koju semantičku vrednost nego samo onu koja je određena njegovom semantičkom strukturom.

Stoga se umesto termina *asemantičnost* za obeležavanje date osobine zameničkih reči adekvatnijim čini termin *uopštenost* iako ni taj termin nije

¹⁴⁶ Stevoić (1973: 35).

¹⁴⁷ Reformatškij (1960: 70–71).

¹⁴⁸ Pavskij (1850: 250), Šahmatov (1910: 220), Peškovskij (1935: 140).

¹⁴⁹ Peškovskij (135: 140).

¹⁵⁰ Upor. u vezi s tim kritička mišljenja R. Jakobsona i A. Shaffa o Husserlovoj podeli reči na one koje imenuju i asemantične, koje samo upućuju (Jakobson 1957: 2; Schaff 1965: 143; Husserl 1913: 23).

¹⁵¹ Upor. o tome Kiseleva (1968).

¹⁵² Zareckij (1940: 17).

u svakom pogledu najbolji.¹⁵³ Ako uporedimo reči *on, čovek, dečak, učenik, srednjoškolac, maturant* vidimo da svaka od njih može da ima veliki broj denotativnih značenja, odnosno da se svakom od njih može denotirati veliki broj različitih lica. Razlika među navedenim rečima nije u situativnoj (kontekstualnoj) promenljivosti ili nepromenljivosti značenja nego u obimu klase objekata koji se mogu pojaviti kao denotati date reči. Deiktičke zameničke reči odnose se na najšire klase objekata i imaju najveće mogućnosti variranja svojih invarijantnih značenja. Semantičke strukture zameničkih reči bliske su u tom pogledu logičkim i semantičkim kategorijama kao najopštijim pojmovima, odnosno najopštijim značenjima. U tom smislu promenljivost značenja zameničkih priloga trebalo bi shvatiti kao najveću moguću promenljivost denotativnih značenja adverbijala koja se zasniva na činjenici da se u semantičkim strukturama zameničkih priloga nalaze semantičke komponente *kategorijalne* prirode.

§ 46. Jedan od novijih pokušaja da se nađe distinkтивna osobina svih zamenica, uzetih u tradicionalnom smislu te reči, u odnosu na druge vrste reči učinio je poljski lingvista S. Jodłowski. Konstatovavši da je neuspešnost ranijih rešenja bila u tome što su kriterijumi bili preširoki ili preuski da bi bili zaista distinkтивni, Jodłowski takvu osobinu zamenica vidi u *nemnemičnosti* njihovog načina označavanja. Suštinu opozicije nemnemičnost/mnemičnost autor objašnjava na sledeći način:

Tego rodzaju technikę oznaczania, przy której jedynym czynnikiem wiążącym wyraz z desygnatem jest pamięć nazywam techniką nieniemiecką [...] Natomiast inna jest technika znaczeniowa zaimkowa.¹⁵⁴ [...] Tego rodzaju technikę oznaczania, posługującą się innymi środkami niż sięganie po powiązania treściowe do zasobów pamięci, nazywam techniką niemiecką¹⁵⁵

Zbog suviše kategorične formulacije, u kojoj se ispušta iz vida ono što je zajedničko i za zameničke i za nezameničke reči (činjenica da svaka reč »oživi« tek u tekstu i situaciji u kojoj je upotrebljena), i prenaglašavanja onoga prema čemu se zameničke i nezameničke reči razlikuju Jodłowski je tu u netradicionalnoj terminologiji zapravo izložio gledište vrlo blisko shvatanju o zameničkim rečima kao rečima koje su asemantične. Kada ne bi postojala veza između zameničkih reči i pamćenja, kao što se konstatiše u predloženoj definiciji zamenica, koja se u stvari odnosi na sve zameničke reči, onda one ne bi mogle vršiti znakovnu funkciju jer je jedna od glavnih osobina znakova da izazivaju iste ili slične predstave u svesti onoga ko ih je upotrebio i onoga kome su upućeni, i ko ih prima. Zahvaljujući kategorijalnim značenjima zameničkih reči mi prepoznajemo na koji se elemenat konteksta (i li) na koji se elemenat govorne situacije ona odnosi, tako da bi se moglo zaključiti da, prema terminologiji Jodłowskog, zamenice takođe imaju mnemičku prirodu.

§ 47. Zameničke reči, dakle, uprkos razlikama koje među njima postoje na semantičkom planu (zamenice za lica, prostor, vreme, količinu

¹⁵³ Njemu odgovara u indijskoj lingvističkoj terminologiji termin *sarva-naman* – izraz za bilo koji pojam, vid. Hjelmslev (1959: 193), Majtinskaja (1969: 26).

¹⁵⁴ Jodłowski (1973: 28).

¹⁵⁵ Isto, str. 30. Jodłowski se, ipak, nije ograničio samo na ovaj aspekt posmatranja zamenica. U poglavlju »Syntetyczna charakterystyka zaimka« on u sedam tačaka rezimira sadržaje prethodnih poglavlja i daje sedam definicija zamenica kojima su obuhvaćeni različiti aspekti njihove prirode.

itd.), u celini posmatrano imaju uočljivu zajedničku osobinu u kategorijalnosti značenja¹⁵⁶. Ova osobina ipak nije isključivo zamenička jer postoje i niz nezameničkih reči sa krajnje apstraktnim značenjima (*predmet*, *bice*, *odnos*, *uzrok* itd.) koje ponekad mogu da postanu zameničke reči, odnosno njihovi sinonimi, upor., na primer, *ponekad i s vremenom na vreme*, *ponedez i mestimicno* i tome sl. O prelaznom karakteru granice između zameničkih i nezameničkih reči svedoči i činjenica da su u raznim jezicima sveta mnoge zamenice nezameničkog porekla, ili su u pitanju zameničko-nezameničke složenice. Upor., na primer, prema ruskom *всегда*, što je i prema značenju i prema morfemskoj strukturi tipičan zamenički prilog, ali u engl. *always*, u fr. *toujours*, u tur. *her zaman*, *her vakit*; (od *zaman*, *vakit* — »vreme«),¹⁵⁷ u got. *fram wigis* sa istim značenjem »vek« (od *wigis* »put«)¹⁵⁸, prema sh. *uvek* u celini nezameničkog porekla, ili, na primer, za mesto u karakalpačkom *барлык жерде*, *хәмме жерде* »svuda« (жер »mesto«); *xer жерде nigde*.¹⁵⁹

Ono po čemu se reči apstraktног značenja razlikuju među sobom, i unutar klase zamenica i van nje, jeste njihova funkcija u procesu komunikacije i način njene realizacije. Nezameničke reči mogu biti i apstraktног značenja čak i identične s nekim zameničkim semantičkim komponentama (npr. *objekat*, *kvantitet*, *kvalitet* i dr.), ali ipak predstavljaju zasebnu klasu jer nemaju upućivačku funkciju. U tom smislu teza A. M. Peškovskog da na skali apstraktности ne postoji čvrsta granica i da se uopštavanjem značenja reči približavaju zamenicama izgleda tačnija u svom prvom delu,¹⁶⁰ jer sama apstraktност nije dovoljna da bi neka reč od nezameničke postala zamenička. Zameničke od nezameničkih reči ne deli samo stepen apstraktности značenja nego i deiktičnost kao i tip deiktičnosti prvi (vid. §§ 35, 60). Međutim, kada se posmatraju samo sa stanovišta apstraktности, umesto termina uopštenost, kojem je bila data prednost u odnosu na termine asemantičnost ili sinsemaničnost, donekle precizniji, iako takođe nije bez nedostataka, čini se termin kategorijalnost koji ukazuje na to da se radi o krajnje ili veoma uopštenim značenjima. Kategorijalna pripadnost zameničkih priloga može se identifikovati kroz parafraze njihovih značenja, u kojima se pojavljuju nazivi određenih semantičkih kategorija: mesta, vremena, načina itd., na primer, *gde* = »u (na) kom m e s t u«, *tada* = »u to v r e m e«, *ovako* = »na ovaj n a č i n« i sl. U mnogim jezicima pojedini zamenički prilozi vode poreklo od ovakvih konstrukcija, odnosno odgovarajuće konstrukcije funkcionišu kao perifastični oblici u sistemu zameničkih priloga. Upor. pored poslednjih navedenih primera takođe rus. *do rex nop* »dotad», *c rex nop* »otad», ili u šanskom (tajska grupa jezika) *kaa3-laiil* (doslovno: »mesto koje«, tj. »gde, kuda«), *jaam4-laiil* (doslovno »vreme koje«, tj. »kada«),¹⁶¹ u jeziku maninka (zapadni Sudan) *nya* »način«, *wo nya*, *wo nya ma* »zato, tako«,¹⁶² u jeziku gusiji (jugozapadna Kenija) *ekero* znači i »vreme« i »kada«, *ekiagera* »uzrok« i »zato«,¹⁶³ u jeziku fula (zapadna Afrika) *fewndo* »vreme, trenutak«, »tada«

¹⁵⁶ Vinogradov (1972: 260) tu osobinu naziva *univerzalnošću* značenja (u ruskom *всеобщность*).

¹⁵⁷ Barjaktarević (1962: 52).

¹⁵⁸ Pudić (1972: 136).

¹⁵⁹ Baskakov (red.) (1967: 121, 423, 521).

¹⁶⁰ Peškovskij (1935: 143).

¹⁶¹ Morev (1983: 67).

¹⁶² Labzin' (1973: 90).

¹⁶³ Vinogradov V. A. (red.) (1981: 117).

itd.¹⁶⁴ Prema tome, moglo bi se reći da zameničke reči objedinjuje i kategorijalna priroda komponenti koje ulaze u sastav njihovih semantičkih struktura. Suština kategorijalnosti zameničkih značenja je u najtešnjoj vezi s njihovom upućivačkom funkcijom (a preko nje i sa zamenjivačkom), zbog čega odnos između deiktičnosti i kategorijalnosti zaslужuje da bude podrobниje razmotren.

1.6. *Ka sintezi*

§ 48. Iako je na prethodnim stranama više puta istaknuta uzajamna povezanost različitih aspekata prirode zameničkih reči i, uže, zameničkih priloga, pažnja nije bila usmerena na suštinu te veze nego na njene osnovne komponente. Zbog toga i odnos između zameničkih i nezameničkih reči, koji je, očigledno, veoma značajan za određivanje statusa zameničkih reči u odnosu na slične jezičke podsisteme, nije mogao biti osvetljen u ukupnosti svojih pojedinačnih karakteristika. Da bi takav pokušaj dan se sage da celina mogao imati izgled na uspeh, bilo bi potrebno vratiti se njenim osnovnim delovima i još jednom ih razmotriti, ali ne sa stanovišta posebnog nego sa stanovišta onog što im je zajedničko. Osnova za takav pristup zameničkim rečima mogla bi biti u tézi da su zameničke reči indeksički simboli, koju je u lingvistici prvi izneo R. Jakobson oslanjajući se u tom pogledu na istraživanje A. W. Burksa o tipovima znakova, odnosno na Bürksov zapažanje da zamenice sa semiotičkog stanovišta predstavljaju *indeksičke simbole* (u Jespersenovoj i Jakobsonovoj terminologiji *šiftere*, vid. § 27) budući da je kod njih kao i kod ostalih simboličkih znakova veza između znaka i objekta na koji se on odnosi uslovna, dok se istovremeno, kao i ostali indeksi, zamenice nalaze u *realnoj vezi* sa objektom na koji se odnose.¹⁶⁵ Pod »realnom vezom« treba, verovatno, razumeti vezu s govornom situacijom:

Nesumnjiv je značaj određivanja šiftera, a u okviru njih i zameničkih deiktika, u odnosu na osnovne tipove znakova. Međutim, osim Jakobsonovog prilično štrogog komentara o indeksičkoj strani šiftera pitanje prirode upućivanja u lingvistici je ipak ostalo nedovoljno rasvetljeno.¹⁶⁶ Terminima *indeks*, *indikator*, *upućivanje* i sl. operiše se najčešće aksiomatski, verovatno zbog prividne očiglednosti njihovog sadržaja. Zato u ovoj analizi zameničkih priloga kao subjektivnih deiktika izgleda nužno postaviti pitanje »čemu je mehanizam upućivanja i kakvu ulogu u tome igra kategorijalnost zameničkog značenja« i pokušati bar u glavnim crtama dati na to pitanje i odgovor.

§ 49. Suština upućivanja je, najkraće rečeno, u pokušaju da se upravlja nečijim ponašanjem: nečijim kretanjem ili nečjom pažnjom. Kod zameničkog upućivanja reč je, pre svega, o usmeravanju pažnje na određene elemente konteksta ili govorne situacije u kojima je data reč izgovorena. U procesu upućivanja lako se mogu uočiti tri njegova elementa: lice koje upućuje, lice koje se upućuje i objekat na koji se upućuje (to može biti

¹⁶⁴ Isto, str. 145.

¹⁶⁵ Upor. takođe Recanati (1979: 12), Ščerba G. (1982: 20).

¹⁶⁶ Problemima jezičkog upućivanja posvećena je vrlo sadržajna knjiga Collinsona (1934). Međutim, Collinson je više pažnje posvetio različitim tipovima upućivanja nego njegovoj suštini u smislu kako se to ovde dalje prikazuje. Moderni pogledi na upućivanje, ne samo jezičko nego u vezi s njim i gestovno, izloženi su u zborniku Jarvela i Klein (red.) (1982).

i neki širi prostor koji ulazi u smer upućivanja). Relevantan je, međutim, i četvrti elemenat: objekat u odnosu na koji se upućuje jer je prilično jasno da smer upućivanja neće biti isti ako na isti objekat upućujemo sleva ili zdesna, odozgo ili odozdo itd. Najzad, upućivanje kao fenomen znakovne prirode podrazumeva da između lica koje upućuje i lica koje se upućuje postoji znak koji referiše o celokupnoj situaciji upućivanja uključujući i samog sebe, dakle, peti bitan elemenat u mehanizmu upućivanja.

§ 50. Polazeći od ovih elemenata u situaciji upućivanja, ono bi se moglo definisati kao uticaj jednog lica (pošiljaoca informacije) posredstvom izvensnog znaka na neko drugo lice sa ciljem da se njegova pažnja ili neka akcija usmeri ka izvesnom objektu o kojem se referiše i(l) sa kojim se koreferiše, i koji se lokalizuje u odnosu na neki drugi objekat. (U širem smislu objekat, razume se, takođe može da bude lice).

§ 51. Iz ovoga se može videti, prvo, da je upućivanje intencionalno kao, uostalom, i svaka druga komunikativna aktivnost,¹⁶⁷ drugo, da je ono ilokutivno (po J. Austinu),¹⁶⁸ odnosno konativne (po R. Jakobsonu)¹⁶⁹ prirode: cilj, je organizovanje ponašanja sagovornika, iz čega proizilazi da je upućivanje agentivno-pacijentivnog karaktera, pri čemu se može govoriti o dva takva odnosa: (a) između učesnika u komunikaciji i (b) između lica koje se upućuje i objekta na koji se ono upućuje. S obzirom na to da se prvi takav odnos ostvaruje posredstvom znaka, a drugi posredstvom izvensnog objekta (u odnosu na koji se upućuje), to znači da se dva osnovna agentivno-pacijentivna odnosa razbijaju na četiri uža. Mehanizam upućivanja funkcioniše, prema tome, kao lanac agentivno-pacijentivnih odnosa u kojem je polazna tačka govorno lice, a završna objekat u denotatu iskaza sa upućivačkom rečju na koji se upućuje i koji ni na šta dalje ne upućuje. Sama upućivačka reč je, dakle, dvostrane, instrumentalne prirode: u odnosu prema govornom licu, koje tu reč izgovara ili na neki drugi način generira, ona je pacijentivne prirode, a u odnosu prema adresatu, čijom pažnjom upravlja, ona je agentivne prirode. Zamenički prilozi subjektivnog upućivanja referišu o govornom licu kao objektu u odnosu na koji se neki drugi objekat lokalizuje (tj. govorno lice se u takvim situacijama javlja u dve funkcije: lica koje upućuje i objekta u odnosu na koji se vrši lokalizacija) i referišu o nekom objektu kojim se konkretnizuje i precizira odnos između govornog lica i objekta lokalizacije. Na primer, u denotatu rečenice *On je ovde* objekat lokalizacije je »on«, lokalizuje se u odnosu na »ja« specifikovanjem da je reč o »prostoru u blizini (govornog lica)«. Iako su ovde predmet pažnje zamenički prilozi, prilično je očigledno da da upućivanje (= lokalizacija) ne mora biti samo prostorne niti samo subjektivne prirode. »On« kao objekat lokalizacije može biti *u žalosti*, tj. *žalostan*, ili *u lovu*, tj. *lovi*, ili *u lovu na patke*, tj. *lovi patke*,¹⁷⁰ ili u rečenici može biti više takvih lokalizacija, koje ne moraju da imaju lokativnu strukturu, na primer: *On ovde često lovi divlje patke*. Pitanja mogućnosti nastavljanja lanca upućivanja su i brojna i složena. Ako bi se dalje razvijala u ovom pravcu, ona bi

¹⁶⁷ Upor. o tome kod Wittgensteina (1969: 172).

¹⁶⁸ Austin (1962: 94).

¹⁶⁹ Jakobson (1966: 290). Ova paralela, razume se, ne znači izjednačavanje ilokutivnosti i konativnosti nego ima za cilj da istakne njihovu sličnost.

¹⁷⁰ Ovakve lokacije, očigledno, ne moraju biti izražene na isti način, kao prave prostorne lokacije, a oblici apstraktnih lokalizacija se razlikuju i u jednim jeziku i od jezika od jezika, upor. u ruskom utinara oxota prema srpskohrvatskom *lov na patke*.

mogla da rezultiraju takvom koncepcijom semantičke organizacije rečenice koja bi u suštini bila bliska lokalističkoj teoriji padeža.¹⁷¹ Međutim, za naš predmet, zameničko-priloško upućivanje, dovoljan je izloženi minimalni model mehanizma upućivanja.

§ 52. Prema tome, u mehanizmu upućivanja pored govornog lica (koje upućuje), adresata (koji se upućuje) i upućivačke reči na denotativnom planu bi trebalo još razlikovati *lokalizator* (objekat posredstvom koga, tj. u odnosu na koji se upućuje), *orientir* (uži prostor određen lokalizatorom) i *objekat lokalizacije* — krajnji cilj upućivanja.¹⁷² Tako, na primer, u navedenoj rečenici *On je ovde* lokalizator je govorno lice, tj. »ja«, orientir »blizina«, a objekat lokalizacije je subjekat date rečenice. Pošto lanac upućivanja može biti znatno duži od ovog minimalnog modela, postavlja se pitanje kako bi trebalo nazvati njegove dalje segmente. Pošto svaki novi elemenat predstavlja ne samo objekat lokalizacije nego i orientir za elemenat koji bi mogao za njim da sledi, a u tom slučaju i lokalizator za onaj elemenat u lancu upućivanja koji je od njega udaljen za dva mesta, umesto uvođenja novih termina izgleda celishodnije govoriti o lokalizatorima, orientirima i objektima lokalizacije prvog, drugog, trećeg itd. stepena, s tim što je objekat lokalizacije prvog stepena ujedno orientir drugog, a lokalizator trećeg stepena.

§ 53. Kod neutralne deikse (nemarkirane prema kriterijumu subjektivnosti, vid. § 35) lokalizator ne mora biti govorno lice, upor. *On je pred kućom*, gde *kućom* označava lokalizator, *pred* orientir, a *on* objekat lokalizacije i *On je ovde* (lokalizator je govorno lice).

Upućivanje očigledno nije specifičnost zameničkih reči ili neke šire klase reči, osim u tom smislu što je kod zameničkih reči lokalizator govorno lice. Model upućivanja koji važi za zameničke priloge važi, kao što pokazuje poslednji primer, i za druge adverbijale i to ne samo one sa prostornim značenjima, upor. *On je došao posle večere* gde oblik *večere* označava lokalizator, *posle* vremenski orientir, a *On je došao* objekat lokalizacije. Štaviše, on izgleda primenljiv i za opis mnogih drugih odnosa u rečenici.¹⁷³

§ 54. Suština indeksičkih znakova tipa kažiprsta, ispružene ruke ili saobraćajnih znakova za pravac kretanja je, najkraće rečeno, u usmeravanju kretanja ili pažnje primaoca poruke.¹⁷⁴ Pri tome između strukture signansa takvog indeksa i njegovog signatuma postoji izomorfni odnosi, u čemu se ogleda ikoničnost indeksa. Sam položaj signansa obeležava pravac, a u okviru njegove strukture izdvaja se elemenat koji označava smer. Od primaoca poruke se traži da svoje kretanje ili pažnju organizuje na analogan način. Drugim rečima, gest tipa ispruženog kažiprsta znači »idi (gledaj i sl.) u smeru određenom položajem ovog kažiprsta«, tj. znak referiše i o sebi samom.

§ 55. Ako se sa primera takvog upućivanja pređe na upućivačku funkciju zamenice, odmah se može zapaziti da je zameničko upućivanje drukčije organizovano. Signans zamenice nema u svojoj strukturi elemenat koji bi imao funkciju subsignansa smera, kao što, uostalom, za razliku od indeksa, ni zamenički signans u celini ništa ne referiše o pravcu kretanja ili pažnje

¹⁷¹ Najpoznatiji savremeni predstavnik te teorije je J. M. Anderson, upor. Anderson (1971), (1973). Neki važniji aspekti lokalističke slike jezika razmatraju se u t. 5.2.

¹⁷² Vid.: Piper (1977-78: 5).

¹⁷³ Slični pogledi podrobnno se razrađuju u okviru lokalističke teorije padeža (vid. §§ 181—183).

¹⁷⁴ Za indekse poput pomenutih primera običnija je funkcija usmeravanja kretanja za razliku od jezičkih indeksa, tačnije: indeksičnih simbola, koji prvenstveno usmeravaju pažnju.

koji se žele usmeriti. Primalac poruke koja sadrži zameničku reč ne može organizovati svoje ponašanje prema slici (ikoni) u signansu znaka, jer nje nema, nego samo prema njegovom signatumu. Zato značenje zameničkog deiktika nije i ne može biti ništa nalik na »gledaj u smeru određenom položajem signansa ove zamenice« nego samo »usmeri pažnju na ono što se denotira ovom zamenicom«, odnosno, kada se to primeni na konkretnu zamenicu, onda se kao najbolji primer može uzeti Benvenisteova definicija »ja« kao osobe koja je upotrebila iskaz sa zamenicom *ja*.¹⁷⁵

§ 56. Primjeno na zameničke priloge, *ovde* označava mesto na kojem je, ili u neposrednoj blizini kojeg je čovek koji je izgovorio prilog *ovde*; *onde* označava mesto koje je udaljeno od mesta na kojem je čovek koji je izgovorio *onde* (što dalje konkretizuje pogled ili neki drugi gest); *onda* označava vreme relativno udaljeno od vremena u kojem je govorno lice izgovorilo *onda* i tome sl.

Dakle, za razliku od indeksa koji upućuju i svojom ikoničnošću zameničke reči, kao indeksički simboli, kako ih je okarakterisao Burks, upućuju isključivo kroz referisanje o govornom licu koje ih izgovara, kao polaznoj tački, primarnom lokalizatoru u upućivanju, i kroz referisanje o njegovom orientiru (kod zameničkih priloga to je obično prostorna ili vremenska blizina ili udaljenost). Drugim rečima, za zameničko upućivanje nije važno samo to što zameničke reči referišu o sebi samima kao indeksi nego što referišu o onome ko ih u dатој situaciji upotrebljava, o govornom licu. Kod situativne upotrebe zamenica takvo upućivanje je potpomognuto gestom (vid. §§ 37—41) u smeru objekta lokalizacije. Postoje, međutim, i dosta česti slučajevi, na primer, pisani tekst, gde upotreba gestova nije moguća ili je znatno ograničena (npr. ukazivanje na uzrok, način, vreme i sl.). Upotreba gestova u funkciji parazameničkog upućivanja izgleda prilično jasna. Ona je karakteristična za mnoge zameničke priloge, ali i druge zameničke reči mada ne za sve u jednakoj meri. Na primer, upotreba ličnih zamenica može biti propraćena gestom kada se radi o izdvajaju pojedinca iz grupe (upor. *Reciti*, *Neka kaže on* i sl.) ili afektivnom upućivanju (tada govorno lice može pokazivati gestom i na samoga sebe). Za zameničke priloge sa značenjem neposredne blizine govornom licu, tipa *ovde*, *ovamo* i sl., gest može biti i fakultativan budući da je *ovde* jednoznačno određeno jednim licem. Na primer, pitanje *Da li čekate ovde?* koje stojeći pred jednim šalterom novodošla strankā može da uputi nekome ko je došao ranije, a neodređeno je udaljen od dva ili više šaltera, sadrži zamenički prilog *ovde* koji znači »šalter pred kojim ja sada stojim«. Gest u takvoj situaciji nije obavezan. U svim onim slučajevima gde je orientir jednak ili približno jednak lokalizatoru (prilozi tipa *ovde* i *sada*) takvo upućivanje je obično samo za sebe dovoljno informativno da se i bez upotrebe gesta može izbeći višesmislenost. Suprotno ovome, svugde gde se orientir i lokalizator bitnije razlikuju zamenička reč može se odnositi na veoma različite objekte u istoj govornoj situaciji (npr. *onde*, *onda*, *onoliki* i sl.), o čemu je bilo reči u § 40. u vezi sa asimetričnošću denotativnog domena ova dva tipa priloga. Izuzetak, donekle, predstavljaju jezici u kojima su sistemi prostornih zameničkih priloga povезani s kategorijom lica. U srpskohrvatskom se ta trostepena deiksa slabo očuvala (npr. *ovde*, *kod mene*, *tu*, *kod tebe*, i *onde*, *kod njega*). Slično je i u makedon-

¹⁷⁵ Benveniste (1966: 252).

skom.¹⁷⁶ U nekim pak jezicima tročlani sistem prostorno-ličnog upućivanja je stabilniji pa je i manja potreba za upotrebot parazameničkih gestova (osim u afektivnom izražavanju), upor., na primer u španskom *aquí* »ovde«, *ahí* »tu, kod tebe«, *allí* »onde«, ili *acá* »ovamo«, *ahá* »tamo, prema tebi«, *allá* »onamo«.¹⁷⁷ Prostorni kriterijum blizina / udaljenost od govornog lica može biti relevantan i za neke neprostorne priloge (osim vremenskih), npr. količinske, načinske ili neke druge, upor. u srpskohrvatskom *ovoliko*, *toliko*, *onoliko*; *ovako*, *tako*, *onako*, pa u tim slučajevima u vezi s gestovnim upućivanjem važi isto što i za prostorne priloge.

§ 57. Nešto je složenje objašnjenje koreferencijalnosti kao dopune ili alternative upućivanju. Takvi slučajevi su vrlo česti i naročito karakteristični za tzv. pokazne zamenice uključujući i zameničke priloge. Koreferencijalnost u principu takođe može biti praćena upućivačkim gestom u smeru denotata, ali poseban značaj dobija tamo gde upotreba gesta nije moguća (pisani tekst). Upravo tu, gde se zameničke reči ne mogu oslanjati na paralingvistička kinezička sredstva kao što su upućivački gestovi, pokazuje se prava priroda zamenica. Upućivanje na izvestan elemenat u kontekstu zameničke reči, odnosno u tekstu u kojem je ona upotrebljena je uvek upućivanje ili na ono što je već pomenuto ili na ono što će biti pomenuto, dakle upućivanje po vremenskoj osi, koja je kao što se zna nedostupna percepciji tako da gestovi, kada je reč o unutartekstualnom upućivanju, ne mogu da igraju skoro nikakvu ulogu. (Pošto je vreme jednodimenzionalna metafora prostora, postoji ipak mogućnost da se neki gestovi sa primarnim prostornim značenjem upotrebe i u vremenskom značenju, npr. gestovi za »iza« ili »ispod« mogu se upotrebiti za ukazivanje na prošlost ili budućnost.) S obzirom na to postavlja se pitanje na osnovu čega ipak znamo na koji deo konteksta zamenička reč upućuje makar i u najopštijim relacijama, onaj koji joj pretodi, npr.:

(1) *Ona je na moru. Tamo je toplo*

ili onaj koji joj sledi, npr.:

(2) *Otišla je tamo, gde joj je toplo.*

Takva identifikacija koreferenta zameničke reči ostvaruju se na osnovu podudarnosti osnovnog značenja koreferenta sa kategorijalnim značenjem zameničke reči tako da denotat izvesne zameničke reči u nekom tekstu saznajemo tražeći u istom tekstu jezičku jedinicu koja se može podvesti pod njeno kategorijalno značenje. Ako takvih jedinica ima više, moguća su u principu dva slučaja: ili je zamenička reč koreferencijalna sa svima njima, na primer:

(3) *Obišao je Kotor, Budvu i Bar i tamo sreo mnogo prijatelja.*

ili je rečenica u tom pogledu višesmislena, na primer:

(4) *Obišao je Kotor, Budvu i Bar. Tamo je sreo jednog prijatelja.*

¹⁷⁶ Situacija u srpskohrvatskom: podrobno je opisana u Topolička (1978). U makedonskom je takođe tročlani sistem (*ovde* — *tyka* — *tamy*), u kojem je drugi član najslabiji — kao i u srpskohrvatskom često dolazi kao sinonim za *ovde*, ili se upotrebjava anaforski, dakle bez upućivanja na drugo lice.

¹⁷⁷ Vid.: Stepanov (1975: 140).

§ 58. Poznato je da su pored podudarnosti značenja koreferencijalne jedinice u tekstu sa kategorijalnim značenjem zamenice za koreferencijalnost relevantni takođe udaljenost u tekstu između koreferenata i vremenski plan u kojem je koreferent lociran. Ne ulazeći u detaljniju analizu funkcionisanja ovih bitnih faktora koreferencijalnosti, čije specifičnosti mogu varirati od jezika do jezika, za naš problem je relevantna činjenica da se uopštenost kategorijalnog zameničkog značenja kompenzuje upotreborom gesta, i(h), još češće, putem koreferencijalnosti, koja se ostvaruje kroz uspostavljanje *asocijativne veze* između jedne jezičke jedinice kategorijalnog značenja (zameničke reči) i druge, ili drugih, čije se konkretno značenje može pod dato kategorijalno podvesti. Asocijativna priroda zameničkih priloga ispoljava se, dakle, kroz traženje koreferenata (u tekstu) ili denotata (u situaciji), a kategorijalno značenje zamenice signalizira koji deo konteksta može doći u obzir kao koreferent zamenice, odnosno koji objekat u dатој situaciji može biti denotat zamenice u datom iskazu.

§ 59. Na taj način razmotren je mehanizam upućivanja na primeru njegovog minimalnog modela i analizirane specifičnosti zameničkog upućivanja u svetu kategorijalnosti njihovih značenja. Pojam kategorijalnosti nije pritom posebno analiziran nego je tretiran kao poznat i relativno jasan. Treba ipak istaći da je termin kategorijalnost u izvesnom smislu uslovan. Kategorijama se u formalnoj logici i filozofiji nazivaju najopštiji pojmovi¹⁷⁸ pa bi u semantičkom smislu kategorijalnim značenjima trebalo smatrati najopštija značenja. Međutim, da li su sva značenja koja nazivamo kategorijalnim zaista najopštija ili možda grade sistem u kojem postoje odnosi subordinacije, odnosno, hijerarhizovane apstraktnosti, to je pitanje koje sadašnju upotrebu termina kategorija, bar kada je reč o zameničkim značenjima, čini donekle nepreciznom. Kategorijalnost značenja mesta, vremena, uzroka ili količine, na primer, dosta je očigledna, ali postoje i zamenička značenja čija je kategorijalnost manje očigledna. To je, na primer, slučaj s ličnim zamenicama. Njihovo najopštije značenje nije lice; kao što bi se na osnovu termina moglo pretpostaviti, tj. ne bilo koje lice, nego lice koje je nosilac određene komunikativne uloge.¹⁷⁹ O licu (= čoveku) ili ne-liku referišu opozicije kao *ko?* / *šta?* ili *neko* / *nešto* u srpskohrvatskom i odgovarajuće ili slične opozicije u drugim jezicima (npr. u mađarskom *ki* / *mi*, u rumunskom *cine* / *ce*, u kineskom *shui* / *shih mo* (*shē mo*) itd.)¹⁸⁰ dok čanovi kategorije lica referišu o *ulozi* čoveka (lica) u procesu komunikacije: aktivan učesnik (*ja*) / pasivan učesnik (*ti*), upor. takođe kod zameničkih priloga u ruskom jeziku, u vezi sa načinskim značenjem, *no-moему*, *no-твоему* itd. Ovakva načinsko-lijčna značenja, kao i, na primer, prisvojno-lična (*moj*, *tvoj* itd.) predstavljaju semantičke derivate osnovnih značenja »ja«, »ti«. Da li je značenje komunikativne uloge kategorijalno značenje (ne u gramatičkom smislu, jer tako nesumnjivo jeste, nego u širem, semantičkom smislu) to je očigledno sporno pitanje pošto bi teško bilo dokazati zbog čega komunikativnu aktivnost treba smatrati opštijom od ostalih ljudskih aktivnosti. U tom smislu izgleda da se pojam kategorijalnosti donekle relativizuje ne samo kada je reč o gramatičkim nego i kada je reč o njima bliskim zameničkim značenjima, odnosno da

¹⁷⁸ O inventaru i sistemu logičkih kategorija mišljenja logičara i filozofa su podeljena. Prema nekim shvatanjima nauka u savremenoj etapi razvoja nije u stanju da ovaj problem reši na zadovoljavajući način, upor.: Konstantinov (red.) (1962; II: 474).

¹⁷⁹ U tom smislu je veoma precizan Bühlerov termin *Rollenträger*.

¹⁸⁰ Williamson (1977: 427, 428).

bi kategorijalnost zameničkih reči trebalo posmatrati kao najopštija ili veoma opšta značenja koja odražavaju za čoveka kao predstavnika određenog jezičkog kolektiva najrelevantnije aspekte stvarnosti koja ga okružuje. Kao što će u § 208 biti šire razmatrano, ako se pretpostavi da su semantičke kategorije članovi jednog hijerarhijskog sistema, onda se maksimalna uopštenost kategorijalnih značenja relativizuje i van sistema zameničkih reči.

§ 60. Do sada je mehanizam upućivanja bio analiziran u vezi s ličnim i pokaznim zameničkim rečima, za koje je zajedničko to da one predstavljaju subjektivne deiktike: lokalizacija se uvek vrši u odnosu na govorno lice.

Neodređene i opšte zameničke reči imaju u tom pogledu izvesnih specifičnosti. Pre svega, u radovima u kojima se razmatra upućivačka funkcija zamenica pitanje upućivačke funkcije neodređenih i opštih zamenica, kao i ostalih koje ne ulaze u lične i pokazne, obično ostaje bez jasnog ili bez ikakvog odgovora. Neki autori kategoričnije iznose mišljenje da neodređene i opšte zameničke reči, tzv. zamenički egzistencijalni i univerzalni kvantifikatori, ne upućuju ili da ne supstituišu u tekstu druge reči i veće elemente teksta,¹⁸¹ što bi takođe bilo blizu konstatacije da ne upućuju pošto su ove dve funkcije, kao što je bilo ranije pokazano, u čvrstoj mada ne i obaveznoj vezi (s obzirom na činjenicu da postoji i upućivanje bez zamenjivanja). Mišljenje da neodređene i opšte zameničke reči nisu deiktici ne izgleda opravdano. Substina neodređenih zameničkih reči je, kao što je poznato, u pojmu ne poznavanje, a o njoj se može govoriti samo u odnosu na nekog, dakle, nepoznatost je deiktičke prirode: *nešto* je nepoznato *nekome*, a ne samo po sebi. Postoje jezici, kao što je srpskohrvatski, u kojima je diferencijacija lokalizatora nepoznatosti slabije izražena i jézici, kao što je, na primer, ruski, u kojima je ona izražena bolje. U srpskohrvatskom, na primer, postoji nekoliko tipova neodređenih zameničkih priloga (*uzmimo*, *negde*, *igde*, *gde bilo*) koji nisu izdiferencirani prema kriteriju poznatog ili nepoznatog u odnosu na nekog nego prema drukčijim semantičkim kriterijumima. Upor. takođe polj. *gdzieś*, *gdziekolwiek*, engl. *somewhere*, *anywhere*, ili u kalmičkom эн ишдерт »*negde blizu*«, эн алдн »*negde sasvim blizu*«, альд болв чигн, альд болвчи, альд чигн, ҳама боловчи »*negde*, *bilo gde*«.¹⁸²

§ 61. Ipak, zaključak da u navedenim i njima sličnim u tom pogledu jezicima ne postoji mogućnost da se zameničkim rečim pojmom nepoznatog locira u odnosu na jednog od učesnika u komunikaciji ne bi bio tačan. Problem je u tome što tradicionalna lingvistička terminologija i klasifikacija zamenica maskira činjenicu da i upitne zameničke reči predstavljaju podgrupu neodređenih, budući da se pita o onome što nije poznato.¹⁸³ Upitne zameničke reči konstatovane su u veoma velikom broju jezika,¹⁸⁴ što znači da semantički odnos između upitno-neodređenih i drugih neodređenih zamenica ne predstavlja neku retku i perifernu pojavu i da mu treba posvetiti odgovarajuću pažnju.

Ostavljajući po strani modalnu (imperativnu) komponentu njihove semantike, možemo konstatovati da sve upitne zameničke reči referišu o ne-

¹⁸¹ Vid., npr. Otkupščikova (1978: 55). Karakteristične su u vezi s tim formulacije A. Belića, prva je kategoričnija »Upućivanje — to je osnovno značenje svih zamenica bez izuzetka« (1941: 51), dok je druga elastičnija — za zamenice se kaže da su to »uglavnom upućivačke reči« (1959: 156). Topolińska (1971) distinkтивno obeležuje naziva identifikovanost.

¹⁸² Monraev (1980: 83, 84).

¹⁸³ O pitanju kao egzistencijalnom iskazu vid., npr., Revzin (1977: 188); o neodređenom značenju u pitanju vid. Barnetová i dr. (1979, I: 361).

¹⁸⁴ Upor.: Majtinskaja (1969: 215—244).

čemu što nije u sferi poznatog govornom licu, odnosno što mu je poznato samo na kategorijalnom nivou: *ko?* (lice), *gde?* (mesto), *kako?* (način) itd. ostale neodređene zamenice u mnogim jezicima nemaju ovakvo semantičko ograničenje, tj. neutralne su prema datom kriterijumu i mogu ukazivati na nepoznatost nečega, kako u odnosu na govorno lice, npr. u srpskohrvatskom:

(5) *Nešto si mi donela*

tako i u odnosu na sagovornika, upor.:

(6) *Nešto sam ti doneo*

ili u odnosu na oba lica, npr.:

(7) *Ako se nešto desi, o tome će pisati novine,*

što je u stvari opšta neodređenost. Prema tome, u jezicima kao što je srpskohrvatski neodređene zamenice su povezane sa sistemom lica kroz privatnu opoziciju prema kriterijumu *denotat nije u sferi poznatog govornom licu*, prema kojem su upitne zameničke reči markirane.

§ 62. U jezicima kao što je ruski, ili, na primer, bugarski, postoje još veće mogućnosti iskazivanja nepoznatosti u odnosu na određenog učesnika u komunikaciji. Ruski ekvivalenti gornjih srpskohrvatskih primera bili bi:

(8) *Ты мне что-то принесла*

(9) *Я тебе кое-что принес*

(10) *Если что-нибудь произойдет, об этом напишут в газете*

Drugim rečima, zameničke reči s prefiksom *кое-* (pred česte funkcije označavanja količine ispod uobičajene, tj. »malо«, »retko« i sl.) mogu da ukazuju na poznatost nekog denotata govornom licu uz pretpostavku o njegovoj nepoznatosti za sagovornika, suprotno, dakle, upitnim, koje ukazuju na nepoznatost za govorno lice uz pretpostavku o poznatosti za sagovornika. Zameničke reči na *-то* pored ukazivanja na nepoznatost za govorno lice ne uključuju nikavu pretpostavku o tome da li je dati denotat poznat sagovorniku, dok se zameničke reči na *-нибудь* najčešće upotrebljavaju u rečenicama sa irealnim značenjem i same nemaju referencijalno značenje, tj. denotat je nepoznat i govornom licu i sagovorniku.¹⁸⁵ Ruskim zameničkim rečima tipa *кое-кто*, *кое-где*, *кое-когда*, *кое-как* slične su u bugarskom jeziku zameničke reči s morfemom *еди-* npr. *еди-кои*, *еди-къде*, *еди-кога*, koje se upotrebljavaju za ukazivanje na to da je izvestan denotat možda i poznat govornom licu, ali ga on ostavlja nepoznatim za sagovornika.¹⁸⁶

Na osnovu izloženog moglo bi se zaključiti da su neodređene zamenice takođe upućivačke reči i to reči subjektivne deikse budući da je lokalizacija nepoznatog vezana za sistem lica što zблиžava neodređene zameničke reči s ličnim.

¹⁸⁵ Upor. npr. Petc (1957: 20).

¹⁸⁶ Upor.: Maslov (1981: 312).

§ 63. Ovome bi se mogle dodati još dve napomene: prvo, veza između upitnih i neodređenih zamenica ne postoji samo na semantičkom planu nego je vrlo uočljiva i na planu njihovih morfemskih struktura (neodređene zameničke reči su po pravilu izvedene od upitnih ili su im čak identične),¹⁸⁷ drugo, razlika između pitanja i konstatacije neodređenosti nije tako oštra kao razlika između pitanja i konstatacije određenosti. Konstatacije sa neodređenom zamenicom može da ima značenje blagog pitanja, upor:

- (11) *Nešto ste umorni i*
- (12) *Zašto (od čega) ste umorni?*
- (13) *Neko vas je naljutio i*
- (14) *Ko vas je naljutio? i sl.*

Stepen upitnosti u ovakvim slučajevima može biti pojačan odgovarajućom intonacijom.

§ 64. Pitanje o upućivačkoj funkciji tzv. opštih zameničkih reči nešto je složenije, delimično i zbog toga što sâm termin *opšte zamenice* (ili zameničke reči), kao i njegovi sinonimi ili ekvivalenti u drugim jezicima, dosta neprecizno odražava sadržinu pojma na koji se odnosi.¹⁸⁸ S obzirom na činjenicu da se u opšte zamenice uglavnom ubrajaju one reči koje su po svom značenju najблиže pojmu univerzalnog kvantifikatora u matematičkoj logici (*svi, svaki, svuda, uvek* i sl.) i da je termin univerzalni kvantifikator već dosta rasprostranjen u modernoj semantici (opširnije o njemu vid. u § 265), dalje će se umesto o opštim zameničkim rečima i zameničkim prilozima govoriti o univerzalnim kvantifikatorima. Univerzalnim kvantifikatorima smatraće se i reči koje se tradicionalno nazivaju odričnim zamenicama ili zameničkim prilozima (npr. *niko, nijedan, nigde, nikad* itd.), koje se od prethodnih razlikuju samo po načinu interpretacije denotata (vid. § 266).

§ 65. Deiktičnost univerzalnih kvantifikatora vidi se, pre svega, iz njihove semantičke veze sa egzistencijalnim kvantifikatorima (neodređenim zamenicama). Suština te veze je u činjenici da svi univerzalni kvantifikatori imaju u dubinskoj strukturi egzistencijalni kvantifikator,¹⁸⁹ što se može približno izraziti kroz parafraze njihovih značenja, na primer: *svako* »ne« postoji *neko* ko ne...», *nigde* »ne postoji *neko* mesto gde...« i tome slično. Ako su egzistencijalni kvantifikatori, kao što je u prethodnoj tački pokazano, deiktici, logično bi bilo zaključiti da su to i njihovi semantički derivati, univerzalni kvantifikatori (o tipu deiktičnosti univerzalnih kvantifikatora vid. § 68).

§ 66. Osim toga, u prilog konstataciji da su univerzalni kvantifikatori zameničke reči govorila, bi i njihova morfešnska struktura, prema kojoj su egzistencijalni i univerzalni kvantifikatori često članovi iste tvorbene paradigmе, upor. u sh. *gde — negde — svugde — nigde*, ili u engl. *where — somewhere — everywhere — nowhere*, iako, razume se, formalna sličnost ovde nije čvrst argument jer može biti praćena i funkcionalnom razlikom.

§ 67. Kao i druge zameničke reči i egzistencijalni i univerzalni kvantifikatori imaju kategorijalna značenja na paradigmatskom planu i koreferentе

¹⁸⁷ Npr. u srpskohrvatskom: *Ko ga je tražio?* i *Ako ga ko bude tražio.* Sličnih primera ima i drugim jezicima, upor. u grčkom *pos* »kako?« ili »nekako« (Musić i Majnarić 1970: 61).

¹⁸⁸ Jos je manje precizan termin *određene zamenice* (Simeon 1969, II: 751) kao i u ruskom jeziku определительные местоимения.

¹⁸⁹ Apresjan (1974: 73, 296).

na sintagmatskom. Njihove funkcije na nivou teksta imaju specifičnosti u različitim jezicima, ali postoje i neke univerzalne osobine. Na primer, koreferenti neodređenih zamenica sa značenjem nepoznatosti za govorno licejavljuje se u delu teksta koji sledi za takvom zamenicom,¹⁹⁰ što je i logično s obzirom na to da se one odnose na novi, dotad nepoznati denotat u situaciji o kojoj tekst kao složeni znak referiše, upor.:

- (16) *Neko kuca. To je Pera, ali*
- (17) *Pera kuca. *To je neko.*
- (18) *Negde smo se sreli. Da, sreli smo se u Beogradu, ali*
- (19) *Sreli smo se u Beogradu. *Da, sreli smo se negde.*

Za univerzalne kvantifikatore takvo ograničenje ne važi. Oni mogu imati ko-referente i u pretekstu i u delu teksta koji za njima sledi upor.:

- (20) *I na selu i u gradu, svuda se o tome priča.*
- (21) *Svuda se o tome priča: i na selu i u gradu.*

§ 68. Dejktička priroda univerzalnih kvantifikatora ispoljava se i u činjenici da domen univerzalne kvantifikacije u svakoj rečenici može biti drugi, upor.: *Svuda u gradu...*, *Svuda u zemlji...*, *Svuda u Evropi...*, itd. Taj »obim univerzalnosti« univerzalnog kvantifikatora mora biti poznat sa govorniku u komunikaciji da bi ona bila uspešna, iako nije uvek jednako eksplicitan. Pošto domen na koji se odnosi univerzalna kvantifikacija može biti određen govornom situacijom i govornim licem, kao njenim centrom, na primer:

- (22) *Svuda u našoj zemlji postoji takav običaj,*

ali može biti određen i nekim denotatom izvan govorne situacije, na primer:

- (23) *Svuda na Madagaskaru postoji takav običaj,*

moglo bi se zaključiti da su univerzalni kvantifikatori *neutralni* u odnosu na kriterijum govornog lica, kao lokalizatora prema kojem se određuje domen univerzalne kvantifikacije, odnosno da u tom pogledu univerzalni kvantifikatori mogu biti subjektivni ili objektivni deiktici.

§ 69. Univerzalni kvantifikatori nisu jedini »granični« slučaj u određivanju obima klase zamenica. Na jednom drugom planu, u pogledu razlikovanja imenovanja od upućivanja, na granici se, kao što je bilo rečeno (§ 16) nalaze brojne zameničko-nezameničke, ili poluzameničke reči kao što su prilozi *danas, juče, sutra, noćas, zimus*,¹⁹¹ kao i finitni glagolski oblici, pošto se njima pored imenovanja izvesne akcije ili stanja i upućuje na govornu situaciju. Kada je reč o zameničkim prilozima, specifičan slučaj takvih poluzameničkih reči predstavljaju u nemačkom jeziku brojne priloško-predloške složenice tipa *herunter, hinunter, herauf, hinauf, heraus, hinaus, herüber, hinüber* i sl. Izvan priloških sistema zanimljiv primer takvih poluzameničkih reči, dakle

¹⁹⁰ Upor.: Wierzbicka (1978: 414).

¹⁹¹ Salmina (1976: 97) u vezi s tim predlaže tipologiju dejkičkih reči prema stepenu prisutnosti nominacije, odnosno prema stepenu slabljenja dejke. Ovakvo suprostavljanje dejke nominaciji ne izgleda ubedljivo, ali shvatanje da se dejkičke reči razlikuju prema stepenu uopštenosti značenja, tj. prisutnosti nominacije, je svakako prihvatljivo.

reči sa sintagmatskim značenjem i imenovanja i upućivanja nalazimo kod predloga u irskom jeziku, koji predstavljaju neobičnu kontaminaciju predloga i ličnih glagolskih oblika (a takođe člana, prisvojnih ili odnosnih zameničaca), tako da imaju nešto nalik na konjugaciju, pri čemu se oblici za treće lice razlikuju i u rodu, upor., na primer, za predlog sa osnovnim značenjem »pored«: jednina — *agam*, *agat*, *aige* (m.r.), *aici* (ž.r.); množina — *againn*, *agaibh*, *acu*.¹⁹²

§ 70. Prema tome, teškoće da se precizno odredi obim neke klase reči predstavljaju pre pravilo nego izuzetak, pogotovo kada se ne određuju jednim nego nekolikim kriterijumima, makar i srodnim, kao što je to slučaj sa zameničkim prilozima u ovom radu, za koje je karakteristično ne samo to da su u celini »prelazne« prirode nego da i pojedini njihovi podsistemi predstavljaju različite granične pojave između zameničkih priloga i drugih, srodnih jezičkih podsistema.

Kada se zamenički prilozi posmatraju kao sastavni deo sistema zameničkih reči, problem određivanja pojma zameničkog priloga svodi se na problem utvrđivanja granice između zameničkih i nezameničkih reči, a ona je, kao što je rečeno, prelaznog karaktera. Kriterijum upućivanja je preširok jer obuhvata i nezameničko, npr. predloško upućivanje; kriterijum subjektivnog upućivanja je preuzak jer nije relevantan za sve zameničke reči, a zbog specifične kategorijalnosti značenja takav »višak« (npr. univerzalni kvantifikatori) ne može se jednostavno uklopiti u neki drugi jezički podsistem. Najzad, kriterijum kategorijalnosti pored izvesne terminološke uslovnosti ima tu slabu stranu što postoji niz reči i oblika koji funkcionišu kao subjektivni deiktici (prilozi tipa *nočas* ili lični glagolski oblici) a nemaju kategorijalna značenja. S obzirom na to umesto radikalnih proširivanja, ili sužavanja pojma zameničke reči, kakva su u literaturi već predlagana i kojima se one definišu na osnovu jednog distinkтивnog obeležja, čini se najcelishodnjim rešenje koje izgleda najbliže jezičkoj realnosti, a i lingvističkoj tradiciji, da se pri određivanju prirode zameničkih reči uzimaju u obzir dva vrlo povezana kriterijuma, odnosno da se zameničkim rečima smatraju deiktici sa kategorijalnim značenjima, u smislu onoga što je u prethodnim tačkama rečeno o deiksi i kategorijalnosti.

2. Zamenički prilozi kao prilozi

§ 71. Slično zamenicama prilozi su zbog raznovrsnosti svoga sastava veoma različito tumačeni, na šta je u literaturi već ukazivanó.¹⁹³ V. Brøndal na primer, smatra priloge najheterogenijom i najkonfuznijom vrstom reči:

L'adverbe (épírrēma) a, depuis les Grecs, constitué la plus hétérogène, on peut même dire la plus confuse, de toutes les classes de mots, celle de beaucoup la plus difficile à limiter être, éventuellement, à diviser.¹⁹⁴

§ 72. Istorija učenja o prilozima, čiji se pregled izlaže u mnogim rado-vima o ovoj vrsti reči,¹⁹⁵ pokazuje da se do relativno novijeg vremena na pri-

¹⁹² Gercenborg (1974: 95).

¹⁹³ Upoř. o tome: Belić (1933: 79), Počepcov (1955: 80), Miko (1961: 10), Feuillet (1981: 19–21).

¹⁹⁴ Brøndal (1948: 52).

¹⁹⁵ Vid., npr., Fedoruk-Galkina (1939), Vinogradov (1972), Pinkster (1972), Grickat (1983).

loge gledalo uglavnom u svetu antičke filološke tradicije. Pošto tradicija sama za sebe ne predstavlja naučni argument, iako ima ne malu ulogu u razvoju naučne misli, tek su novija ispitivanja priloga, približno od šezdesetih godina do naših dana, dala solidnije zasnovana tumačenja njihove prirode. To ni u kom slučaju ne znači da bi antičke poglede na priloge trebalo u celini odbaciti (konstatacija Dionysiosa Thraxa da je prilog pre svega odredba glagola aktuelna je i danas)¹⁹⁶ nego znači da tradiciju treba kritički razvijati, što sa prilozima dugo nije bio slučaj. Iz antičkog shvatanja priloga kao odredbe glagola razvila se konцепција priloga kao reči kojima se izražava osobine osobine, i razgranala se u različite pojmovno-terminološke varijante. Tako se, na primer, u vezi s prilozima govori o kvalifikaciji kvalifikacije,¹⁹⁷ o funkciji funkcije,¹⁹⁸ ili o rečima trećeg stepena (prema kriterijumu semantičke (ne)zavisnosti u rečenici).¹⁹⁹

§ 73. Za novija istraživanja značajna je bila i »negativna« definicija priloga kao determinanta s nultim obeležjem, koju je dao S. Karcevskij:

En face de Déterminants (T) pourvus d'une marque de leur fonction syntagmatique (accord ou réction), l'adverbe se pose en un Déterminant à marque zéro.

Toute la structure de l'adverbe est déterminée par ce caractère négatif. On dirait qu'est adverbe tout mot qui n'est ni substantif, ni adjetif, ni verbe.²⁰⁰

§ 74. Pored ova dva ugla posmatranja priloga, semantičkog (prilog izražava osobinu osobine) i morfološkog (prilog je odredbena reč s nultim morfološkim obeležjem), postoji, kao što je poznato, i treći, sintaksički, koji u prvi plan stavlja funkciju priloga u rečenici.²⁰¹

§ 75. Na srpskohrvatskom jeziku do već pominjanih radova A. Belića praktično ništa relevantno nije bilo rečeno o prilozima kao leksičko-gramatičkom sistemu. A. Belić je ovo pitanje prvo postavio sa dijahronijskog stanovišta,²⁰² a zatim i sa opštelingvističkog.²⁰³ Pišući o prilozima bio je manje eksplicitan nego kada je pisao o zamenicama, ali je, makar i u širokim potезима, izložio konцепцију koja i danas zvuči savremeno. On podvlači značaj funkcije za prirodu priloga i na više mesta insistira na glagolu kao jedinom pravom objektu determinacije priloga. Dručiju njihovu upotrebu, na primer uz imenicu, smatra netipičnom za datu vrstu reči.²⁰⁴ Slična mišljenja nisu retka. L. L. Bulanin, na primer, ističući podatak da u ruskom jeziku prilog u 78% slučajeva određuje glagol,²⁰⁵ smatra da je prilog prevashodno glagolska odredba, odnosno da ga ne bi trebalo definisati kao »obeležje obeležja« nego kao nosioca nekog obeležja glagola koji se po tome određuje.²⁰⁶

A. Belić je imao u vidu pre svega čvrstu semantičku vezu između glagola i priloga, zbog čega se njegovo gledište ne bi moglo okarakterisati kao

¹⁹⁶ Vid. kod Brändala (1948: 52). Vid. takođe Frejdenberg (1936: 136).

¹⁹⁷ Kopečný (1958: 69).

¹⁹⁸ Huang (1974: 46).

¹⁹⁹ Jespersen (1946: 2).

²⁰⁰ Karcevskij (1964: 360).

²⁰¹ Upor.: Safarewicz (1948: 47—50), Aleksandrov (1968: 109) i dr.

²⁰² Belić (1933).

²⁰³ Belić (1941), (1959).

²⁰⁴ Belić (1959: 162).

²⁰⁵ Bulanin (1976: 168). Podatak je prvi put objavljen u Peterson (1941: 141).

²⁰⁶ Na istom mestu.

isključivo funkcionalno nego pre kao funkcionalno-semantičko. Kroz tu vezu on tumači i nepromenljivost priloga:

Naposletku, prilozi su nepromenljive reči, ili po obliku neutralne reči i izrazi — zato što određuju opšti deo reči koji je u rečima nepromenljiv.²⁰⁷

Zapažanje da prilog eksplićira ono što je prisutno u značenju glagola (što ponekad ostaje »ugrađeno« u njegovoj semantičkoj strukturi) nije bilo usamljeno ni u Beličevu vreme²⁰⁸ niti je daleko od savremenih interpretacija prirodnih značenja.²⁰⁹

§ 76. Beličevi pogledi na priloge u sažetijem obliku su našli mesto u kasnijim gramatikama srpskohrvatskog jezika, na primer, kod J. Vukovića i M. Stevanovića.²¹⁰ Definicije koje možemo pročitati u školskim gramatikama ponekad su dosta neprecizne.²¹¹ Elementi Beličevog shvatanja priloga ušli su i u osnovu rada I. Stevovića o prilozima u srpskohrvatskom jeziku. Neke Beličeve teze Stevović je zaoštrio, posebno onu da priloge treba posmatrati prvenstveno sa stanovišta njihove funkcije, polemički je postavivši nasuprot monofoloskoj definiciji priloga S. Karcevskog.²¹²

§ 77. Beličeva koncepcija priloga kao nepromenljivih reči koje određuju glagol, a ređe imenicu, pridjev ili neki drugi prilog, proširena je i produbljena u radovima M. Ivić, u kojima je, s jedne strane, ukazano na rečnične priloge u srpskohrvatskom jeziku i njihove važnije strukturne odlike, a s druge revidirana su shvatanja o nekim semantičkim tipovima priloga i predložene nove klasičifikacije i interpretacije.²¹³

§ 78. U celini posmatrano istorija proučavanja priloga pokazuje da istraživanja nisu toliko išla pravcem konfrontiranja različitih shvatanja koliko se u njima vide nastojanja da se priroda priloga što svestranije osvetli, odnosno da se nađu i istaknu dodirne tačke među različitim aspektima ovih reči i različitim njihovim tumačenjima. To je najuočljivije kada su u pitanju značenje i funkcija priloga, što je lepo sažela u svojoj definiciji priloga R. Grzegorczykowa: »[...] jest to określnik atrzybutywny drugiego stopnia, odnoszący się do nazwy czynności (określnika atrzybutywnego nazwy 'rzeczy', nagałaścavajući dalje da je primarna funkcja priloga određivanje glagolskog značenja.²¹⁴

§ 79. J. Jahn, koji je dao dosad najpotpuniji opis priloga u slovenskim jezicima, pri određivanju njihove prirode stavlja u prvi plan semantički kriterijum i konstatuje: »Adverbium je najjednodušeji a jednoznačně určeno jako samostatné slovo třetího stupně«, ili još eksplicitně u zaključku:

Je tedy adverbium slovo třetího stupně (O. Jespersen) nebo příznak příznaku (A. M. Peškovskij), determinant slova už determinovaného, tj. určitého slovesa, predikativa, adjektiva a adverbia. Determinance substantiva adverbiem je redukovaný trojčlenný vztah s výnechaným relátorem.²¹⁵

²⁰⁷ Belić (1959: 164).

²⁰⁸ Vid.: Meščaninov (1978: 337). Prvo izdanje je iz 1945.

²⁰⁹ Upor. kod M. Ivić o inherentnom obeležju akcije koje može biti eksplicirano prilogom, a može biti i ugrađeno u semantičku strukturu glagola (1979: 5, 6).

²¹⁰ Vuković (1951: 41), Stevanović (1970, I: 377).

²¹¹ Upor.: Brabec, Hraste, Zivković (1965: 153), Težak i Babić (1970: 117).

²¹² Stevović (1973a).

²¹³ Pregled radova M. Ivić o prilozima (1977), (1977a), (1978) i (1979) daje Grickat (1983: 17–21).

²¹⁴ Grzegorczykowa (1970: 211).

²¹⁵ Jahn (1966: 15, 91).

U svom opisu, koji obuhvata funkciju, sadržaj i oblik slovenskog priloga, Jahn analizira i upotrebu priloga u funkciji odredbe glagola i prideva, kao najčešćim, priloškim funkcijama, a takođe i u ostalim, koje su za njih manje tipične.²¹⁶

§ 80. Jednu od najobuhvatnijih i najopširnijih sintetičkih definicija priloga dao je V. V. Vinogradov:

Категория наречия определяется совокупностью морфологических, синтаксических и семантических признаков. [...] Наречия — это грамматическая категория, под которую подводятся несклоняемые, неспрягаемые инесогласуемые слова, призывающие к глаголу, к категории состояния, к именам существительным, прилагательным и производным от них (например, к тем же наречиям) и выступающие в синтаксической функции качественного определения, или обстоятельственного отношения. Наречия морфологически соотносительны с именами существительными, глаголами, с местоимениями и именами числительными.²¹⁷

I pored toga što je ova definicija veoma sadržajna, ona nije mogla da u potpunosti obuhvati složenu prirodu priloga. V. V. Vinogradov u istoj knjizi ukuzuje i na neke važne odlike priloga koje su ostale van definicije, na primer, da se prilog može odnositi i na čitavu rečenicu. Vinogradovljevu definiciju je modifikovala, produbila i sažela T. I. Kapitonova:

Наречие — это слово неизменяемое или изменяющееся только по степеням сравнения, сочетающееся с глаголом, прилагательным или другим наречием, редко с другой знаменательной частью речи, способное также присоединяться к словосочетанию или целому предложению и определяющее (или поясняющее) с какой-либо точки зрения значение той единицы речи, с которой оно сочетается.²¹⁸

Iako je ova definicija i precizna i sadržajna, može se zapaziti da i ona kao i prethodna obuhvata prevashodno morfološke i sintaksičke osobine priloga, dok je sekundarnost priloškog odredbenog značenja manje istaknuta. U celiini, moglo bi se reći da definicija T. I. Kapitonove predstavlja dosta uspeo pokušaj da se obuhvate relevantne osobine priloga kao posebnog leksičko-gramatičkog sistema.

§ 81. Iako bi se moglo očekivati da će se razlike između nezameničkih i zameničkih priloga odražavati pre svega u klasifikacijama priloga, takvo očekivanje obično nije opravdano. Heterogenost priloga nije se odrazila samo na tumačenja njihove prirode nego i na karakter predlaganih klasifikacija. Najčešća je podela priloga na okolnosne i neokolnosne (odredbene). Ove dve grupe priloga se od autora do autora manje ili više razlikuju i terminološki i suštinski.²¹⁹ Karakteristično je da se prilozi retko đele na zameničke i nezameničke²²⁰ odnosno da se takvim klasifikacijama obično daje sporedno mesto u odnosu na klasifikacije prema drugim kriterijumima, iako je razlika izme-

²¹⁶ Isto, str. 18—22.

²¹⁷ Vinogradov (1972).

²¹⁸ Kapitonova (1964).

²¹⁹ Upor.: Vinogradov (1972: 296), Jahn (1966: 23), Jelitte (1961: 24); Grickat (1983: 4) i dr.

²²⁰ Upor.: Švedova (red.) (1970: 39), (1980, I: 704).

đu zameničkih i nezameničkih reči toliko uočljiva da su do novijeg vremena pridjevske zamenice retko ubrajane u prideve, a još redje imeničke zamenice (*ja, ti, ko* i sl.) u imenice, dok su zamenički prilozi uključivani u priloge bez posebnih napomena, a ne retko i bez terminološke distinkcije u odnosu na nezameničke priloge.

Priroda svake klasifikacije je, svakako, uvek određena njenim kriterijumima, a ovaj ciljem klasifikacije. Sa semantičkog stanovišta prilozi se mogu podeliti na deiktičke i nedeiktičke, a deiktički dalje na svoje podtipove s obzirom na to da li se ukazuje ili se ne ukazuje na govornu situaciju i njene elemente (lice, vreme, mesto itd.). Sa stanovišta uobičajene podele reči na vrste prilozi se mogu podeliti na zameničke — paralelne semantičkim tipovima zameničkih imenica i prideva — i nezameničke.

§ 82. S obzirom na činjenicu da je sistem zameničkih priloga veoma razvijen u nemackom jeziku, prirodno je što su retke osvrte na istoriju termina *zamenički prilog* i preglede onoga što se o tim rečima može naći u literaturi prvi dali germanisti²²¹ Kako ističe B. Capesius, savremeno (neetimološko) značenje terminu *Pronominal-Adverbien* dao je O. Lyon 1897.²²² To, međutim, nije imalo većeg odjeka niti je bitnije uticalo na interesovanje lingvista za zameničke priloge tako da su oni, kao što je u Uvodu bilo rečeno, opisivani usputno, fragmentarno i često površno. Izuzetak, donekle, nalazimo u germanistici,²²³ ali su i tamo zamenički prilozi više privlačili pažnju zbog svojih specifičnosti u odnosu na odgovarajuće reči u drugim jezicima nego što je proučavano ono što je zajedničko zameničkim prilozima u više različitih jezika.

§ 83. Ako se želi utvrditi ono što je zajedničko nezameničkim i zameničkim prilozima, onda bi na morfološkom planu to mogla biti nepromenljivost. Međutim, oko pitanja da li su prilozi nepromenljive reči i, ako nisu, kako treba shvatati njihovu promenljivost — mišljenja se razilaze. L. V. Ščerba, na primer, tvrdi da su konstatacija o nepromenljivosti priloga sa svim bez osnove, pozvajući se na stepene poređenja opisnih priloga i na francuski prilog *tout* koji se u rodu slaže sa pridevom na koji se odnosi, ali ove činjenice ipak ne izgledaju dovoljne za tako kategoričan stav.²²⁴ V. V. Vinogradov je u vezi s tim izabrao elastičnije rešenje. On priloge definiše kao reči bez deklinacije, konjugacije i kongruencije, tj. ne upotrebljava sporni termin »nepromenljive«.²²⁵ Verovatno najadekvatnije rešenje, bar kada je reč o ruskom i većini drugih slovenskih jezika, predlaže B. Blažev. Po njemu su prilozi promenljive i nepromenljive reči, tj. neki prilozi su promenljivi, a neki to nisu.²²⁶

§ 84. S obzirom na specifičnost značenja zameničkih priloga, koje je, kao što je bilo rečeno, kategorijalne prirode, njima su i oblici i značenja stepena, poređenja, na šta se najčešće misli kada je reč o promenljivosti priloga, tuđi. Međutim, o promenljivosti se može govoriti i u vezi s nekim drugim gramatičkim kategorijama. Tako, na primer, nepromenljivost nekih zameničkih priloga prati uočljiva regularnost njihovih tvorbenih paradigm koja je

²²¹ Vid.: Capesius (1963), Holmlander (1973).

²²² Capesius (1963: 284).

²²³ Upor. pominjane radove: Capesius (1963), Spiteller (1972), Holmlander (1973), Sergienko (1972), Gorelova (1977), Levkovskaja, Prorokova i Sergienko (1979).

²²⁴ Ščerba (1974: 87).

²²⁵ Vinogradov (1972: 274).

²²⁶ Blažev (1963: 94).

slična gramatičkoj, kakvu nalazimo u kategoriji padeža. Upor., na primer, u srpskohrvatskom:

gde	ovde	onde
kuda	ovuda	onuda
(kamo)	ovamo	onamo
otkuda	odavde (odovud)	odande (odonud) i sl.

Sa gledišta savremene jezičke situacije može se govoriti i o izvesnoj funkcionalnoj sličnosti između takvih mikrosistema zameničkih priloga sa prostornim značenjem i padežnih sistema. Pre svega, zapaža se da je *lokativnost / direktivnost* bazična opozicija, ili jedna od bazičnih, kada je reč o padežima.²²⁷ Postoje i drugi argumenti u prilog mišljenju o padežnoj prirodi takvih zameničkih priloga, koje na materijalu ruskog jezika iznosi P. Garde, ali će oni biti podrobne razmotreni u odeljku o gramatičkim kategorijama u vezi sa zameničkim prilozima (§§. 149—162). Ovde se možemo zadovoljiti konstatacijom da navedeni i slični zamenički prilozi nemaju neke bitne osobine gramatičkih značenja: obaveznost, zastupljenost u širokim klasama reči i regularnost izraza, koja je kod zameničkih priloga o kojima je reč sličnija regularnosti tvorbene nego regularnosti gramatičke paradigmе. Najzad, iako je za zameničke priloge rečeno da je za njih karakteristična kategorijalnost značenja, kada se uporede sa invarijantnim padežnim značenjima, značenja zameničkih priloga su nesumnjivo konkretnija, pre svega zato što se u njihovim semantičkim strukturama realizuje nekoliko semantičkih komponenti kroz koje se održava i prefiksalna i korenska i sufiksalna semantika. U tom smislu načelno bi se moglo primiti kao tačno shvatanje zameničkih reči kao reči čije je značenje prelazno između gramatičkog i leksičkog.²²⁸

Istorijska veza između morfemskih struktura i značenja zameničkih priloga s jedne strane i padežnog sistema s druge može se videti i kod mnogih zameničkih priloga sa uzročnim značenjem, koji predstavljaju petrefakte predloških konstrukcija s pokaznim zamenicama ili adverbijalizovane padežne oblike zamenica, upor. u poljskom *dlaczego, czego, czemu*; u sh. *zašto, našto, čemu, stoga* i sl., ali se u takvim slučajevima ipak može govoriti samo o izolovanim fragmentima zameničke padeže paradigmе, čiji se pojedini članovi upotrebljavaju u priloškoj funkciji, odnosno posmatrano u sinhronijskoj ravni funkcionišu kao i svi ostali prilozi.

§ 85. U ovoj tački promenljivost ili nepromenljivost zameničkih priloga kao reči koje imaju dodirnih tačaka s prilozima (nezameničkim) posmatrana je sa dva za mnoge jezika karakteristična aspekta: u vezi sa mogućnošću nekih priloga da imaju stepene poređenja i u vezi sa padežnim sistemom. To, naravno, ne isključuje mogućnosti da se isti problem posmatra sa nekog drugog aspekta, na nekom drugom materijalu i da se dođe do nekih novih zaključaka. Tako se, na primer, može govoriti o promenljivosti priloga i u vezi s kategorijom lica. Iako to nije tipična pojava, za neke slovenske jezike ili dijalekte karakteristično je da mogu da dobiju lične glagolske nastavke, upor. u poljskom *chodziłem tam i tamem chodził*,²²⁹ ili sh. dijalektski *brzomo, brzote* i sl.²³⁰

²²⁷ Vid.: Jakobson (1971), Ivić (1965), Weinsberg (1973), Kibrik (1970), Piper (1977—78).

²²⁸ Upor.: Ledenev (1971: 21), Malovickij (1976).

²²⁹ Topolińska (1967: 89).

²³⁰ Pižurica (1972).

§ 86. Zamenički prilozi i na sintaksičkom planu imaju zajedničkih osobina i sa zamenicama i sa prilozima. Može se reći da je za njih karakteristična mogućnost istovremenog vršenja dveju sintaksičkih funkcija: jedne na nivou rečenice (sintaksička funkcija u užem smislu) i druge na nivou teksta (sintaksička funkcija u širem smislu). U prvom slučaju zamenički prilozi se ponašaju kao priloške, a u drugom kao zameničke reči. Ređi su slučajevi da se u okviru iste proste rečenice zamenički prilozi ponašaju i zamenički i priloški (npr. zamenički prilozi sa povratnim značenjima, vid. § 260). U složenoj rečenici, koja se po svojim formalnim osobinama bliža tekstu, takva dvojnost funkcija je sasvim normalna: prilog vrši svoju prilošku funkciju u glavnoj rečenici i upućivačko-vezničku, tj. zameničku u odnosu na zavisnu rečenicu, što dobija i gramatički izraz: manje ili više ustaljenu sintaksičku poziciju, karakterističan periferan odnos prema intonacijskom centru rečenice, eventualno korelat u zavisnoj rečenici, a moguća je i izvesna desemantizacija, tj. stavljanje u prvi plan zameničke, a u drugi priloške funkcije. Međutim, kada se porede zamenički sa nezameničkim prilozima da bi se utvrdilo i ono što im je zajedničko, onda pažnju svakako treba usmeriti na njihovu upotrebu u rečenici.

§ 87. U mnogim radovima o prilozima, od kojih su neki već pomenuti, ističe se da se specifičnost priloga ispoljava u njihovoј funkciji.²³¹ Ukazano je takođe na to da je osnovna funkcija priloga da bliže odrede, istaknu i ekspliziraju neku komponentu glagolskog značenja, dok se drugčije upotrebe priloga mogu smatrati za njih netipičnim. Pošto je glagol osnovni nosilac predikativnosti, a predikativnost nosi rečenicu, prilog se javlja kao odredba na tri nivoa: (a) kao odredba reči (glagola), (b) kao odredba sintagme (dekomponovanog glagola) i (c) kao odredba rečenice. Na primer:

- (a) *Oni su to odlučili je d n o g l a s n o.*
- (b) *Oni su odluku o tome doneli je d n o g l a s n o.*
- (c) *Oni su, verovatno, to odlučili jednoglasno.*

Tradicionalne definicije priloga odnosile su se najčešće na njihovu funkciju odredba reči, ali je ta nepreciznost danas uglavnom otklonjena (vid. § 77 — § 80.). U osnovi funkcije priloga na ova tri nivoa su iste i svode se na odredbu jezičkih jedinica predikativne prirode, čija formalna struktura, kao što se iz primera vidi, može biti manje ili više razvijena. U relativno retkim primerima tipa *Čitanje náglas*, *Šetnja ujutro* i sl. imamo na poseban način (glagolskom imenicom) izraženo značenje akcije na koju se odnosi priloško značenje. Još su manje tipični primeri gde imenica uz koju стоји prilog nije glagolska, npr. *Šuma zimi*, *Grad noću* itd., koji se mogu parafrázirati kao »ovakva je šuma kada je zima«, »ovakav je grad kada je noć« ili na neki sličan način u zavisnosti od šireg konteksta. Tu prilog, kao *rečnički* prilog, određuje imenicu u kojoj je kondenzovano rečenično značenje.

Drukčiji slučaj predstavljaju nepromenljivi kvantifikatori kao *sasvim*, *malo*, *veoma* i sl. Kada su upotrebljeni kao odredbe pridjeva, izgleda ih najcelishodnije tumačiti kao nepromenljive zameničke pridjeve, što ponekad potvrđuje i mogućnost njihove supstitucije pravim zameničko-pridjevskim oblikom, na primer:

²³¹ Npr.: Belić (1941), (1959), Safarewicz (1948), Bulanin (1968).

(24) *On je s a s v i m m o k a r i*

(25) *On je s a v m o k a r i l i*

(26) *O n a je s a s v i m m o k r a i*

(27) *O n a je s v a m o k r a . i s l.*

Druga mogućnost je, ako se prethodni argument ne čini dovoljno ubedljivim, da se takve reči tretiraju kao rečce sa funkcijom gradiranja neke osobine, funkcionalno bliske, dakle, prefiksima, kao što su *pre-* i *na-*, ili sufiks *-ast* u srpskohrvatskom (upor. *preglasno, nagluv, slatkast* itd.). Ovakvo rešenje, međutim, izgleda manje prihvatljivo od prvog jer postoji dosta nejasnoća oko toga šta čini sadržaj pojma rečce, a ti problemi se na ovaj način samo uvećavaju.

Postoji, razume se, još dosta spornih ili neobičnih priloga čije bi objašnjavanje tražilo znatno više prostora nego što im se ovde može posvetiti. Između priloga i drugih reči, pre svega nepromenljivih, očigledno ne postoji čvrsta granica, nego niz različitih prelaznih slučajeva koje bi kao takve trebalo i opisivati. U suprotnom pojam priloga se rasplinjuje, i sve ga je teže pozitivno definisati.

§ 88. Zamenički prilozi kao i nezamenički svoju određenu funkciju mogu da vrše kako u odnosu na glagol tako i u odnosu na složenije jezičke jedinice predikatskog karaktera, upor.:

(28) *K o m i s i j a je r a d i l a u p u n o m s a s t a v u i t a k o je o d l u č i l a d a s e k a n d i d a t p r i m i i*

(29) *K o m i s i j a je r a d i l a u p u n o m s a s t a v u i t a k o je d o n e l a o d l u k u d a s e k a n d i d a t p r i m i .*

Najpređi je rečenični tip zameničkih priloga, koji se može ilustrovati primjerom iz ruskog jezika:

(30) *П о з м о е м у; э т о б ы л о в с у б б о т у .*

Netipičnost funkcije ovih priloga vidi se i iz toga što se date reči u gramatikama ruskog jezika, kada su upotrebljene u modalnom značenju, koje obavezno prati njihovu funkciju rečeničkih priloga, obično ne razmatraju ni u okviru priloga ni u okviru neke druge vrste reči (osim ako se *modalne reči* ne izdvajaju u posebnu vrstu)²³² nego se kao *uvodne reči* obrađuju u sintaksi.²³³

3. Zamenički prilozi i druge nepromenljive zameničke reči

§ 89. Pored problema određivanja statusa zameničkih priloga u odnosu na zamenice i priloge prisutan je, iako u manjoj meri, i problem razgra-

²³² Vid., npr., Gvozdev (1973: 410).

²³³ Švedova (red.) (1980, II: 230).

ničavanja zameničkih priloga od nekih srodnih nepriloških nepromenljivih zameničkih reči, na primer, veznika, rečci, predikativa ili tzv. modalnih reči. Osim pomenute četiri klase reči, koje su ovde izdvojene kao najzanimljivije za ilustraciju konstatacije o složenoj prirodi i prelaznom statusu zameničkih reči, i koje ilustruju odgovarajuće stanje u mnogim slovenskim i neslovenskim jezicima, u nekim drugim jezicima, u zavisnosti od njihove strukture, ista pojava može biti ispoljena i na neki drugi način. U nemačkom jeziku, na primer, postoji problem razgraničavanja zameničkih priloga od glagolskih prefiksa,²³⁴ a postoje i jezici, kao, na primer, jezik severnoameričkih Indijanača Nez Perce, u kojima prefiksi većim delom preuzimaju funkcije koje u drugim jezicima, na primer, indoevropskim, vrše zamenički prilozi.²³⁵

§ 90. Kada je reč o odnosu između zameničkih priloga i veznika, pada u oči, pre svega, kategorijalnost značenja i jednih i drugih. Veznici mogu imati krajnje uopštena značenja konjunkcije, disjunkcije, adverzativnosti i sl., a mogu biti i formalno ekvivalentni, pa i semantički bliski određenim zameničkim prilozima, najčešće upitnim, kao, na primer, u rečenicama sa zameničko-priloškim veznicima *gde*, *kada*, *kuda*, *kako* i sl. u srpskohrvatskom, odnosno odgovarajućim veznicima u drugim jezicima, na primer, u latinskom *ubi*, *unde*, *quo*, u nemačkom *wo*, *wohin*, *woher* itd. Takve reči često se ubraju u zamenice, pogotovu kada su promenljive (*ko*, *koji*, *čiji* i sl.)²³⁶ iako postoje i razlozi koji bi govorili u prilog i drukčijem rešenju. Na njihovo ubrajanje u zamenice, odnosno zameničke reči pored činjenice da mogu imati isti morfemski sastav kao upitne zameničke reči, zbog čega se ponekad govorи o klasi upitno-odnosnih zamenica, utiče i činjenica da imaju značenja mesta, pravca, vremena itd., koja su karakteristična za zameničke priloge i to ne samo upitne. Najzad, zameničko-priloški veznici kao i sve zameničke reči jesu reči subjektivnog upućivanja — podtip »upućivanje na kontekst« — pošto uvek upućuju na prethodni i(l) potonji deo konteksta (u odnosu na vreme izgovaranja datog deiktika).

§ 91. Ipak, za razliku i od većine zameničkih reči i od priloga za zameničke veznike je karakteristična fiksirana, obično inicijalna pozicija u zavisnoj rečenici. Odstupanja od tog pravila su retka²³⁷ Drugo, zamenički veznici podložni su desemantizaciji u smislu gubljenja značenja mesta, načina, vremena itd. i svođenja na granični signal koji referiše o početku određenog tipa zavisne rečenice, čime se takođe približavaju nekim nezameničkim veznicima, upor. u srpskohrvatskom vezniku *da* i *gde* u rečenicama kao *Videla je gde on spava pa je začutala* i *Videla je da on spava pa je začutala*.²³⁸ Treće, zamenički veznici mogu se razlikovati od zameničkih priloga i po tome što je njihovo upućivanje uvek dvostrukе prirode, pa je, prema tome, takva i njihova koreferencijalnost: povezujući glavnu sa zavisnom rečenicom i referišući kao granični signal o kategorijalnoj pripadnosti semantičkog sadržaja zavisne rečenice, zamenički veznik upućuje na glavnu rečenicu, odnosno na onaj elemenat u njoj koji je koreferencijalan sa njim i sa čitavom zavisnom rečenicom, upor.:

²³⁴ Upor.: Levkovskaja, Prorokova, Sergienko (1979: 25).

²³⁵ Aoki (1970: 54, 127).

²³⁶ Stevanović (1970: 292).

²³⁷ To može biti neki nezamenički veznik, ili rečenični prilog, upor.: *A gde on prode, tu trava ne raste*, ili *Očevidno, gde on prode, tu trava ne raste* i sl.

²³⁸ Stevanović (1969: 795).

(31) *Ona se budi onda kada se on vraća iz samousluge*,
gde *kada* upućuje i anaforski (unazad), stupajući u koreferencijalni odnos
sa *onda*, a pošto je reč o odnosu istovremenosti, i sa čitavom rečenicom
Ona se budi onda, i kataforski (unapred) na *On [se]* *vraća iz samousluge*.
Ovakva dvostruka koreferencijalnost karakteristična je za zameničke veznike
i kroz nju se ostvaruje funkcija povezivanja različitih elemenata teksta.
S obzirom na to da u navedenom primeru veznik upućuje na čitavu glavnu
rečenicu, a ne samo na zamenički prilog, čije se vremensko značenje kon-
kretizuje u zavisnoj rečenici, on je u takvim slučajevima ispuštitiv:

(32) *Ona se budi kada se on vraća iz samousluge*.
Za zameničke priloge, za razliku od zameničkih veznika, dvostruko, upući-
vanje nije obavezno iako je moguće, na primer:

(33) *Tada je živeo u Beogradu. Tamo, u glavnom gradu, završio je
gimnaziju*,

gde je zamenički prilog koreferencijalan i sa adverbijalom *u Beogradu* i sa
adverbijalom *u glavnom gradu*. Četvrti, za razliku od zameničkih priloga
zamenički veznici kao ni ostali veznici nemaju funkciju odredbe glagola ili
složenijih jezičkih jedinica predikativne prirode. Osim toga, uključivanje zame-
ničkih veznika u tzv. upitno-odnosne zameničke reči umnogome se oslanja
na istovetnost morfemskih struktura upitnih i vezničkih reči u nekim jezi-
cima. Postoje, međutim, i jezici u kojima su zameničke reči u upitnoj ili
vezničkoj funkciji iako slične dosledno i različite kao što je, na primer, slu-

čaj u grčkom jeziku, upor. upitne priloge *poi* »kuda«, *póte* »kada«, *pós* »ka-
ko« i odgovarajuće veznike *oi*, *ote*, *os*.²³⁹ Čak i tamo gde su upitne i vezničke
zameničke reči iste u pogledu svojih morfemskih struktura, one se razli-
kuju u intonacijskom pogledu,²⁴⁰ a u različitim jezicima postoje i zamenički
veznici koji su formalno sasvim drukčiji od upitnih priloga, upor. u viet-
namском: *đâu* »kuda?«, *no'i mà* »kuda«.²⁴¹ Najzad, onu funkciju koju u
slovenskim i mnogim drugim jezicima imaju zamenički veznici u nekim
jezicima mogu vršiti različiti afiksi kao, na primer, u adigejskom (abhasko-
adigejska grupa ibero-kavkaskih jezika), u kojem se umesto zameničkih
veznika za mesto i vreme upotrebljavaju afiksi sa mesnim (-m) ili vremen-
skim (-kъ) značenjem, što takvu konstrukciju čini sličnom participiskoj,
upor.: *тыдэ* »gde?«, *али зи зыдэицымылагъэ-м* »on je bio tamo gde niko
nije bio«, ili *сыдэгъо* »kada?«, *али мыхъомышIэ* зилъегъу-къ, *ап
льэшэу мэгубжы* »ona se jako ljuti kad vidi nered«.²⁴²

Prema tome, iako, kao što je bilo rečeno, ima elemenata koji govore
u prilog tome da bi zamenički veznici mogli biti tretirani kao poseban tip
zameničkih priloga, pomenuti razlozi navode na zaključak da je više osnova
da se ove reči posmatraju kao poseban tip *veznika* u nekim jezicima
više, a u nekim manje blizak zameničkim prilozima.

§ 92. Zamenički prilozi pokazuju sličnost i sa nekim nepromenljivim
zameničkim rečima koje se obično ubrajaju u rečce. Za određivanje odnosa
zameničkih priloga prema takvim rečcama relevantne su dve činjenice: prvo
da su rečce iako relativno malobrojna veoma heterogena vrsta reči u koju,

²³⁹ Upor.: Musić i Majnarić (1970: 61).

²⁴⁰ Upor.: Šćerba (1974: 98).

²⁴¹ Ру́сско-вьетна́мский сло́варь. Москва, 1958, стр. 211.

²⁴² Vodoždokov (red.) (1960: 149, 309).

izgleda, kao što je to nekad bio slučaj s prilozima, a danas je u manjoj meri (vid. § 1), velikim delom čine nepromenljive reči koje iz nekih razloga nisu mogле biti uključene u neku drugu vrstu reči; tako da je otvoreno pitanje da li rečce postoje kao celovit leksičko-gramatički sistem u jezicima za koje se tvrdi da u njima postoje rečce kao posebna vrsta reči; i drugo, da samo deo reči koje se smatraju rečcama pokazuje sličnosti sa zameničkim prilozima (kao što su u srpskohrvatskom *evo*, *eto*, *eno*, *samo*, *tek*, *već* i neke druge, odnosno njihovi ekvivalenti u drugim jezicima). Pošto inventar rečci, uključujući i one koje su relevantne za naš predmet, nije u svim jezicima isti, odnosno pošto o tome u različitim opisima možemo naći različite podatke, čini se najcelishodnijim da se ovo pitanje razmotri na nekoliko karakterističnih primera. Cilj ovde, razume se, nije podroban opis njihovog značenja i upotrebe nego da se ukaže na one njihove osobine koje ih zблиžuju sa zameničkim prilozima i one koje su samo za njih karakteristične.

§ 93. Tako, na primer, u srpskohrvatskom zameničke reči *evo*, *eto* i *eno*, koje se smatraju pokaznim rečcama, analogno pokaznim zamenicama, npr. *ovaj*, *taj*, *onaj*, ili prilozima, npr. *ovde*, *tu*, *onde*, članovi su tročlanog deiktičkog mikrosistema paralelnog sistemu kategorije lica, a data upućivačka značenja izražavaju se sličnim korenskim morfemima sa zajedničkim elementima *-v*, *-t*, *-n*. Odgovarajuću situaciju nalazimo i u drugim jezicima, na primer, u ruskom *сорт* i *вон* paralelno са *этот* i *тот* ili са *здесь* i *там*, mada takav paralelizam nije obavezan: u ruskom poстојi i zamenički prilog *ты* koji može biti sinonim priloga *здесь* (često se тут upotrebljava anaforiski, u vremenskom značenju), a postoji i zamenica *столько* bez opozicije prema distanci. Upor. takođe u poljskom *ten* i *tamten*, *tu* i *tam*, ali samo *oto* kao ekvivalent za sh. *evo*, *eto*, *eno* ili *gle*. Zameničke reči *evo*, *eto*, *eno* su i polisemične i polifunkcionalne, što se ne sme ispustiti iz vida pri njihovom poređenju sa zameničkim prilozima, ali ako se uzmu u jednom od najčešćih slučajeva njihove upotrebe, kakav nalazimo u rečenicama *Evo Janka, Eno Marka, Eto ga kod tebe*, ili sa upućivanjem na kontekst, na primer: *Evo što će ti reći* (*katafora*), *Eto što sam htio da ti kažem* (*anafora*), vidi se da se one od drugih zameničkih reči razlikuju i semantički (imperativnošću, tada da bi se njihova značenja mogla približno opisati kao »pogledaj ovde«, »pogledaj onde«, »pogledaj tu/tamo«, ili »obrati pažnju na ovo« itd.) i sintaksički, pošto upravljaju padežom imenice, što sa zameničkim prilozima nije slučaj. S obzirom na imperativnu komponentu u njihovom značenju ove zameničke reči su semantički bliske i nepromenljivim imperativnim rečima koje se obično ubrajaju u uzvike, na primer: *gle, na, hajde, stop, ajs, šic* i sl.

§ 94. Zanimljiva je u tom pogledu i zamenička reč *samo*, čiji se ekvivalenti u drugim jezicima ubrajaju ili u rečce, kao rusko *только*, ili u prilog, na primer, *nur* u nemačkom.²⁴³ Po značenju *samo* je restriktivni kvantifikator, ali kao što bi se iz parafraze njegovog značenja »ništa drugo« moglo zaključiti, pored obične restriktivne kvantifikacije (drugo = »ne to«) sadrži i univerzalnu kvantifikaciju »ništa«, tako da bi potpuniye parafraze glasile »ništa što nije to ne...« ili »i to je sve« (pošto je *ništa* konverzivno sa *sve*, vid. § 265). U morfološkom pogledu *samo* je nepromenljiva reč, a u

²⁴³ Medić (1972: 119).

sintakšičkom ponaša se ili *atributski*, dozvoljavajući supstitucije promenljivim rečima sa odgovarajućim značenjem, što bi govorilo da je u pitanju nepromenljivi zamenički pridev, upor. u ruskom i srpskohrvatskom:

(34) *На столе лежали только яблоки* (35) *Na stolu su bile samo jabuke*
(36) *На столе лежали одни яблоки* (37) *Na stolu su bile same jabuke*
(u srpskohrvatskom primjeru prisutno je i značenje »velika količina«); ili a d v e r b i j a l n o, kvantifikujući akcije koje se nekome pripisuju, na primer:

(38) *Он только спросил.* (39) *On je samo pitao,*
tj. »on je pitao i to (što je pitao) je bilo sve što je učinio«. Mogućnost adverbijalne upotrebe reči *samo* daje osnova da se ova zamenička reč smatra prilogom, a ne rečom. Upotrebu kvantifikatora *samo* (i odgovarajućih kvantifikatora u drugim jezicima) i u atributskoj i u adverbijalnoj funkciji izgleda najcelishodnije posmatrati kao gramatičku homonimiju.²⁴⁴

§ 95. U onim klasifikacijama reči po vrstama u kojima se reči sa modalnim značenjem ne izdvajaju u posebnu vrstu najveći deo reči čine *modalne reči*.²⁴⁵ Tu su i nepromenljive reči sa značenjem subjektivne modalnosti, tj. izražavanja odnosa govornog lica prema svom iskažu kao, na primer, u srpskohrvatskom *možda, verovatno, sigurno, nešumnjivo, naravno* i sl. Pošto one daju rečenicu u kojoj su upotrebljene modalni okvir, trećiraju se i kao poseban semantički tip rečeničnih priloga.²⁴⁶ Kod nekih rečeničnih priloga, kao što su, na primer, u ruskom *по-моему, по-твоему, по-сашему, ili у украинском по-моему, по-нашому, по-башному*²⁴⁷ veza sa sistemom zameničkih reči vrlo je uočljiva. Ipak, u gramatikama ruskog jezika ove reči, kada su upotrebljene u datom modalnom značenju,²⁴⁸ razmatraju se u okviru sintakse kao »uvodne reči«, dok njihov status u klasifikaciji reči po vrstama obično ostaje nedefinisan. Priroda navedenih rečeničnih priloga je, međutim, veoma specifična jer u zavisnosti od pozicije u formalnoj strukturi rečenice i pogotovo od mesta u funkcionalnoj perspektivi rečenice oni mogu imati dve različite sintakšičke funkcije. Ukoliko su u prepoziciji i, što je još važnije, u fokusu, ponašaju se kao predikativi, ne vrše odredbenu funkciju nego im je sadržaj propozicije koja ulazi u njihov modalni okvir semantički podređen, upor.: *По-моему, он придет — я думаю, что он придет*, a ukoliko su u postpoziciji i u tematskom delu rečenice, ponašaju se kao pravi rečenični prilozi, upor.: *Он придет, по-моему — он придет, как я думаю*. Na planu izraza za razlikovanje ove dve funkcije odlučujući značaj ima intonacija.

§ 96. Neki autori izdvajaju i *predikative*, neglagolske, a uglavnom i nepromenljive reči sa predikativnom funkcijom u posebnu vrstu reči. U ruskom jeziku se, na primer, kao nepromenljivi predikativi ponekad trećiraju i zameničke reči *негде, некуда, неоткуда, некогда, незачем* očigledno i semantički i formalno bliske zameničkim priložima.²⁴⁹ Izdvajanje predi-

²⁴⁴ Švedova (red.) (1980, I: 728—730).

²⁴⁵ Ivić (1978: 8, 9).

²⁴⁶ Upr. i u kalmičkom м и н и н ё р «по-моем», ч и н и х ё р «по-твоем» (Monraev 1980: 43).

²⁴⁷ Moguće su, naime, i drukčija značenja, u osnovi poredbene prirode, upor.: *Пусть будет по-твоему* »neka bude kako ti hočeš«, ili *Он сделает по-твоему* »uradiće na tvój način«, »uradiće kako ti hočeš« i sl. Tu nije u pitanju rečenični prilog.

²⁴⁸ Vid.: Muzalevski (1973).

kativa iz priloga izgleda umesno jer su u pitanju različite sintaksičke funkcije, a kada je reč o pomenutim zameničkim predikativima, njihova specifičnost je viša sintaksička i semantička nego morfološka ili tvorbena. Na sintaksičkom planu to se ogleda u posebnom rečeničnom modelu sa semantičkim subjektom u dativu i predikativom i infinitivom u predikatskom delu rečenice, na primer *Е је некуда поћи. Мне некогда жадать*, a na semantičkom u činjenici da pomenuti predikativi referišu o nepostojanju mesta, pravca ili vremena potrebnih za realizaciju onoga o čemu referiše infinitiv. U takvim rečenicama odredba je infinitiv, a ne predikativ, čije egzistencijalno značenje infinitivom bliže određuje kroz eksplikaciju cilja koji ne može biti ostvaren, što lepo pokazuju srpskohrvatski prevodi ruskih rečenica sa zameničkim predikativima, na primer: *Она не зна куд да пође, Немам как да чекам и сл.* U semantičkim strukturama dاتih predikativa pored negacije i egzistencijalnog značenja »ugrađen« je i jedan veznik mesta, pravca ili vremena koji uvodi zavisnu rečenicu u čijoj strukturi mora biti bar infinitiv. Prema tome, i ove reči iako slične zameničkim prilozima ne bi bilo opravdano svrstavati u priloge jer po svojoj funkciji one to nisu.

§ 97. Zaključujući ovaj osvrt na veze zameničkih priloga sa drugim nepromenljivim zameničkim rečima, moglo bi se konstatovati da su-podsistemi zameničkih reči raznovrsni i da su odnosi među njima vrlo složeni tako da su pojmovno terminološko razgraničavanje uvek pomalo uslovna i samo približno odražavaju gustu mrežu različitih odnosa koji zameničke priloge spajaju u jedinstvenu, ali vrlo heterogenu celinu. Odvajanje zameničkih priloga od nekih srodnih zameničkih reči imalo je za cilj da se s većom jasnoćom istaknu one osobine zameničkih priloga koje su prvenstveno njihove, ali analiza »prelaznih« slučajeva, koji iz ovog ili onog razloga nisu uvršćeni u zameničke priloge ujedno pokazuje koliko su veze zameničkih priloga sa ostalim zameničkim rečima mnogostrukе, postupne i tanane.

4. Zamenički prilozi i gramatičke kategorije

4.1. Gramatičke i semantičke kategorije

§ 98. Termin kategorija kao i mnogi drugi termini upotrebljava se u lingvistici u različitim, užim i širim značenjima, zbog čega je potrebno pre njegove dalje upotrebe objasniti šta će se pod tim terminom podrazumevati. O tome u čemu je suština gramatičkih kategorija u odnosu na druge jezičke kategorije i koje gramatičke pojmove treba smatrati kategorijalnim napisano je mnogo radova. Njihov pregled i ocena kao i pokušaj sintetičkog produbljivanja teorije gramatičkih kategorija može biti predmet posebne knjige.²⁴⁹ Pošto se takav zadatak u celini ne može uklopiti u analizu gramatičkog statusa zameničkih priloga, ovde će biti učinjen pokušaj da se bez ulaženja u istoriju pitanja, poređenje različitih mišljenja i podrobnu egzemplifikaciju različitih rešenja pogleda u suštinu stvari i ocrta pojam gramatičke kategorije u njegovim osnovnim relacijama prema drugim srodnim pojmovima, a posebno uloga zameničkih priloga u funkcionisanju pojedinih gramatičkih kategorija.

²⁴⁹ Vid. u vezi s tim Bondarko (1976).

§ 99. U formalnoj logici kategorijom se naziva najopštiji pojam, tj. takav koji se ne može podvesti pod neki širi pojam. Pitanje inventara i prirode odnosa između *logičkih kategorija* jedan je od starih problema na kojem su se ogledali mnogi poznati umovi od vremena antičke grčke filozofije do naših dana. Iako se između logičkih i *filozofskih kategorija*, obično ne pravi principska razlika, često ni u stručnoj literaturi,²⁵⁰ nju je potrebno istaći stoga da bi se na njenoj pozadini bolje uočile specifičnosti jezičkih kategorija.

Kada se govori o logičkim kategorijama kao najopštijim pojmovima u kojima se odražava iskustvo čoveka o najrelevantnijim osobinama univerzuma, ne bi trebalo ispuštiti iz vida činjenicu da postoje individualne razlike o obimu i sadržaju istog pojma u zavisnosti od individualnog iskustva. To važi kako za nekategorijalne pojmove (upor. pojam »časovnik« za jednog časovničara i jednog krojača) tako i za kategorijalne (na primer, kategorijalni pojam »prostor« za nuklearnog fizičara, astronomu, arhitektu ili, na primer, kancelarijskog službenika). Prema tome, pošto je termin kategorija najopštiji po svojoj jezičkoj prirodi univerzalni kvantifikator, a univerzalni kvantifikatori su, kao što je bilo rečeno, deiktičke prirode, kada se govori o kategorijalnosti nekog pojma, mora se imati u vidu njegov nosilac. Filozofija egzaktnih nauka bavi se proučavanjem sadržaja i obima najopštijih pojmoveva u nauci na osnovu savremenih naučnih saznanja o univerzumu. Kategorijalnim pojmovima u filozofiji najviše odgovara naziv filozofskih kategorija. Sadržaj tih istih pojmoveva (uzroka i posledice, vremena, prostora i sl.), a u vezi s tim i njihov obim, sličan je i u svakodnevnom životu, tj. u njihovoj vanfilozofskoj upotrebi ali, razume se, ima i bitnih razlika. Tako se, na primer, u filozofiji govori o prostoru-vremenu kao jedinstvenoj premda složenoj kategoriji, dok su prostor i vreme u neterminološkom rečniku jasnije razgraničeni; vreme je kao fizičko-filozofska kategorija u najtešnjoj vezi s kategorijom uzroka, dok je u jeziku veza između vremena i uzroka slabije uočljiva itd. Pošto se pojam izražava u jezičkoj formi, moglo bi se zaključiti da je značenje verbalizованo znanje, a pošto se jezičke interpretacije univerzuma razlikuju ne samo od pojedinca do pojedinca nego i od jednog do drugog jezičkog kolektiva (upor., na primer, dva dijametralna shvatanja vremena kod različitih naroda, ili u istoriji istih naroda, od kojih se prema jednome prošlost shvata kao nešto što je ispred čoveka, a prema drugome kao nešto što je iza čoveka)²⁵¹ proizilazi zaključak da struktura tih najopštijih značenja nije ista u svim jezicima sveta. Za takva najopštija značenja sa svim specifičnostima njihove unutrašnje organizacije i oblika izražavanja u određenom jeziku izgleda najadekvatniji termin *semantička kategorija*. On je, očigledno, blizak Jespersenovom i Meščaninovljevom terminu pojmove kategorije u jeziku²⁵² s tom razlikom što se terminom semantička kategorija ističe da je reč o tome kako je dati opšti pojam fiksiran u semantičkoj strukturi jezika za razliku od filozofskih kategorija, koje su takođe pojmove prirode, ali ne pripadaju jezičkom univerzumu u celini nego samo određenom terminološkom sistemu.

§ 100. Prema tome, u semantičkim strukturama semantičkih kategorija nije odražen čitav univerzum nego samo makrouniverzum, tj. onaj svet koji

²⁵⁰ Upor.: Kondakov (1975: 240—241).

²⁵¹ Upor.: Mur'janov (1978: 53—54).

²⁵² Jespersen (1924).

je čoveku i govornom kolektivu bio poznat onda kada su se formirale osnovne odlike sistema semantičkih kategorija u pojedinim jezicima i njihova unutrašnja struktura. Taj proces razvoja semantičkih kategorija je, razume se, još uvek u toku iako je iz perspektive sadašnjeg trenutka slabo vidljiv utoliko pre što ga sputava kodificiranost književnih jezika. Pošto su zakonitosti mikro- i megauniverzuma poznate uskom krugu specijalista, a ne čitavom jezičkom kolektivu i pošto im se s obzirom na to u svakodnevnom životu ne pridaje značaj, uprkos njihovoj objektivnoj relevantnosti, one nišu odražene u sistemima semantičkih kategorija prirodnih jezika. U tom smislu bi se moglo razgraničavati »naivno« shvatanje univerzuma, kakvo vidimo u sistemima semantičkih kategorija različitih jezika, od naučnog shvatanja univerzuma, koje se eksplizira u određenom terminološkom sistemu i na nivou naučnog teksta. Bilo bi ipak neopravданo suprotstavljati prvo drugome kao negativno pozitivnom jer se tu u stvari radi o dva stepena spoznaje sveta koji se u mnogim bitnim elementima obično ne razilaze.

§ 101. Semantičke kategorije ostvaruju se različitim jezičkim sredstvima: leksičkim, tvorbenim, gramatičkim, prodozijskim, pri čemu stepen gramatikalizacije ove ili one kategorije varira od jezika do jezika, a nije stalan ni u jednom jeziku u različitim fazama njegovog razvoja. Osim, toga, iako se u principu jasno razlikuju jezički nivoi na kojima se realizuju semantičke kategorije, granice među njima nisu absolutne nego nekad manje a nekad više postupne. S druge strane, na sintagmatskom planu povezanost različitih sredstava izražavanja neke kategorije još je očiglednija jer ona funkcionišu komplementarno, uzajamno se pojačavajući ili zamjenjujući. Vremenski zamenički prilozi, na primer, ne predstavljaju gramatičko nego leksičko sredstvo izražavanja semantičke kategorije vremena, ali se u sistemu vremenskih zameničkih priloga isto kao i u sistemu glagolskih vremena vremenska lokalizacija vrši pre svega u odnosu na vreme govora/govornog lica (shvaćeno kao trenutak ili kao period). Upravo ta činjenica omogućuje iskazivanje sadašnje prošle ili buduće radnje i bez upotrebe glagola, na primer: *Danas ovde, sutra tamo* i sl., ili upotrebe prezentskih oblika u rečenicama sa perfekatskim ili futurskim značenjem, na primer: *Juče ga nema na poslu, Sutra nam dolaze gosti* i sl. Najčešća je ipak semantička kongruencija gramatičkih i leksičkih sredstava, na primer: *Onda smo učili, a sada ponavljamo* i tome slično.

§ 102. Najkraće bi se moglo reći da je gramatička kategorija, kao jedinstvo gramatičkog značenja i oblika, onaj aspekt neke semantičke kategorije koji se izražava gramatičkim sredstvima, ali se u takvoj definiciji podrazumeva da znamo šta je gramatičko značenje i šta je gramatički oblik, a o oba ova pojma mišljenja nisu jedinstvena. Gramatička značenja se odlikuju visokim stepenom apstraktnosti, ali ima dosta i negramatičkih značenja koja su veoma apstraktna. S druge strane moglo bi se primetiti da se gramatička značenja izražavaju morfološkim i sintaksičkim modelima kad ne bi bilo dosta sporno pitanje šta sve ulazi u takve modele i koliko ih uopšte u nekom konkretnom jeziku ima. Najprihvatljivije se zato čini mišljenje da su osnovna obeležja gramatičke kategorije obveznost i regularnost.²⁵³ Obaveznost znači da je za izvesnu klasu jezičkih jedinica, npr. vrstu reči, izražavanje datog značenja njihova zajednička

²⁵³ Vid.: Mel'čuk (1963: 37), Zaliznjak (1967: 35).

osobina koja se realizuje u svakom konkretnom slučaju tako da nije moguće upotrebiti neku jedinicu te klase, a da se ne izrazi dato značenje (npr. u srpskohrvatskom jeziku nije moguće upotrebiti imenicu tako da ona ne bude ni u kakvom gramatičkom broju), dok se pod regularnošću ustaljenost i jednoobraznost izražavanja datog značenja određenim sredstvima (npr. značenje imeničkog broja u ruskom jeziku nosi najčešće nastavak, a mnogo ređe i akcenat ili osnova za razliku, na primer, od kategorije vida, koja se izražava mnogo raznovrsnijim sredstvima; tj. čija je regularnost izražavanja vidskih značenja manja).²⁵⁴ Uz obaveznost neki autori ističu i kriterijum rasprostranjenosti neke kategorije: klasa jezičkih jedinica za koju je dato značenje obavezno treba da bude veoma široka, npr. vrsta reči, da bi se takvo značenje moglo smatrati gramatičkim.²⁵⁵ Kao dopuna rečenom, relevantnim se čini i mišljenje da se u gramatičkoj kategoriji objedinjuju dva ili više opozitivno postavljenih, ali istovrsnih značenja, tj. značenja koja imaju izvesnu zajedničku osnovu, ali grade opozicije prema nekim užim kriterijumima.²⁵⁶

§ 103. Iako pomenuuti kriterijumi odražavaju suštinske osobine gramatičkih kategorija, u jezičkoj stvarnosti se često sreću primjeri da kod neke pojave koja se smatra gramatičkom kategorijom nisu svi pomenuuti kriterijumi zadovoljeni.²⁵⁷ Taj problem rešava se na različite načine: tipologijom gramatičkih kategorija koja pokriva sve njihove specifičnosti,²⁵⁸ i(l) uvođenjem pojma leksičko-gramatičke kategorije (ili leksičko-gramatičke grupe),²⁵⁹ ili se dozvoljava postojanje izuzetaka od pomenuutih pravila; odnosno mogućnost da nisu sve gramatičke kategorije u istoj meri gramatičke, tj. neke su u tom pogledu tipične, a neke manje tipične.²⁶⁰ Poslednje rešenje izgleda najprihvatljivije jer najbolje odražava činjenicu da su za jezičku stvarnost daleko karakterističniji prelazni oblici nego čvrste granice. Zato, po svemu sudeći, ne bi trebalo insistirati na tome da li je neka pojava u nekom jeziku gramatička ili to nije nego izgleda celishodnije ispitivati u kojoj je meri ona gramatičke prirode (prema određenim kriterijumima), a u kojoj to nije, što se u lingvistici obično i čini kroz uključivanje pojava koje se opisuju u leksičko-gramatičke grupe, tvorbene paradigmе i sl. kao različite stepene udaljavanja od gramatičkog oblika i značenja.

4.2. O sferi subjektivnog upućivanja

§ 104. Između zameničkih priloga i gramatičkih kategorija na prvi pogled nema mnogo dodirnih tačaka zato što su gramatičke kategorije u jezicima koji imaju razvijenu morfologiju u većini slučajeva predstavljene morfološkim kategorijama, a pojam morfološke kategorije vezuje se za morfološku promenljivost. Ostavljajući u ovoj tački po strani sporno pitanje o promenljivosti priloga (vid. §§ 84—85 i §§ 149—162) vezu između gramatičkih kategorija i zameničkih priloga kao specifičnih leksičkih sred-

²⁵⁴ Vid.: Žemškaj (1973: 27).

²⁵⁵ Isto, str. 26.

²⁵⁶ Vid.: Bondarko (1976: 12).

²⁵⁷ Npr. kategorija vida se ne odlikuje regularnošću izraza, a semantički sadržaj kategorija padeža ili roda je vrlo teško formulisati na zadovoljavajući način.

²⁵⁸ Bondarko (1976, glava II).

²⁵⁹ Isto, glava IV.

²⁶⁰ Takvom zaključku je najbliža interpretacija gramatičke kategorije koju daje Žemškaj (1973: 26—28).

stava izražavanja određenih semantičkih kategorija možemo videti na semantičkom planu. Tu se mogu izdvojiti dve karakteristične osobine gramatičkih kategorija i zameničkih priloga koje ih zблиžavaju. Prva je uopštenost značenja. Kao što je bilo podrobno razmatrano u §§ 42—47, važna osobina zameničkih reči je kategorijalnost kao krajnja ili veoma izražena uopštenost značenja na paradigmatskom planu. S druge strane, jedno od najmanje spornih mesta u različitim pokušajima definisanja gramatičkih kategorija predstavljaju konstatacije o apstraktnosti gramatičkih značenja, odnosno, što je slično mada ne mora da neposredno korelira sa apstraktnošću, konstatacija o njihovoj obaveznosti za široke klase jezičkih jedinica. Već ova činjenica može da navodi na prepostavku o funkcionalnoj bliskosti gramatičkih i zameničkih sredstava, odnosno o mogućnosti njihove komplementarnosti na sintagmatskom planu. Osim toga, drugo važno obeležje zameničkih priloga je njihova subjektivna deiktičnost (vid. § 60), koja je karakteristična i za neke gramatičke kategorije, na primer, lice, vreme ili modalnost, i na kojoj se takođe zasniva funkcionalna povezanost gramatičkih i negramatičkih sredstava u izražavanju određenih semantičkih kategorija. Da bi ovaj aspekt odnosa između zameničkih priloga i gramatičkih kategorija mogao biti na adekvatan način protumačen potrebno je prethodno osvetliti njegovu širu pozadinu i razmotriti mesto gramatičkih i zameničkih sredstava u sklopu ostalih sredstava iskazivanja subjektivnog upućivanja.

§ 105. Proučavanjem i poređenjem različitih semantičkih odnosa na materijalu različitih jezika odavno je uočeno da su iskazi kojima se nešto referiše o govornom licu ili u vezi s govornim licem specifični i u semantičkom pogledu i u pogledu sredstava kojima sa odgovarajuća značenja izražavaju. Tako možemo govoriti o subjektivnim prostornim značenjima, gde je lokalizator govorno lice i gde sva prostorna odmeravanja počinju od njega (na primer, u srpskoj hrvatskom: *ovde, ovdašnji, tamo, onde, tamоšnji, ondašnji* itd.), i o prostornim značenjima gde lokalizator ne mora biti govorno lice: (*na stolu, pod stolom, ispred kuće, preko ruke* itd. ili *na meni, poda mnom, preda mnom* i sl.).

§ 106. Isto tako razlikuje se subjektivno vreme, u kojem je polazna tačka vremenskih odmeravanja trenutak govora govornog lica. Ono se u mnogim jezicima izražava prvenstveno sistemom glagolskih vremena, koji se u osnovi svodi na dva plana: identičnost ili podudarnost sa vremenom govora (intralokalizacija) — prezentsko značenje, i neidentičnost ili nepodudarnost sa vremenom govora (ekstralokalizacija) — perfekt i futur, a izražava se i leksički, vrlo često prilozima i pridievima, na primer: *sada, tada, juče, letos, sadašnji, prethodni, pomenuti, sledeći* i sl. Kod izražavanja objektivnog vremena vremenski lokalizator može biti bilo koji drugi vremenski odsečak, na primer: *Stigli su pre polaska voza, Tokom zime pisali su rad* i sl. Ovde se takođe može govoriti o intra- i ekstralokalizaciji, upor. *tokom zime* prema *pre zime* i *posle zime* i tome sl.

§ 107. Na sličan način razlikuju se i dva tipa posesivnosti. Subjektivna posesivnost izražava se prisvojnim zamenicama prvog i drugog lica (drugo lice se ovamo uključuje, zato što je ono obavezan element komunikativne situacije i posredno takođe upućuje na prvo lice). Objektivna posesivnost izražava se drukčijim sredstvima na različitim nivoima (upor.: *njen, Petrov, gradski, kuća njegovog oca* itd.).

§ 108. Zameničke reči uopšte imaju veoma raznovrsne mogućnosti iskazivanja subjektivnosti u okviru različitih semantičkih tipova zameničkih priloga i drugih zameničkih reči: prostor, kvalifikacija, kvantifikacija, posebivnost, socijativnost, lice, stvar i dr. Karakteristično je pritom da se subjektivizacija određenih kategorija postiže njihovim povezivanjem sa subjektivnim prostorom ili vremenom, npr. subjektivna kvantifikacija *ovoliko, toliko, onoliko*, zapravo je lociranje izvesne količine u subjektivnom prostoru o kojem referišu zamenički prilozi *ovde, tu, onde*. Slično je i sa subjektivnom kvalifikacijom u srpskočrvenatskom jeziku (upor. *ovako, tako, onako; ovakav, takav, onakav*). Subjektivna uzročnost ili ciljnost ostvaruju se kroz anaforu ili kataforu, tj. uzrok ili cilj se kao pomenuti uzrok ili cilj, odnosno uzrok ili cilj koji će biti pomenut lociraju u subjektivnom vremenu.

§ 109. Kao što se lako može zapaziti, sfere subjektivnog i objektivnog razdvaja oblast referencije. Kategorije subjektivnog rezervisane su za govornu situaciju, čiji je centar govorno lice i vreme njegove aktivnosti koja ga čini govornim licem tako da se u sferi subjektivnog uvek manje ili više (ne)pošredno referiše o govornom licu. Govorno lice se, drugim rečima, tu uvek javlja kao lokalizator prema kojem se određuju ostale komponente relevantne za komunikativnu situaciju.

§ 110. Na specifičnosti značenja i izražavanja subjektivnosti vrlo eksplicitno je ukazao E. Benvenist koji i upotrebljava termin subjektivnost označavajući njime različite oblike prisutnosti govornog lica u iskazu. U sličnom značenju sreću se i drugčiji termini, na primer, *personalnost*, ili *kategorija govornog čina*.²⁶¹ Iako Benvenistove ideje nisu ostale bez odjeka, o sferi subjektivnog u jeziku kao jednom semantičkom kompleksu u suštini je dosada najviše rekao sam Benvenist. Kasnije, kao i pre njega, pažnju lingvista je privlačilo gramatičko jezgro ovojg semantičkog sistema: finitni glagolski oblici i zamenice. Zato bi se moglo reći da je oblast subjektivnog u jeziku kao jedan složeni semantički sistem u celini ostala nedovoljno ispitana. Ovde se ni u kom slučaju ne pretenduje na definitivno popunjavanje te praznine nego se želi ukazati na neke aspekte datog problema, razume se pre svega u vezi sa zameničkim prilozima, i na mogućnost povezivanja nekih parcialnih istraživanja među kojima na prvi pogled nema mnogo zajedničkog, a koja u suštini otkrivaju različite manifestacije subjektivnog u opoziciji prema objektivnom u jeziku.

§ 111. Subjektivna lokalizacija kao lokalizacija u odnosu na govorno lice ima raznovrsne gramatičke i leksičke oblike izražavanja, u čijem su centru zameničke reči i glagoli. Pošto je o tipičnim gramatičkim sredstvima izražavanja subjektivnosti više pisano, to daje mogućnost da se ovde više pažnje posveti onim slučajevima gde se subjektivna lokalizacija ispoljava na negramatički način, tj. kao tzv. skrivena kategorija.²⁶²

§ 112. Jedan primer takvog izražavanja subjektivnog upućivanja predstavljaju *modalne reči i izrazi*. Veza između modalnog i subjektivnog je nešto što se obično samo po sebi podrazumeva iako se i modalnost i subjektivnost mogu shvatiti na različite načine. Danas se u lingvistici formiralo i prilično je rasprostranjeno shvatanje prema kojem smisalona orga-

²⁶¹ Za prvi termin vid.: Bondarko (1971: 47–49), Bogdanov (1977: 131), Judin (1976: 79), a za drugi: Šćerba G. (1982: 20).

²⁶² U smislu Vorlove kriptokategorije, vid.: Whorf (1979: 79).

nizacija rečenice obuhvata dva aspekta: objektivni, u kojem se odražava neki deo vanjezičkog univerzuma, i subjektivni, koji pokazuje odnos govornog lica prema subjektivnom sadržaju rečenice. Ova distinkcija se imenuje, pogotovo u logistički orijentisanim radovima, kao *propozicija* i *modalni okvir*, ali se upotrebljavaju i drugčiji termini, na primer *diktum* i *modus*.²⁶³ Paralelno s tim i o modalnosti kao semantičkoj kategoriji govorit će uglavnom u dva slična značenja: govorit će, naime, o objektivnoj modalnosti kao ukazivanju na realnost ili irealnost sadržaja rečenice, i o subjektivnoj modalnosti kao stavu govornog lica prema onome što se u rečenici iznosi. Kao što se lako može zapaziti, distinkcija *subjektivna modalnost / objektivna modalnost* podudara se sa distinkcijom semantičkih sfera *subjektivnog* i *objektivnog* u jeziku, odnosno kao uža uklapa se u nju. Za ispitivanje zameničkih priloga kao subjektivnih deiktika relevantniji će biti osvrт na subjektivnu modalnost.

§ 113. Subjektivna modalnost često se svodi na persuazivnost kao izražavanje stepena uverenosti govornog lica u istinitost sadržaja diktuma, što se izražava rečeničnim prilozima i priloškim izrazima, kao što su u srpskohrvatskom *možda*, *verovatno*, *sigurno*, *teško da*, *izgleda*, *naravno* i sl. Odnosi među persuazivnim značenjima su očigledno uređeni na graduelnom principu (iako to nije jedini princip njihove unutrašnje organizacije); s tim što se odsustvo sumnje u istinitost diktuma izražava odsustvom bilo kakve modalne reči u odgovarajućem iskazu. Upor., na primer:

- (40) *Oni su stigli* prema
 (41) *Oni su možda* (*verovatno*, *sigurno*) *stigli* i sl.

Na materijalu ruskog jezika konstatованo je da se među modalnim rečima sa persuazivnim značenjem mogu razlikovati dve grupe reči koje nešto referišu o govornom licu (*izgleda*, *verovatno*, *sigurno*, i sl., up. u ruskom *Они, вероятно, приехали*), i druge, koje su orijentisane na sagovornika s ciljem da otklene neke njegove sumnje ili da potvrde neke njegove izrečene ili neizrečene pretpostavke (*naravno*, *разумеется*, *svakako*, *prirodno* i sl., u ruskom *конечно, разумеется* itd.) i koje u tom smislu imaju izrazito dijaloški karakter, upor.:
 (42) *Oni su stigli* prema
 (43) *Oni su; naravno; stigli*.²⁶⁴

Tamo gde se istinitost sadržaja diktuma ne podvrgava verifikaciji, može biti poseban modalni okvir »dobro« ili »loše«, na primer, *srećom*, *nažlost*, *šteta* i sl.

§ 114. U subjektivnu modalnost neki autori ubrajaju i ona jezička sredstva kojima se ističe subjektivna interpretacija neke informacije, što se u novije vreme naziva *autorizacija*.²⁶⁵ To su pre svega glagoli (verba dicendi) kao u srpskohrvatskom *reko'*, *veli*, *kažu*, *priča se* i sl. Nekadašnja veza ovih reči sa glagolima može postati skoro neprozirna, kao u ruskim primerima *мол*, *дескать*. Formalno autorizacija nije ograničena nivoom reči,

²⁶³ Bally (1950).

²⁶⁴ Šmeleva (1983).

²⁶⁵ Termin je u rusku lingvističku terminologiju uvela Zolotova (1973: 221).

upor. *Tanjug javlja, reče mi jedan čovek, prema dobro obaveštenim izvorima* itd. Pošto se sredstva autorizacije nalaze u tesnoj vezi s glagolima i kategorijom lica, ona se u tolikoj meri odnose i na domene subjektivnog i objektivnog. Ne izgleda ipak ubedljivo podvoditi autorizaciju pod modalnost jer je njena suština u upućivanju na izvor informacija, dakle u deiksi i svojevrsnoj posesivnosti (istice se čija je informacija u pitanju).

§ 115. Uzakivanje na sagovornika iskazuje se i kroz *imperativnost*, koja ima različite stepene kao i različite oblike izražavanja. Iako su u mnogim jezicima glagolski oblici imperativa organizovani u paradigmе, one su često i krne i supletivne. Prvo lice jednine imperativa po pravilu ne postoji, treće lice u oba broja se u nizu jezika iskazuje opisno, a prvo lice množine je znatno ređe nego oblici za drugo lice. Ako se uzmu za primer slovenski jezici, vidi se da je i drugo lice množine sekundarne prirode: iskazuje se dodavljanjem nastavka za broj i lice na oblik za drugo lice jednine (sh. *čitaj-te, govorи-te*; polj. *czytajcie, mówcie, piszcie*; rus. *читайте, говорите* i sl.) tako da je praktično stožer imperativnosti i značenjski oblički drugo lice jednine.

§ 116. Imperativnost se, međutim sreće i van glagolskog sistema, iako manje eksplisitno zbog veze sa drugim značenjima, kao, na primer, kod upitnih zameničkih reči, koje objedinjuje značenje pitanja kao specifičnog videa imperativnosti ili optativnosti. Upitne reči, kao i glagolski imperativ imaju konativnu funkciju, prema Jakobsonovoj tipologiji semiotičkih funkcija, s. tom specifičnošću što im je cilj da izazovu određenu verbalnu reakciju sagovornika za razliku od glagolske imperativnosti koja je semantički šira i raznovrsnija (u zavisnosti od leksičkog značenja glagola). Na primer, sadržaj rečenice *Ko lupa?* mogao bi se približno parafrasirati kao »želim da mi se vi, koji lunate, predstavite«, a ukoliko pitanje nije upućeno onome o čjem se identitetu radi, »želim da mi identifikujes osobu koja lupa«. U takvim parafrazama ispoljavaju se dve relevantne komponente pitanja: nepoznatost onoga o čemu se pita (nepoznatost u odnosu na govorno lice) i imperativnost ili optativnost (u odnosu na sagovornika) usmerena na dobijanje željene informacije, iz čega se vidi ne samo pripadnost zameničkih pitanja sferi subjektivnog u jeziku nego i povezanost semantike pitanja sa značenjima gramatičkih lica. Kada je reč o upitnim prilozima u obzir dolaze samo parafraze kao što je poslednja, dakle ne autoidentifikacija (»samopredstavljanje«) nego identifikacija izvesnog mesta, pravca, načina itd. Parafrase zameničkih pitanja značajne su za ispitivanje zameničkih priloga, još iz jednog razloga. One pokazuju da je status upitnih priloga među zameničkim prilozima i upitnih zameničkih reči među zameničkim rečima uopšte vrlo specifičan. Naime, iako moguće formalne korelacije između zameničkog pitanja i odgovora (upor. *Gde lupaju? Tamo lupaju*, ili *Kada dolazi? Sada dolazi* i sl.) kao i postojanje zajedničkih semantičkih komponenti mesta, vremena i sl. govore u prilog tome da upitni zamenički prilozi, zaista spadaju u priloge, parafrase pokazuju da se oni prema priloškoj određenoj funkciji mogu odnositi dvojako: ako je pitanje u fokusu, kao što obično jeste, ono ne određuje nego podređuje predikat, odnosno, šire posmatrano, rečenicu na koju se odnosi (upor. *Gde ste ga videli?* = »želim da mi identifikujete izvesno mesto na kojem ste ga videli«), a ako pitanje nije u fokusu, ono se ponaša kao rečenični prilog (upor. *Gde ste ga videli?* = »Videli ste ga na

izvesnom mestu koje želim da mi identifikujete». U tom pogledu se, dakle, zamenička pitanja ponašaju kao i modalni rečenični prilozi ili priloški izraza tipa *po mome*, *po tvome* (vid. § 88).

Komponenta nepoznatog za govorno lice koja je prisutna u semantičkoj strukturi pitanja omogućuje da se zamenička pitanja posmatraju kao deo podsistema neodređenih zameničkih reči, za koje je u § 62 konstatovano da u nekim jezicima više, a u nekim manje odražavaju sistem komunikativnih lica preko koga su i neodređene zameničke reči povezane sa sferom subjektivnog u jeziku.

§ 117. Leksičko-gramatički pristup imperativnosti u vezi s njom kategoriji lica kao delu gramatičkog jezgra sfere subjektivnog ne iscrpljuje se u imperativnim značenjima glagola i zameničkih pitanja. Iako je daleko slabije uočljiva, imperativnost je prisutna i u paradigmi imenica — u vokativu, na što je u literaturi već ukazano.²⁶⁶ Dobro je poznata činjenica da u mnogim jezicima postoji čvrsta korelacija između imenice u funkciji subjekta i glagola u trećem licu u funkciji predikata (na primer, *Petar čita*, ali ne i *Petar čitam* ili *Petar čitaš*) kao i da se pronominalizacija subjekta u takvim slučajevima može vršiti samo pomoću zamenica trećeg lica (*On čita*). Za razliku od nominativa vokativ se i u pogledu slaganja s liknim oblikom glagola u predikatu i u pogledu pronominalizacije ponaša kao imenica u drugom licu, upor. *Citaj*, *Petre i Citaj ti*. To, naravno, ne znači da se vokativ u svemu ponaša kao imenički ekvivalent zamenice za drugo lice, od koje se na semantičkom planu razlikuje pre svega svojom obaveznom imperativnošću, kao padež za iskretanje pažnje i dozivanje, ali izgleda dovoljno za konstataciju da se sfera subjektivnog upućivanja proteže i na imenice, što je u nekim jezicima teže zapaziti, kao, na primer, u slovenskim, gde ta veza nema dovoljno regularan izraz, dok je u drugim jezicima sasvim uobičajeno da se imenice menjaju po licima, kao, na primer, u kečuanskem, upor. *uma-y*, *uma-yki*, *uma-n* itd. »moja glava, tvoja glava, njegova glava«.²⁶⁷

§ 118. Pored pomenutih u nekim drugim jezicima ili dijalektima mogu da postoje i drukčije mogućnosti iskazivanja imperativnosti, odnosno subjektivnog upućivanja. U govoru Rovaca, na primer, morfeme *-mo* i *-te* sa značenjem prvog odnosno drugog lica množine imperativa upotrebljavaju se kao fleksije priloga i imenice, upor. *brzo-mo*, *pôlako-mo*, *dolje-mo*, *gore-mo*, *livadom-mo*, *preko njive-mo* itd., ili *zgodno-te*, *lijepo-te*, *u goru-te*, *proz proroz-te* itd.²⁶⁸ Primer *tamo-te-se* registrovan u istom radu²⁶⁹ kao i njemu slični oblici, ali bez formalno izražene imperativnosti *tamo-se*, *ovamo-se*, *gore-se*, *dolje-se* i sl. koji se upotrebljavaju drugde u Crnoj Gori pokazuju da zamenički prilozi kao i drugi adverbijali mogu imati još jedan tip subjektivne deikse — refleksivnost, za koju se obično smatra da je rezervisana za glagole i povratne zamenice.

§ 119. Izražavanje različitih semantičkih kategorija kroz subjektivno upućivanje je, mnogo raznovrsnije nego što se o tome obično pretpostavlja, što postaje vrlo uočljivo ako se uporede podaci iz različitih jezika i ako se vodi računa o tome da neka značenja o kojima se obično misli kao o

²⁶⁶ Vid.: Gaertner (1934), Topolińska (1967), (1973).

²⁶⁷ Vid.: Pestov (1983: 101).

²⁶⁸ Pižurica (1972).

²⁶⁹ Isto, str. 44.

gramatičkim značenjima mogu pored gramatičkog da imaju i negramatički izraz. Tako, na primer, ako se uporede predlozi u irskom i, recimo, engleskom jeziku, vidi se da u principu nema smetnji da i predlozi imaju nastavke za lica pa čak u trećem licu i za rod kao u irskom (vid. § 69) dok se u engleskom jeziku ta mogućnost uopšte ne ostvaruje. Rečca (ili zamenički glagol)²⁷⁰ da u srpskohrvatskom književnom jeziku je nepromjenljiva, što je uopšte karakteristično za rečce, ali u govoru Gorskog Kotara ima paradigmu *da-m, da-š, da*.²⁷¹ I tome sl. S druge strane, uzvici su, na primer, povezani s kategorijom lica na negramatički način. Uzvici se u srpskohrvatskom, na primer, mogu podeliti na tri grupe: (1) uzvici kojima se u prvi plan stavlja govorno lice i njegov odnos prema nekom elementu govorne situacije ili iskaza (npr. *jao, uh, ah, aha, pih* i sl.), (2) uzvici kojima se u prvi plan stavlja sagovornik — to su različiti imperativni uzvici kao *na, ej, pst, iš* itd. i (3) uzvici onomatopejskog karaktera, kojima se referiše o nekoj situaciji bez njenog eksplicitnog dovođenja u vezu sa sferom JA ili sferom TI, dakle nešto kao »uzvici trećeg lica« (bum, tras, av-av, fiju i sl.).²⁷²

§ 120. Na kraju ovog kratkog i stoga nužno fragmentarnog pogleda sredstava subjektivnog upućivanja, čiji je cilj bio da se ukaže na njihovu raznovrsnost, koja se ostvaruje kroz komplementarnost gramatike i leksike i dominantnu ulogu kategorija lica i imperativnosti može se istaći jedna činjenica opštije prirode. Naiime, ako se jedinice semantičke sfere subjektivnog u jeziku posmatraju sa stanovišta njihovih semiotičkih funkcija, može se zapaziti da je za veći njihov deo karakteristična konativna funkcija, koja je najuočljivija kod imperativnosti, ali se ostvaruje i kroz sve deiktičke reči jer je, kao što je bilo rečeno, suština upućivanja u skretanju pažnje sagovornika na određene elemente iskaza ili govorne situacije. S obzirom na to u sferi subjektivnog mogla bi se konstatovati tri osnovna tipa realizacije konativne funkcije:

- (1) imperativni ili optativni (cilj je upravljanje ponašanjem sagovornika u najširem smislu reči);
- (2) interogativni (cilj je upravljanje verbalnim ponašanjem sagovornika) i
- (3) deiktički (cilj je upravljanje pažnjom sagovornika u domenu govorne situacije).

§ 121. U dosadašnjem izlaganju operisalo se terminima sfera subjektivnog upućivanja i sfera objektivnog upućivanja, ili se, manje precizno, govorilo o subjektivnom i objektivnom u jeziku u vezi sa zameničkim prilozima i gramatičkim kategorijama. Pošto su u osnovnim crtama razmotreni sadržaj sfere subjektivnog u jeziku i sredstva njenog izražavanja, može se pristupiti neophodnim pojmovno-terminološkim preciziranjima. Budući da je u centru sfere subjektivnog čovek, koji svojom subjektivnom govornom aktivnošću konstituiše datu sferu, moglo bi se reći da se takav pogled na jezički univerzum naslanja na antropocentričke koncepcije u lingvistici.²⁷³ Bilo bi, međutim, opravданo pitanje da li termin subjektivno(st) u

²⁷⁰ Vid.: Topolińska (1982).

²⁷¹ Weinreich, (1963). Podatak mu je saopštilo P. Ivić.

²⁷² Takvu klasifikaciju uzvika u ruskom jeziku predlaže Liston (1971).

²⁷³ Vid.: Kuryłowicz (1971), (1972).

datom značenju najbolje odražava sadržaj njime označenog pojma. Centar sfere subjektivnog nije čovek sam po sebi nego njegov govorni čin, koji ima više aspekata (lice, mesto, vreme, sadržaj), koji se sa svoje strane mogu javiti u prostijim i složenijim oblicima, na primer, kao posesivnost, uzročnost, način itd. Prema tome, o čistoj subjektivnosti može se govoriti samo uslovno. Ni »ja« nije čista subjektivnost jer se kroz »ja« otkriva samo veza govornog čina sa određenim lјicem kao jednom, veoma važnom, ali ne i jedinom komponentom subjektivnosti. Isto tako to nije ni »sad«, ni »ovde«, niti drugi deiktici koji stoje u bližoj ili daljoj vezi sa govornim činom kao centrom sfere subjektivnog, povezujući ga sa određenim aspektima govorne situacije. Osim toga, subjektivnost nije najbolji termin ni zbog svoje polisemičnosti.²⁷⁴

§ 122. U vezi s tim problemom predlagana su i neka drukčija terminološka rešenja. Jedno od njih je *funkcionalno-semantička kategorija personalnosti*, koji je, proučavajući kategoriju lica u ruskom jeziku, predložio A. V. Bondarko.²⁷⁵ U vezi s tim potrebno je prvo zadržati se na terminu funkcionalno-semantička kategorija.

§ 123. U lingvistici XX veka ideja o semantičkim (funkcionalno-semantičkim, ili pojmovnim) kategorijama prvi put je jasno formulisano u radovima F. Brunota i O. Jespersena. F. Brunot je to pitanje šire obradio s praktične strane davši podrobni opis gramatičke strukture francuskog jezika sa stanovišta semantičkih kategorija koje se u njoj ostvaruju.²⁷⁶ O. Jespersen je u *Filozofiji gramatike* dao koncizan teorijski osvrt na pitanje »pojmovnih kategorija«, kako ih on naziva, u gramatici.²⁷⁷ U ruskoj lingvistici je o istom pitanju pisao I. I. Meščaninov operišući takođe terminom pojmovna kategorija (*понятийная категория*)²⁷⁸ od koga je tu ideju prihvatio A. V. Bondarko i dalje je razvijao.²⁷⁹ Istorija učenja o semantičkim kategorijama ovde je, razume se, izložena krajnje sažeto uz pominjanje samo najvažnijih imena.

§ 124. Termin funkcionalno-semantička kategorija, koji je prilično rasprostranjen, pogotovo u rusistici, ali koji i njegov autor u poslednje vreme ređe upotrebljava,²⁸⁰ mogao bi bez štete po preciznost označavanja biti skraćen na *semantička kategorija*, kojem se u ovom radu o zameničkim priložima daje prednost. Ne postoji nikakva čvrsto zasnovana opozicija »funkcionalno-semantička kategorija / semantička kategorija« koja bi takvom rešenju stajala na putu. Leksičko-semantičkim kategorijama se, doduše, ponekad nazivaju i određeni tipovi semantičkih odnosa među jezičkim jedinicama kao *sinonimija*, *antonomija* i sl., ali se tu ne radi o jezičkim nego o metajezičkim kategorijama, čiji se sadržaj svodi na »istovetnost«, »suprotnost«, »sličnost« (paronimi) itd., a data značenja se izražavaju van lingvističke terminologije i drugim jezičkim sredstvima.²⁸¹ Osim toga, pojam leksičko-semantičkog se zajedno sa gramatičko-semantičkim podvodio kao uži pod opštijim pojmom semantičke kategorije.

²⁷⁴ Vid. Lyonovu interpretaciju subjektivnosti i objektivnosti u vezi s radovima Benveniste-a u Lyons (1982).

²⁷⁵ Bondarko (1971: 47–49).

²⁷⁶ Brunot (1922).

²⁷⁷ Jespersen (1924: 55–57).

²⁷⁸ Meščaninov (1945).

²⁷⁹ Vid.: Bondarko (1967), (1978) i druge radove istog autora.

²⁸⁰ U poslednjim radovima Bondarko više govori o funkcionalno-semantičkom polju i kategorijalnoj situaciji (1981), (1983).

²⁸¹ Upor., npr., Novikov (1982: 187–255).

Isticanje funkcionalnog aspekta semantičkih kategorija izgleda, dakle, redundantno čak i ako se time želi istaći povezanost teorije semantičkih kategorija sa teorijom funkcionalne gramatike. Jezik je, kao što je poznato, intencionalne prirode i sve u njemu ima neku funkciju, ali ako želimo da proučavamo jezik sa funkcionalnog stanovišta, što je nesumnjivo veoma važan aspekt proučavanja jezika, ne moramo to doslovce i terminološki eksplikirati, osim ako je to zaista neophodno (na primer, da bi se izbegla terminološka sinonimija).

§ 125. Postoji mišljenje da jezgro svake semantičke kategorije čini, ne ka gramatičku kategoriju (mada pri tom ostaje nejasno da li stepen gramatičkog razvijanja neke semantičke strukture nekog jezika pokazuje da su u tom jeziku funkcionalno-semantičke kategorije manje ili više prisutne, što bi bio neprihvatljiv zaključak, jer ono što ne funkcioniše na gramatičkom nivou funkcioniše na nekom drugom, tj. ne gubi se semantička kategorija nego samo oblik njenog izražavanja), i da je to najčešće neka morfološka kategorija (dopušta se načelna mogućnost da jezgro neke funkcionalno-semantičke kategorije čine i dve ili više gramatičkih kategorija).²⁸² Prve kritike takvog poimanja funkcionalno-semantičkih kategorija stigle su iz rukopisa moskovskih sintaksičara, koji umereno ističu brojnost slučajeva u kojima se značenja koja ne mogu biti iskazana morfološki u ruskom jeziku iskazuju različitim strukturalnim shemama rečenice, tj. sintaksički.²⁸³

§ 126. Međutim, bez obzira na to kojem će se od ova dva shvatanja gramatičkog centra funkcionalno-semantičke kategorije dati prednost, termin *personalnost* za obeležavanje onoga što je ovde dosad uslovno nazivano sferom subjektivnog u jeziku ne izgleda dobar zbog toga što ističe samo jedan aspekt govornog čina i gorovne situacije — lice — koji nije jedini, a pitanje je da li se može smatrati i najvažnijim njihovim elementom (reč je o složenom odnosu različitih aspekata gorovne situacije koji je teško posmatrati izolovano jedne od drugih i tako ih hijerarhizovati).

§ 127. Precizniji od prethodnog izgleda termin koji je predložila G. M. Ščerba: funkcionalno-semantička kategorija govornog čina (*функционально-семантическая категория речевого акта*). Njemu se, ipak, mogu staviti dve osnovne zamerke. Prvo, ne izgleda opravданo govoriti o nekoj koherentnoj funkcionalno-semantičkoj kategoriji, ako je njom obuhvaćen niz drugih semantičkih (ili, prema terminologiji nekih lingvista, funkcionalno-semantičkih) kategorija, kao što su, samo u domenu zameničkih reči, prostor (npr. *ovde, onde*), vreme (*sada, tada*) način (*ovako, onako*), osobina (*ovakav, onakav*), količina (*ovoliko, onoliko*), posesivnost (*moj, tvoj*) itd. G. M. Ščerba govorio zajedničkom značenju svih sredstava obuhvaćenih datom kategorijom, koje ona naziva značenjem *odnosa prema govornom činu*.²⁸⁴ Međutim, iako se ovde ne radi o nekoj semantičkoj, ili funkcionalno-semantičkoj kategoriji u uobičajenom smislu tog termina nego o kompleksu semantičkih kategorija, ili semantičkoj natkategoriji, prilično je očigledno da izvesno semantičko jedinstvo među kategorijama sfere subjektivnog postoji, što je

²⁸² Upr.: Bondarko (1981).

²⁸³ Vid.: Kokorina (1982).

²⁸⁴ Ščerba G. (1982: 20). Tu se radi, što se iz konteksta lako da zapaziti, o lingvističkom (u užem smislu) aspektu pojma *govorni čin*. Ovo je potrebno naglasiti zbog toga što se u novije vreme u filozofiji jezika, a odatle i u lingvistici, pogotovo od pojave knjige Searlea (1969), o *govornom činu* govori pretežno u jednom apstraktnijem smislu, pri čemu se govor posmatra kao oblik ponašanja, lingvistika kao deo teorije akcije, vid. Searle (1969: 17).

najubedljivije pokazao E. Benveniste.²⁸⁵ Ako želimo da imenujemo centar te sfere, onda se zaista najprihvatljivijim čini mišljenje G. M. Ščerbe da je to govorni čin, ali ako želimo da imenujemo domen njene referencijalnosti kao kompleks raznorodnih denotata koji se nalaze u različitim uzajamnim vezama i svi u vezi s centrom tog domena, govornim činom, onda je to *govorna situacija*.

§ 128. Govorna situacija kao podskup univerzuma modelira se u jeziku kao svojevrstan govorni mikrouniverzum: *u sistemu semantičkih kategorija govorne situacije u osnovi se reflektuje sistem semantičkih kategorija datog jezika* s tom osnovnom razlikom što se u prvom slučaju sve kategorije presecaju u jednoj situaciji — govornoj, dok u drugom takvo situativno ograničenje ne važi. Prema tome, zamenički prilozi i zamenice uopšte kao i deo gramatičkih kategorija predstavljaju glavna jezička sredstva kroz koja ma i svi u vezi s centrom tog domena, govornim činom, onda je to *govorna ne situacije*.

4.3. Zamenički prilozi i gramatika govorne situacije

§ 129. Pitanje odnosa između zameničkih priloga i gramatike govorne situacije jeste pitanje stepena i oblika komplementarnosti zameničkih i gramatičkih sredstava u ukazivanju na različite aspekte govorne situacije, a na dijahronijskom planu, kao što je to vrlo ubedljivo pokazao J. Kuryłowicz, i pitanje njihove funkcionalne povezanosti i uzajamnog uticaja.²⁸⁶

§ 130. Gramatička kategorija lica, kao što se može zaključiti na osnovu izloženog, jedna je od najvažnijih kategorija govorne situacije, kojoj su komplementarna različita negramatička sredstva upućivanja na lice. Za upućivanje na lice zameničkim prilozima karakteristično je da je ono posredne prirode: na lice se upućuje preko mesta (upor. sh. *ovde* i *ja*), preko neodređenosti (zameničko pitanje uvek locira neodređenost u odnosu na govorno lice), ili, ređe, preko načina ili modalnosti (upor. rus. *но-могу* »kao što ja to radim« ili »ja prepostavljam«). Kao što pokazuje poslednji primer, pored najčešćeg i veoma raznovrsnog prostorno-ličnog upućivanja u pojedinim jezicima mogu se sresti i specifični oblici posrednog upućivanja na lice zameničkim prilogom. Iako regularnost takve veze ponekad može biti bliska gramatičkoj, prostor, za razliku od lica, vremena ili modalnosti, ne srećemo u jezičkim opisima kao gramatičku kategoriju. Uopšte, kada je reč o gramatičkim kategorijama zamenica, zbog njihove relativne malobrojnosti i različitih formalnih i semantičkih specifičnosti, postoji dosta spornih pitanja. Tako se, na primer, na različite načine rešava i za naš predmet vrlo bitno pitanje da li lične zamenice imaju gramatičku kategoriju lica.²⁸⁷ Ne ulazeći u analizu tog problema smatraćemo da je imaju, ali sa specifičnim izrazom, drukčijim nego kod glagola.

§ 131. Zašto, ipak, lice ili vreme imaju i gramatički izraz za razliku od prostornih značenja, veoma izdiferenciranih i frekventnih u različitim jezicima, za koje nije karakteristična gramatikalizacija? Odgovor na to pitanje se delom nalazi u činjenici da se, kada je reč o prostoru, pod njim

²⁸⁵ Benveniste (1966a) i drugi radovi u poglavju »Čovek u jeziku« iste knjige.

²⁸⁶ Kuryłowicz (1971), (1972).

²⁸⁷ Upor. različita rešenja u Judin (1976: 79) i Švedova (red.) (1980, I: 531—536).

podrazumeva nešto neživo: ono što se nalazi između dva objekta ili između više objekata. Takvo shvatanje prostora izgleda suviše usko i svodi prostorna značenja na adverbijalna, tj. okolnosna. Prostor, međutim, ima dva aspekta koji se mogu imenovati kao (1) **unutrašnji prostor** i (2) **spoljašnji prostor**, a svode se na:

- (1) prostor objekta kao odnos između njegovih delova, koji predstavlja inherentnu osobinu tog objekta;
- (2) prostor kao odnos između objekata.

U prvom slučaju prostor znači konkretnost objekta, tj. posedovanje određenih (prostornih) dimenzija koje omogućuju njegovo percipiranje pa su, prema tome, sva konkretna značenja ujedno i prostorna značenja. Sa stanovišta takvog shvatanja prostornih značenja ne izgleda sasvim opravданo mišljenje, koje se provlači kao opšte mesto u mnogim radovima koji se tiču semantičke kategorije prostora, da prostorna značenja nemaju gramatički izraz. Više gramatičkih i leksičko-gramatičkih kategorija kao što su lice, broj, živo / neživo, gradivnost / negraddirnost, ili, na primer, zbirnost, obuhvataju konkretna i u tolikoj meri i prostorna značenja. Zato bi se, u zavisnosti od odnosa gramatičkih i leksičko-gramatičkih kategorija prema kriterijumu prostornosti u značenju pod (1), one mogle podeliti na tri grupe:

- I prostorne kategorije (na primer, lice ili gradivnost),
- II neprostorne kategorije (na primer, vid i vreme),
- III prelazne kategorije (na primer, u kategoriji živo / neživo prvi član je markiran prema kriterijumu prostornosti, a drugi neutralan, u kategoriji broja oba člana su neutralna prema datom kriterijumu itd.).

Značenja spoljašnjeg prostora često dobijaju leksički ili sintaksički izraz mada se ne može uvek govoriti o jasnoj granici između morfologije i sintakse, što se lepo vidi na primeru predloga koji funkcionišu u vezi s padežnim oblicima kao u jedinstvenoj morfosintaksičkoj celini.²⁸⁸

§ 132. Prema tome, lice koje učestvuje u komunikaciji je pojam sa atributima unutrašnjeg prostora. Osim toga, lice je i deo spoljašnjeg prostora, tj. ono je »živi deo prostora« ili »prostor koji govorí / kojem se govorí« i s obzirom na to može biti lokalizator u spoljašnjem prostoru. (O pojmu lokalizatora u situaciji upućivanja vid. § 52)

§ 133. Data veza prema konkretno-prostornoj prirodi između mesta i lica stavlja ova kategorijalna značenja u opoziciju prema vremenu, koje je apstraktne prirode. Pošto je komunikativno relevantnije *ko* govorí nego *gde* se govorí, u tome se može videti deo objašnjenja gramatikalizacije značenja lica i stavljanja značenja mesta, tj. spoljašnjeg prostora, na drugi plan u gramatičkom pogledu. Ključna karika u toj vezi je odnos »ja«— »ovde«. Ukaživanje na lice podrazumeva ukaživanje na izvesno mesto gde se to lice nalazi. Kada je u pitanju ukaživanje na govorno lice, onda je to istovremeno i ukaživanje na mesto koje je njime najneposrednije određeno. Pošto je *ovde* »nulta udaljenost« od sfere JA, da li će lokalizator dobiti jezički iz-

²⁸⁸ U smislu Kuryłowiczew (1962) raščlanjene morfeme.

raz ja ili ovde zavisi samo od toga da li se u datom iskazu relevantnijim smatra ukazivanje na spoljašnji ili ukazivanje na unutrašnji prostor u okviru sfere JA, tj. ukazivanje na mesto ili ukazivanje na lice na tom mestu. Ponekad je opozicija mesto / lice irrelevantna, tj. neutralizuje se, upor. *Dodi ovamo i Dođi k meni*, ili pri prozivci *Ja ili Ovde*, kao i u nekim drugim posebnim situacijama, na primer, obraćanje gosta kelneru *Ovde još jednu kafu*, tj. *Meni (ili nama) još jednu kafu*, ili pri kartanjū, na primer, *Ovde još dve*, tj. *Meni daj još dve karte* i tome sl.²⁸⁹ Takvi slučajevi su, ipak, dosta retki zbog toga što sfera JA može da obuhvata spoljašnji prostor, čiji se obim može razlikovati od jedne do druge govorne situacije: *ovde* može da znači »u mojoj sobi«, »u mojoj kući«, »u mojoj zemlji« itd., pa u tom smislu rečenice

(44) *Nadam se da ćeš uskoro doći ovamo i*

(45) *Nadam se da ćeš uskoro doći k meni*

ne moraju biti ekvivalentne jer u prvom slučaju *ovamo* može da znači »u našu zemlju«, a u drugom *k meni* može da znači poziv u goste govornom licu. Ipak, u najobičnijoj, *primarnoj komunikaciji*,²⁹⁰ iz koje se izuzimaju pisma, telefonski razgovori i sl., spoljašnji prostor sfere JA je uži i određeniji jer je obično suprotstavljen neposredno prisutnim i opozitivno postavljenim sferama TI i ON. Pošto je u primarnoj komunikaciji sagovornik u domašaju neposrednog verbalnog opštenja, dakle relativno blizu govornom licu, veće su mogućnosti za neutralizaciju opozicije sfera JA / sféra TI nego za neutralizaciju opozicije sfera JA / sfera ON (poslednja može biti i izvan govorne situacije), što istorijski posmatrano, lepo ilustruju prelasci tročlanih deiktičkih sistema u dvočlane, upor. u sh., gde zamenički prilog *tu* dosta retko ukazuje na sferu TI (npr. *Promaja je i ovde kod mene, i tu kod tebe, i onde kod njega*), a češće na sferu JA, tako da su u izvesnom smislu tačne, odnosno približno tačne, i konstatacije o dvočlanosti i konstatacije o tročlanosti zameničko prostornog upućivanja u srpskohrvatskom.²⁹¹ Osim toga, kao što je bilo konstatovano u vezi sa upotrebom gestova uz zameničke priloge, opoziciju *ovde / onde* podržava i asimetrija njihovih denotata, iz koje proističe i veća konsituativna uslovljenošć značenja priloga *onde* i ostalih priloga sfere ON, naiime, ako *ovamo* znači »prema meni«, *onamo* može da se odnosi na kretanje u pravcu vrlo različitih i različito udaljenih objekata kako onih u domenu govorne situacije tako i onih izvan nje.

§ 134. Za razliku od glagola, gde u jezicima sa razvijenom glagolskom fleksijom značenja lica nose nastavci, u sistemu ličnih zamenica značenja lica nose korenske morfeme. Kao što je konstatovano u specijalnim istraživanjima, potpuni paralelizam između ličnih zamenica i zameničkih priloga sa prostornim značenjem dosta je redak jer čak i tamo gde postoji tročlana priloška deiksa ona obično pokazuje tendenciju da se sveđe na dvočlanu ako je u vezi sa sistemom lica (postoji mogućnost da je u pitanju samo ukazivanje na stepen udaljenosti od govornog lica, dakle bez ukazivanja na sferu nekog drugog lica).²⁹² Ukazivanje na lice posredstvom prostora je ve-

²⁸⁹ Vid.: Spitzer (1950) sa primerima iz romanskih jezika.

²⁹⁰ Termin Zaže (1979: 182).

²⁹¹ Vid.: Krížková (1972: 153).

²⁹² Majinskaja (1969: 70—80).

ma rasprostranjeno i izražava se korenskim morfemama (upor. sh. *ovde*, *tu*, *onde* ili japanski (dijal.) *koko*, *soko*, *ako* sa istim značenjem).²⁹³ Korensko upućivanje na lice manje je karakteristično za zameničke priloge sa neprostornim značenjem kao što su, na primer, pominjani rečenični prilozi u ruskom jeziku *но-моему*, *но-твоему* itd. Osim korenskog zameničko-priloško upućivanje na lice može biti i afiksalno. Tako, na primer, zamenička pitanja, koja lociraju nepoznato u odnosu na govorno lice, imaju gotovo uvek nulti afiks, čija se funkcionalna vrednost ispoljava u paradigmi zameničkih reči sa značenjima različitih tipova neodređenosti. Upor. u ruskom i bugarskom:

ruski: *чей* bugarski: *кои*

Nepoznato govornom licu, pretpostavka da je poznato sagovorniku: *где?* *къде?* (где?)

Poznato govornom licu, pretpostavka da je nepoznato sagovorniku: *кое-где* *еди-къде*²⁹⁴

Bez lokalizacije u odnosu na govorno lice ili sagovornika: *где-нибудь* *някъде*

§ 135. Za većinu jezika karakteristična je jednostavnija shema ovog odnosa u kojoj nedostaje drugi član, upor. u engleskom *where, somewhere*; u nemačkom *wo, irgendwo*; u mađarskom *hol, valahol*; u marijskom (ugro-finska grupa) *kušto, kušto-γðnat*.²⁹⁵

§ 136. Da alternacije s nultom morfemom nisu obavezan pokazatelj pitanja, odnosno neodređenosti koja nije locirana prema nekom od učesnika u komunikaciji primer nalazimo u gotskom: *hwar* »gde«, *aljar* »negde«, *hwapro* »odakle«, *aljapro* »odnekud«, *hwap* »kuda, kamo«, *aljap* »nekud«.²⁹⁶

§ 137. Pada u oči korespondentnost prostornog upućivanja na lice sa upućivanjem na lice preko neodređenosti, naime, i u jednom i u drugom slučaju postoje dvočlani i mnogo ređi tročlani sistemi, i u jednom i u drugom slučaju najslabiji član je onaj koji upućuje na sferu TI.

§ 138. Shvatanje zameničkih pitanja kao neodređenih zamenica sa nultom morfemom oslanja se ne samo na njihovom mestu u paradigmci ili tvorbenom paru neodređenih zamenica, odnosno priloga (iz koje se vidi da Ø ima određenu funkcionalnu vrednost, koja nije samo u obeležavanju određenog tipa neodređenosti nego i u obeležavanju imperativnosti, koja je takođe karakteristična za pitanja), nego i na činjenici da je nulta morfema i inače karakteristična za izražavanje imperativnosti (upor. na primer, glagolski imperativ *читай*, *певай* i sl. (u sh.), ili *napisz*, *mów* i sl. u poljskom, ili odgovarajuće oblike vokativa kod kojeg se Ø u nastavku ređe sreće, npr. u ruskom *мам*, *Юр*, *Тань*, *Валь*, ili u sh. kolokvijalno *drugar*, *momak*, *šofer* i sl. takođe u funkciji vokativa).

²⁹³ Vid.: Frei (1944: 114).

²⁹⁴ U ostalom između bugarskih zameničkih reči, nā:*е* и ruskih na *кое-* postoji funkcionalna razlika, čija je suština u tome da se date bugarske zamenice upotrebljavaju isključivo koreferencijsko, vid. Popov (1980).

²⁹⁵ Vid.: Majtinskaja (1969: 248).

²⁹⁶ Pudić (1972: 135).

§ 139. Iako se u odnosu na gramatičku kategoriju broja zamenički prilozi često ponašaju potpuno neutralno, upor.

- (46) *U kući je gorelo svetlo i*
- (47) *U kućama je gorelo svetlo,*

gde u oba slučaja adverbijal može biti supstituisan prilogom *tamo, onde, ovde*, zapaženo je da postoji izvesna korelacija između prostorno-ličnog ili čisto prostornog deiktičkog sistema i kategorije broja. Ona se manifestuje u tome što u nizu jezika koji imaju tročlane deiktičke sisteme postoji i tročlana kategorija broja: jednina, dvojina, množina (na primer, u staroslovenskom, staroegipatskom, i nekim irskim i bretonskim govorima), iako postoje i izuzeci od takve korelacije (na primer, u latinskom i jermenskom postoje tročani deiktički sistemi, ali ne postoji dvojina).²⁹⁷

§ 140. Drugi aspekt ove korelacije može se videti u tome što neki zamenički prilozi preferiraju denotate u određenoj količini. Na primer, univerzalni kvantifikatori podrazumevaju množinski oblik imenice sa kojom su koreferencijski, upor.:

- (48) *Svuda u polju cvetali su makovi, ali*
- (49) **Svuda u polju cvetao je jedan mak,*

pošto *jedan* isključuje mogućnost upotrebe oblika jednine u značenju množine, na primer:

- (50) *Svuda u polju cvetao je mak.*

Ovo važi i za kvantifikatore sa značenjem »više od norme« ili »niže od norme«, upor.:

- (51) *Ponegde u polju cvetali su makovi i*
- (52) **Ponegde u polju cvetao je jedan mak.*

Zamenički prilozi u tom pogledu mogu biti i dvoznačni. Tako rečenica

- (53) *N e g d e t o r a d e b o l j e*

može imati dve interpretacije: 1. »postoji jedno mesto gde to rade bolje« i 2. »postoje mesta gde to rade bolje.«

§ 141. Iskazivanje količinskih značenja zameničkih priloga može da bude u vezi ne samo s kategorijom broja nego istovremeno i s kategorijom vida. Upor.:

- (54) *On je nekad živeo u Novom Sadu i*
- (55) *On je p o n e k a d dolazio u Novi Sad,*

gde imamo značenje jednokratnosti u prvoj i višekratnosti u drugoj rečenici što je neposredno uslovljeno podvidskim značenjem glagola u predikatu, ali i prilogom koji s njim semantički kongruira.

²⁹⁷ Vid.: Frei (1944: 128).

§ 142. S obzirom na to moglo bi se zaključiti da iako zamenički prilozi nemaju sposobnost morfološkog izražavanja gramatičkog broja, oni kao kvantifikatori ipak mogu označavati da li je neka pojava predstavljena u količini »jedan« ili u količini »više od jedan«, u čemu se ogleda funkcionalna komplementarnost zameničkih priloga i imenskih reči u izražavanju gramatičke kategorije broja.

§ 143. U neposrednoj vezi s kategorijom lica je i kategorija živo / neživo. Slično kategoriji lica kategorija živo / neživo je prostorne prirode: živo je prema kriterijumu prostornosti markirani, a neživo nemarkirani član opozicije. To se odražava i na mogućnosti upotrebe zameničkih priloga. Naime, prilozi s neprostornim značenjem (vremenskim, količinskim, načinskim) ne upućuju na nezameničke adverbijale s konkretno-prostornim značenjem: Složeniji je slučaj sa zameničkim prilozima sa prostornim značenjem, kao i sa uzročnim i ciljnim, pošto su njihove mogućnosti upućivanja na živo ili neživo često uslovljene značenjem čovek (+/-) onoga na šta se upućuje. Ovu distinkciju poseduju zameničke reči i to neodređeni (egzistencijalni) i univerzalni kvantifikatori, upor. u češkom *kdo*, *co*; *někdo*, *něco*, *kdekdo*, *nikdo*; u engleskom *who*, *what*; *sombody something*; *everybody everything*; ili u latinskom *quis* i *quid*; u hetitskom *kwiš* i *kvit*; u avestijskom *kō* i *čit* itd.²⁹⁸ Da data distinkcija nije univerzalna pokazuje, na primer, grčki: *tis* »ko, šta«, *tis* »neko, nešto« i sl. Tzv. pokazne zamenice nemaju mogućnost izražavanja opozicije prema kriterijumu čovek (+/-), upor. *taj* (*dečak, rečnik*) *ta* (*devojčica, knjiga*), *to* (*dete, pismo*) i sl. Lične zamenice prvog i drugog lica imaju obeležje čovek (+), dok su zamenice trećeg lica u slovenskim i mnogim drugim jezicima prema istom kriterijumu nemarkirane kao i pokazne, upor. *on* (*dečak, rečnik*) itd. Ovo ni u kom slučaju ne važi za sve jezike jer u engleskom, na primer, za zamenice trećeg lica takođe je relevantan kriterijum čovek (+/-) prema kojem su *he* i *she* markirane zamenice, a *it* nemarkirana (poseban slučaj predstavlja upotreba zamenica *he* i *she* uz nazine životinja).

§ 144. Pokazni prilozi s prostornim značenjem u jezicima kao što je srpskohrvatski ne upućuju na čoveka kao lokalizator. Upor.:

- (56) *Petar je u šumi* i
- (57) *Petar je tamo* (sa gestom prema šumi);
- (58) *U Petru je pejs-mejker* i
- (59) *U njemu je pejs-mejker, ali*
- (60) *?Tamo je pejs-mejker* (sa gestom prema Petru).

Primer za pravu lokalizaciju u kojoj je orijentir unutrašnjost čoveka teško je naći. Primeri kao

- (61) *U Petru raste strah*

imaju kvalifikativno značenje, upor. sinonim

- (62) *Petar se sve više boji.*

²⁹⁸ Burrow (1976: 256).

Čak i kada je u pitanju neživi lokalizator, ali konstrukcija s kvalifikativnim značenjem, upotreba zameničkog priloga na mestu takvog adverbijala nije moguća, upor.:

(63) *Petar je bio u tom kaputu i*

(64) *Petar je bio u njemu, ali*

(65) **Petar je bio tamo*

(ako se iz konsituacije vidi da je reč o kaputu).

§ 145. Kada je u pitanju kombinacija obeležja *čovek* (—), *živo* (+), dakle nazivi životinja, mogu se ostvariti oba tipa supstitucije, adverbijalnom konstrukcijom sa zamenicom, što je inače karakteristično za adverbijale sa obeležjem *čovek* (+), i zameničkim prilogom, upor.:

(66) *U školci je našla biser,*

(67) *U njoj je našla biser i*

(68) *Tamo je našla biser,*

ili, ako se školjka ne smatra dovoljno tipičnim predstavnikom faune za pitanje koje se ovde razmatra, upor. analogne rečenice sa imenicom *riba*, ili nekom drugom, u adverbijalu.

§ 146. Zamenički prilog može bit komutabilan sa zamenicom trećeg lica i kod upućivanja na neživo ako se radi o anafori ili katafori, tj. upućivanju unutar teksta. Upor.:

(69) *Petar je bio u šumi. Tamo je video mnogo životinja i*

(70) *Petar je bio u šumi. U njoj je video mnogo životinja.*

§ 147. Ovu činjenicu, da je zamenički sistem složeniji od imeničkog u tom smislu što jednom padežnom obliku imenice odgovara ili padežni oblik zamenice ili zamenički prilog (u zavisnosti od leksičkog značenja imenice) istakao je J. Kuryłowicz u radu o ulozi deiktika u jezičkoj evoluciji.²⁹⁹ Ona se na različite načine manifestuje u različitim jezicima. Treća karakteristika, kada je reč o srpskohrvatskom, jeste različita upotreba zameničkih reči koreferencijalnih s imenicom koja u svojoj semantičkoj strukturi ima obeležje [čovek]. Adverbijal *u Petru*, na primjer, dolazi u odgovoru na pitanje *u kome?*, isključena je mogućnost upotrebe pitanja *u čemu?*, a upotreba zameničko-priloškog pitanja *gde?* mogla bi se tolerisati samo u specifičnim, retkim situacijama npr. *Gde je metak? U pacijentu.* U takvim slučajevima bilo bi tačnije videti pitanje sa neadekvatnom presupozicijom da je lokalizator nešto neživo (kao, npr., *U čemu je metak?* — odgovor: *Metak je u pacijentu*). Zato bi se moglo zaključiti da upitni prostorni prilozi nemaju obeležje [čovek]. U vezi s upotrebom srpskohrvatskih zameničkih imenica i zameničkih priloga bez obeležja [čovek] mogla bi se dati načelna napomena da upotreba jedne ili druge zameničke reči zavisi i od prirode lokalizatora. Kada se, na primer, radi o prostranim lokalizatorima otvorenog tipa (*šuma, polje* i sl.) upotreba zameničkog priloga je malo verovatna, dok nazivi druk-

²⁹⁹ Kuryłowicz (1972).

čijih lokalizatora (*kofer, ormán, kuća* itd.) mogu doći i u odgovoru na preloško i u odgovoru na zameničko pitanje (*gde? ili u/na čemu?*). Osim toga za izbor tipa pitanja relevantna su i značenja predloga i glagola: korelacija *u šta? : u šumu* manje je verovatna u rečenici

(71) *?U šta ideš? U šumu*

nego u rečenici

(72) *U šta gledaš? U šumu;*

a manje je verovatna i od korelacije s predlogom *prema*, upor.

(73) *Prema čemu gledaš? Prema šumi*

iako se u svim navedenim primerima zamenička predloško-padežna konstrukcija može zamjeniti prilogom (*kuda? kamo? gde?*).

§ 148. Upitni prilozi sa uzročnim i ciljnim značenjem nisu markirani prema kriteriju *živo*. Upor.: *zašto?* — *zbog poplave, zbog Marka, ali zbog koga?* — *zbog Marka, *zbog poplave; zbog čega — zbog poplave, zbog Marka*. Iako se ređe izražavaju glagolom, uzročna i ciljna značenja su agentivne prirode, ali je ta agentivnost u nominalnoj konstrukciji manje vidljiva. U tom smislu *zbog Marka* znači »zbog onoga što je Marko učinio« ili »zbog onoga što Marko nije učinio, a trebalo je da učini« i sl. pa zato takva konstrukcija može doći i kao odgovor na pitanje *zbog čega?* i kao odgovor na najopštije pitanje *zašto?*

Odnos zameničkih reči prema gramatičkoj kategoriji *živo / neživo* traži specijalna i podrobna proučavanja na materijalu različitih jezika. Taktih istraživanja, pogotovo kada je reč o zameničkim prilozima, skoro je da nema,³⁰⁰ pa je zato teško izvoditi neke zaključke opštijeg karaktera. Međutim, dati preged i komentar nekoliko karakterističnih srpskohrvatskih priloma, a slični bi se mogli naći i u mnogim drugim jezicima, pogotovo slovenskim, daje osnova za zaključak da zamenički prilozi kao negramatička sredstva učestvuju u izražavanju opozicije *živo / neživo*.

§ 149. Iako je u literaturi o morfološkim osobinama priloga prisutna dilema da li priloge treba smatrati promenljivim rečima ili ne treba, pitanje njihove deklinabilnosti se, koliko nam je poznato, ne postavlja pa stoga analiza zameničkih priloga sa stanovišta gramatičke kategorije padeža može da izgleda bespredmetna. Ipak, poređenje morfemske strukture i značenja zameničkih priloga sa oblicima i značenjima padeža u nekim jezicima ne samo da može da bude predmet analize nego predstavlja i čvor različitih problema. Oni se mogu podeliti u dve grupe u zavisnosti od toga da li se odnosi između zameničkih priloga i padežnog sistema posmatraju sa dijachronijskog ili sinhronijskog aspekta. U prvom slučaju imamo, na primjer, hipotezu o tome da su u formiranju praindoevropske deklinacije veliku ulogu imale nepromenljive deiktičke reči. To pitanje uporedne gramatike indoevropskih jezika iscrpmo je obradio F. Specht.³⁰¹ Predmet daljeg razmatranja biće sinhronijski aspekt, pomenutog problema. On bi se mogao formulisati u vidu pitanja

³⁰⁰ Upor. za neodređene zamenice u slovenskim jezicima Křížková (1971: 345—346).

³⁰¹ Specht (1947: 299 et passim).

da li zamenički prilozi imaju nešto što bi ličilo na deklinaciju i, ako bi odgovor na ovo pitanje bio pozitivan, da li takva zameničko-priloška paradigma ima autonoman status ili je treba posmatrati kao deo neke šire paradigmе.

§ 150. Novi ugao posmatranja zameničkih priloga, bar kada je reč o slavistici, predlaže francuski slavista P. Garde. Njegovo je mišljenje da u ruskom jeziku, a zaključci do kojih je Garde došao mogu se *mutatis mutandis* odnositi na skoro sve slovenske jezike, reči koje se tradicionalno nazivaju zameničkim prilozima s obzirom na svoje morfološke osobine predstavljaju ili delove paradigmе imeničkih zamenica, ili kratke oblike pridevskih zamenica, ili okamenjene predloško-zameničke obrte.³⁰² U osnovi Gardeovog pogleda na zamenice i zameničke priloge je još ranije uočena činjenica o sistemskom karakteru semantičkih odnosa među zameničkim prilozima sa prostornim i vremenskim značenjem i o njihovoj povezanoći sa imeničkim zamenicama na semantičkom i morfemsko-struktturnom planu kao i autorovo shvatanje odnosa nastavka i osnove. Polazeći od konstatacija da se, na primer, u zameničkom prilogu *тогда* mogu izdvojiti koren *-т-* koji se sreće i u deklinabilnim zameničkim rečima, na primer, *тот*, *этот*, *этакий*, i elemenat *-огда*, koji se smatra neraščlanjivim, Garde, s obzirom na činjenicu da se taj elemenat nalazi na kraju reči, da ga ništa ne deli od korena i da ukazuje ne funkciju date reči u rečenici, tretira tu morfemu kao nastavak. Na analogan način posmatraju se morfeme *-де* i *-уда* u rečima kao *где*, *куда*. U celini posmatrano ti se oblici tumače kao sastavni delovi paradigm zamenica sa istim korenom, tj. istoj paradigm pripadali bi, na primer, oblici:

- a) za lica: *к-то*, *к-ого*, *к-ому*, *к-ем*, *к-ом*
- b) za ne-lica: *ч-то*, *ч-его*, *ч-ому*, *ч-ем*, *ч-ём*
- c) za mesto, pravac i vreme: *г-де*, *к-уда*, *от-к-уда*, *к-огда*.

Ovakav pogled na zameničke paradigmе Garde potkrepljuje sa semantičke strane činjenicom da se padeži pod c), koje naziva

inessif: *где*, *вездे*

illatif: *куда*, *гуда*, *сюда*

ablatif: *отгуда*, *отгуда*, *отсюда*

temporel: *когда*, *тогда*, *всегда*

imaju posebna značenja (adverbijalna), različita od adverbijalnih značenja predloških konstrukcija s drugim padežima iste paradigmе, upor.:

(74) В чем он работает? Он работает в спечовке.

(75) Где он работает? Он работает в Москве.

Paralelu ovoj pojavi u ruskom jeziku, a slično je, kao što je bilo rečeno i u većini drugih slovenskih jezika, Garde nalazi u inače tipološki dosta dalekom finskom.

§ 151. Zameničke priloge za način, sa karakterističnom morfemom *-ак-* Garde uključuje u paradigmę zameničkih prideva sa odgovarajućim kore-

³⁰² Garde (1977), (1980).

nima *какой*, *такой*, *всяческий* i dr. na osnovu toga što morfema -ак- nema osobine nastavka nego sufiksa i na osnovu konstatacije da zamenički oblici kao *как*, *так* korespondiraju sa kratkim oblikom prideva, odnosno sa nezameničkim prilogom, a ne sa predloško-padežnom imeničkom konstrukcijom, kao što je bio slučaj sa zameničkim padežima za mesto, pravac i vreme, upor.

(76) *Куда он поехал? В Ленинград.*

(77) *Как он настроен? Весело.*

§ 152. U prilog Gardeovoj koncepciji zameničkih paradigmov govorila bi i činjenica da su značenja zameničkih reči krajnje uopštēna, što donekle olakšava njihovu interpretaciju kao gramatičkih značenja.

§ 153. Osim toga, poznato je da se prilozi na semantičkoj osnovi često dele na dve grupe — na okolnosne i neokolnosne priloge (vid. § 245). Pošto prostorni i vremenski prilozi spadaju u prvu, a načinski u drugu grupu, rešenje koje predlaže P. Garde davalо bi, dakle, morfološku potvrdu takvoj semantičkoj klasifikaciji.

§ 154. Od teškoća sa kojima se suočavamo u predloženoj interpretaciji zameničkih priloga i zameničkih paradigmov P. Garde ukazuje na tri: prvo, problem sufiksa /h/ (u fonološkoj transkripciji), koji može doći iza morfema za koje je predloženo da se tretiraju kao nastavci, upor. *тогдашний*, *всегдашний*, drugo, neobična fonološka struktura zameničkih nastavaka sa adverbijalnim značenjem, i treće, neutralizacije u rodu i broju u okviru iste paradigmme, upor. *тот*, *та*, *то*, *те* prema *тогда*. U prvom slučaju predlaže se odgovor da je u pitanju jedan specifičan sufiks za pretvaranje reči u derivacionu bazu, što se može shvatiti kao redak, ali u principu moguć izuzetak od pravila da je nastavak na kraju reči. U drugom slučaju ukazuje se na činjenicu da morfeme zameničkih reči uopšte imaju neobičnu fonološku strukturu u poređenju sa nezameničkim rečima pa u tom svetlu treba posmatrati i fonološku strukturu nastavaka o kojima je reč. Neregularnost izražavanja roda i broja u okviru paradigmme iste zamenice Garde smatra posebnošću (particularité) zameničkih padeža, a na sličan način objašnjava i izražen supletivizam među adverbijalnim zameničkim padežima (upor. oblike *там*, *здесь*, *сейчас*, *теперь*, *сюду* koji se ne uklapaju u paradigmu s obzirom na specifičnosti njihove morfemske strukture, ali normalno funkcionišu kao supletivni oblici odgovarajućih paradigm). Ni ta pojava, kao što ističe Garde navodeći primere iz latinskog (*ubi*, *quo*, *unde*; *ibi*, *eo*, *inde*), ne predstavlja specifičnost ruskog jezika nego šire zastupljenu crtu zameničkih priloga, odnosno, prema Gardeovom tumačenju, zameničkih adverbijalnih padeža.

§ 155. Kao što je Gardeovo viđenje zameničkih paradigmova moguće potkrepljivati i nekim novim argumentima, moguće je proširiti i spisak argumentata koji joj ne govore u prilog. Objašnjenja koja je autor dao u vezi s nekim činjenicama koje otežavaju prihvatanje njegove koncepcije morfologije zamenica u ruskom jeziku svode se na to da je reč o nekim izuzetnim slučajevima koji se uklapaju u opštu sliku o zamenicama kao po mnogo čemu neobičnim i atipičnim rečima. Međutim, kada se radi o dokazivanju teze da je neko značenje gramatičko značenje operisanje specifičnostima može, čak i kada je reč o zamenicama, da se pretvori u kon-

traargument. Kao što je već bilo rečeno, mišljenja o tome šta je gramatička kategorija i u okviru nje gramatičko značenje prilično su podeljena, ali ako se prihvati kao tačno da su gramatička značenja obavezna za široke klase reči, onda konstatacija da dopunske padeže (*cas supplémentaires*) sa adverbijalnim značenjima mesta, pravca i vremena ima samo nekoliko reči (nemaju ih dakle ni sve zamenice) i da su i u takvom padežnom sistemu dosta prisutni i supletivizam i krnja paradigm (na primer, *и нои*) i neutralizacije opozicija u rodu i broju vežane samo sa određene padeže dovodi u pitanje konstataciju da se tu zaista radi o padežima, a ne o prilozima.

§ 156. Poznato je, osim toga, da mišljenja o tome šta je padež takođe nisu jedinstvena. To ostavlja prostor da su iste pojave, u zavisnosti od toga šta se smatra padežom, tretiraju ili kao padeži ili kao, na primer, prilozi. Od padeža iste paradigmne, bar kada se radi o slovenskim jezicima, očekuje se da imaju slične mogućnosti i načine variranja svojih invarijantnih značenja, što se ostvaruje, pre svega, upotreboru padeža u konstrukcijama s različitim predlozima (u tom pogledu izuzetak je, kao što je poznato, samo nominativ). Za dopunske adverbijalne padeže je karakteristično to da se ne upotrebljavaju s predlozima i da njihova značenja nisu tako uopštена kao invarijantna značenja ostalih padeža pa su i mogućnosti njihovog kontekstualnog variranja manje. Značenja svih adverbijalnih padeža mogu se parafrasirati pomoću leksema s kategorijalnim značenjem mesta, pravca i vremena i upotrebe odgovarajuće zamenice, na primer, *зде* „в каквом месте”, *куда* „в каквом направлении” i sl., dok su značenja ostalih padeža toliko uopštena da izmiču parafrazama. Ukratko, značenja adverbijalnih padeža (= zameničkih priloga) i pored njihove kategorijalne prirode razlikuju se od značenja ostalih padeža na takav način koji navodi na zaključak da se tu ipak ne radi o padežnim nego pre o uopštenim leksičkim značenjima.

§ 157. Postoje i neki problemi konkretnije prirode. Tako, na primer, izražavanje ablativnih značenja prefiksom i akcentom veoma je neobično po tome što prefiks nigde drugde u ruskom ili nekom drugom slovenskom jeziku ne učestvuje u izražavanju padežnog značenja, a pogotovu je sasvim specifična pojava kada se prefiks pojavi kao jedini nosilac padežnog značenja (upor., na primer, *отоесюды*). Drugo, ako se složimo s tezom o adverbijalnim padežima postavlja se pitanje da li se ona može proširiti i na priloge tipa *налево*, *слева* i sl. koji bi u tom svetlu trebalo da budu posmatrani kao dopunski padeži paradigmne prideva *левый*. P. Garde se u *Ruskoj gramatici* nije opredelio za takvo rešenje možda zato što u takvoj paradigmni nema promene akcenta koje bi pokazivale razliku u padežnom značenju, ali onda bi isti razlog trebalo da važi i za oblik *отоесюды*.

§ 158. Status zameničkih priloga za način tipa *как*, *так* u zameničko-pridevskim paradiigmama nije do kraja jasan utoliko pre što se on zasniva na paraleli sa nezameničkim prilozima koji se tretiraju i kao prilozi slični kratkim oblicima prideva, i kao kratki oblici prideva u adverbijalnoj funkciji.³⁰³

§ 159. Osim toga, paralela između zameničkih priloga (= dopunskih padeža) za mesto i vreme sa adverbijalima koji u svom sastavu imajuime

³⁰³ Garde (1980: 205, 283).

nicu, upor. (76) za razliku od zameničkih priloga: za način koji korespondiraju sa prilozima deriviranim od pridjeva; upor. (77) nije sasvim precizna jer se i u prvom slučaju u nezameničkom adverbijalu može upotrebiti prilog deriviran od pridjeva, upor.: *когда* *он* *пошел?* *Налево.*

(78) *Куда он пошел? Налево.*

a u drugom adverbijal sa imenicom, na primer:

(79) *Как он выглядит? Он вне себя. (Он в отчаянии.)*

§ 160. Slično tome i formulacija o obavežnosti razlike između lokativa *в чем?* i zameničkog priloga *где?* zvuči suviše kategorično jer su mogući slučajevi kada se ta opozicija neutralizuje, a to je moguće zašto i zamenica *что?* i prilog *где?* služe za pitanje o neživom. Na primer, u situaciji kada se radi o lokalizaciji nečega u nekom od delova prtljaga može se pitati: *В чем документы?* *В чемодане?* i *Где документы?* *В чемодане.*

§ 161. Najzad, ako bi se prihvatio da se zamenički prilozi za mesto i vreme u ruskom jeziku tretiraju kao posebni padeži, ne bi bilo razloga da se isto ne učini sa partitivnim genitivom (na -y, tip *nečky*) ili sa lokativom na -y (npr. *на берегу* itd.). Garde se u vezi s tim opredelio za elastičnije rešenje i govori o sekundarnom genitivu i sekundarnom lokativu.

§ 162. U zaključku ovog osvrta na pitanje deklinabilnosti zameničkih priloga može se ponoviti da je opredeljenje za uključivanje dela zameničkih priloga u paradigme zamenica sa istim korenom, ili opredeljenje za to da se date reči tretiraju kao nepromenljive, tj. kao zamenički prilozi, uslovljeno pre svega time što se smatra gramatičkim značenjem i što se smatra padežom. Ne sme se prevideti ni činjenica da u vezi s datim pitanjem nema univerzalnog rešenja koje bi važilo za sve jezike nego da je izbor ovog ili onog rešenja određen konkretnom situacijom u nekom jeziku. Tako je, na primer, u finskom jeziku možda i opravdano govoriti o padežima za mesto, pravac ili vreme, u hungarologiji je uobičajeno da se mađarski semantički ekvivalenti takvih finskih padeža tretiraju kao prilozi, odnosno kao okamenjeni padežni oblici sa priloškom funkcijom,³⁰⁴ dok je u mnogim indoevropskim jezicima padežno poreklo zameničkih priloga, čak i tamo gde je ono u nauci poznato, sa sinhronijskog stanovišta malo relevantno. U tom smislu bi se i za zameničke priloge za mesto, pravac i vreme u ruskom i većini drugih slovenskih jezika moglo reći da njihovi formalni i semantički odnosi pokazuju izvesne sličnosti sa padežnim paradigmama, ali bi njihovo uključivanje u padežne paradigme zahtevalo jaču argumentaciju od one koju možemo naći u postojećim jezičkim činjenicama.

§ 163. Kao što je za zameničke priloge sa prostornim značenjem karakteristična funkcionalna komplementarnost sa onim gramatičkim kategorijama za koje je relevantan kriterijum prostornosti (lice, živo, broj, vid. § 131), tako je za zameničke priloge sa vremenskim značenjem karakterističan analogan odnos sa kategorijom vremena. Pošto je funkci-

³⁰⁴ U finskom postoji šest »okolosnih« padeža. (Npr., od zamenice *tämä»ovaj»* to su inesiv: *tässä*, elativ: *tästä*, illativ: *tähän*, adesiv: *tällä*, ablativ: *tältä*, alativ: *tälle*, kojima u srpskokravskom odgovaraju zamenički prilozi *овде* (za inesiv i adesiv), *овамо* (za illativ i alativ) i *одавде* (za elativ i ablativ), odnosno odgovarajući prilozi u ruskom ili mađarskom. Vid. za finski Aaltio (1976: 232—233), za mađarski Majtinskaja (1955: 188—189).

ja odredbe glagola i drugih jedinica predikatske prirode primarna funkcija priloga, a jedno od osnovnih obeležja predikativnosti je vreme, vremenski prilozi su čvrsto povezani sa značenjima jedinica koje određuju, odnosno čiji semantički potencijal eksplisiraju. Ovo pitanje je podrobno proučeno u monografiji A. Kluma, posvećenoj glagolu i prilogu u vezi s kategorijom vremena.³⁰⁵ Stoga bi ovde bilo dovoljno istaći samo neke, važnije karakteristike odnosa između zameničkih priloga i kategorija vremena.

§ 164. Pre svega, uočljiva je činjenica da je kategorija vremena deiktičke (šifterske) prirode³⁰⁶ za razliku od nekih drugih kategorija (npr. broja, padeža ili živog / neživog), kao i to da su skoro svi vremenski prilozi — zamenički, tj. takođe deiktičke prirode (deiktičke u širem smislu, koji obuhvata i upućivanje unutar teksta). Drugo, u sistemu glagolskih oblika za iskazivanje vremena kao i kod mnogih vremenskih priloga polazna tačka vremenskog odmeravanja je vreme govornog čina, tzv. subjektivno vreme, ili, po A. Klumu, vreme koje se izražava *ninegocentričnim* adverbijalima, kojem je suprotstavljeni objektivno vreme, koje se izražava po Klumu *alocentričnim* adverbijalima, a čija je suština u upućivanju na neki vremenski lokalizator koji nije vreme govornog čina (na primer, *pre* / *posle ručka* i sl.).³⁰⁷

§ 165. U vezi sa datom distinkcijom može se dodati da je u tekstu krajnji vremenski lokalizator uvek vreme govornog čina samo što je to negde vidljivije, a negde manje vidljivo i izražava se na različite načine. U rečenicama:

- (80) *Pročitao je novine, a zatim izašao da prošeta i*
(81) *Pročitaće novine, a zatim će izaći da prošeta*

zatim oba puta ukazuje na vreme (objekat lokalizacije) pre (orientir) vremena čitanja novina (lokalizator) koje može biti u prošlosti ili u budućnosti, ali u tekstu ono nije dato potencijalno nego realno: ili u prošlosti, ili u budućnosti, dakle, dati objekat lokalizacije posredno se ipak lokalizuje u odnosu na vreme govornog čina, samo što ta krajnja lokalizacija ne mora biti, a najčešće i nije, priloški izražena. Prema tome, suština distinkcije »subjektivno vreme / objektivno vreme« jeste u neposrednoj lokalizaciji u odnosu na vreme govornog čina, ili u posrednoj vremenskoj lokalizaciji u odnosu na vreme govornog čina. Osnovni, a često i jedini mogući nosilac upućivanja na vremenski plan prošlosti ili budućnosti je glagol. Vremenski prilog može da kongruira sa vremenskim značenjem glagola, npr.:

- (82) *Sada znamo rešenje,*
(83) *Onda ćemo znati rešenje,*

a može da učestvuje i u izražavanju relativnih vremenskih značenja glagola, upor.:

- (84) *Onda vidiš poštu i tu skreneš,*
tj. »u tom trenutku videćeš poštu i tu skreni«.

³⁰⁵ Klum (1961).

³⁰⁶ Jakobson (1957).

³⁰⁷ Klum (1961: 223—306).

Samostalna upotreba vremenskih priloga u izražavanju vremena je retka, upor.:

- (85) *Onda milom, a sad silom*, ili
- (86) *Onda dete, a sad vojnik*,

tj. »onda je bio dete, a sada je vojnik« i tome sl.

§ 166. Kao glagolski oblici za obeležavanje vremena, i vremenski prilози mogu imati prava i neprava (relativna) značenja. Tako, na primer, kao što postoji tzv. »prezent van svoje vremenske situacije«,³⁰⁸ (*Sutra idemo u bioskop* i sl.), tako i prilози sa prezentskim značenjem mogu biti upotrebljeni za označavanje neprezentske identičnosti orientira i lokalizatora, odnosno simultanosti radnje koje se lokalizira sa lokalizatorom, upor.:

- (87) *Kada je diplomirao, mislio je da će sada sve biti drukčije*, ili
- (88) *Do tada sam znao samo da padam. Sada to ugledah*.³⁰⁹

Ovakva upotreba vremenskih priloga je u funkciji prividnog približavanja vremenski udaljenih događaja i njihove lokalizacije u odnosu na vreme govornog čina, a tim putem i emotivnog približavanja sadržaja iskaza savorniku. Mogućnosti relativne upotrebe vremenskih priloga razlikuju se od jezika do jezika isto kao što se razlikuju i sistemi zameničkih priloga i pravila slaganja vremena u složenoj rečenici. U srpsko-hrvatskom jeziku je, na primer, takva upotreba karakteristična za priloge sa prezentskim značenjem (*sada, zasad, danas*), a karakteristična je takođe upotreba neprezentskih priloga (*tada, onda, jednom, nedavno, uskoro* i dr.) uz glagole u relativnom prezentskom značenju, upor.:

- (89) *On da mi ona kaže da dođe sutra*, ili
- (90) *I tada uđemo unutra* i sl.

§ 167. Gramatičkoj kategoriji vremena najблиža je kategorija vida. U jezicima u čijim glagolskim sistemima kategorija vida ne postoji ili je slabo razvijena teret razlikovanja odgovarajućih značenja nosi kontekst a u okviru njega zamenički prilozи imaju značajno mesto, dok se u jezicima sa razvijenom gramatičkom kategorijom vida vidška i podvidška značenja izražavaju u interakciji sa zameničkim prilozima i drugim leksičkim sredstvima. Ta interakcija nekad ima karakter komplementarnosti, a nekad fakultativnosti i isticanja određenog značenja. Da bi ona bila moguća mora da postoji semantička korelacija između vidških i podvidških značenja s jedne strane i značenja vremenskih priloga s druge. Značenja mnogih vremenskih priloga u slovenskim jezicima mogu se definisati u terminima koji su obično rezervisani za vidška i podvidška značenja, upor. rečenice u kojima i prilog i glagol imaju isto (pod)vidško značenje:

(91) <i>Tada je išao u školu</i>	(imperfektivnost)
(92) <i>Uto neko kucne na prozor</i>	(perfektivnost)
(93) <i>Otad nije otišao u bioskop</i>	(inhoativnost)
(94) <i>Dotad nije došao iz bioskopa</i>	(terminativnost)

³⁰⁸ Stevanović (1969: 566).

³⁰⁹ Primer iz: S. Lem, *Solaris*, Beograd, 1972, str. 7.

- (95) *Zasad će da posedi na ovoj stolici* (durativna perfektivnost)
(96) *Ponekad je navraćao da popriča* (iterativnost)

§ 168. Pored toga što prilozi mogu biti glavni nosioci podvidskih značenja, upor. na primer:

- (97) *Ponekad ide u bioskop i*
(98) *Sada ide u bioskop*

specifičnost vidskih značenja priloga i glagola može da bude razlog nemoćnosti njihove upotrebe u istoj rečenici, upor.:

- (99) **Uto je on navraćao,*
(100) **On je stalno kucnuo na prozor i sl.*

§ 169. Pored izvesnih opštih zakonitosti distribucije priloga u vezi sa vidskim značenjima, koje se tiču pre svega semantičke kongruencije glagola i priloga sa istim vidskim značenjem, pojedini jezici imaju u tome pogledu svojih specifičnosti. Podrobnu analizu takvih pitanja na materijalu poljskog jezika dala je M. Nowak-Frankowska.³¹⁰

§ 170. Kategorija modalnosti je, kao što je poznato, jedna od naj složenijih gramatičkih kategorija sa veoma različitim gramatičkim i leksičkim sredstvima izražavanja. O dvama osnovnim tipovima modalnosti bilo je reči u § 112 u vezi sa sferom subjektivnog upućivanja. Ovde će pažnja biti usmerena na neke karakteristične primere koji pokazuju vezu između kategorije modalnosti i zameničkih priloga. Neki od njih bili su predmet analize u prethodnim tačkama kao, na primer, upitni prilozi, kojima se izražava želja ili zapovest govornog lica da dobije izvesnu informaciju od savorvnika. Na taj način semantika pitanja je u vezi sa gramatičkim modalnim značenjima optativnosti i imperativnosti. Poređenje zameničkog pitanja, vokativa i imperativa pokazuje da njihova semantička sličnost može biti praćena i izvesnom sličnošću na formalnom planu (vid. o nultoj morfemi u § 138) koja je ipak daleko od regularnosti izražavanja datog značenja.

§ 171. Isto tako u vezi sa sferom subjektivnog upućivanja kao i u vezi s kategorijom lica (§ 134) bilo je konstatovano da se zameničkim prilozima može izražavati i subjektivna modalnost. Tipičan primer nalazimo u istočnoslovenskim jezicima u kojima postoje prilozi tipa beloruskih *на-моіму*, *на-твоіму*, *на-ягоінаму*, ili ukrajinskih *но-моєму*, *но-твоєму* itd.

§ 172. Poseban oblik izražavanja subjektivne modalnosti predstavljaju srpskohrvatski zamenički prilozi i druge zameničke reči sa inicijalnom morfemom *i*, koje obeležava neodređenost, ali »unosi u tu neodređenost i poseban emfatički momenat — isticanje da je neodređenost potezna, krajnja [...].»³¹¹

§ 173. Jedna od osnovnih opozicija u okviru kategorije modalnosti, realnost / irealnost, može biti relevantna za neodređene priloge u nekim jezicima kao što su, na primer, ruski i beloruski, u kojima postoje dve serije neodređenih priloga: jedna sa značenjem realnosti, referencijske, upor.

³¹⁰ Nowak-Frankowska (1975).

³¹¹ Ivić (1956: 110).

u ruskom *где-то*, *когда-то*, *как-то* i druga najčešće sa značenjem irealnosti, nereferencijalnosti, upor. u ruskom. *где-нибудь*, *когда-нибудь*, *как-нибудь* itd.

§ 174. U sklopu ovih napomena o zameničkim prilozima i kategoriji modalnosti može se ukazati i na vezu između univerzalnih kvantifikatora u sistemu zameničkih priloga i aletičke modalnosti kakvu nalazimo u primećima tipa

- (101) *Posle petka dolazi subota,*
- (102) *Telo na topoti mora da se širi i sl.*

U svim takvim primerima sa eksplisiranom ili neeksplisiranom obligatornošću može biti eksplisirana i univerzalna kvantifikacija pošto odgovarajuće rečenice referišu o prirodnim zakonitostima, opštepoznatim pojавama i sl. tj. pojavama koje se dešavaju uvek i svuda.³¹² Upor.:

- (103) *Posle petka uvek dolazi subota,*
- (104) *Telo se na topoti uvek širi itd.*

³¹² Piper (1983a: 169).

Report of the Committee on Education and Cultural Affairs of the Chinese People's Democratic League

The Chinese People's Democratic League is a political party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

The Chinese People's Democratic League is a party of the Chinese people, a party of the working class, a party of the broad masses of the Chinese people.

SEMANTIČKI TIPOVI

5. Od semantičkih kategorija ka semantičkim tipovima

5.1. Kategorija i tip

§ 175. Kao što je prethodno bilo rečeno, pod semantičkom kategorijom ovde se podrazumeva način na koji je određeni aspekt univerzuma odražen u jezičkom univerzumu kroz izvesno opšte (kategorijalno) značenje i različite oblike njegovog segmentiranja i izražavanja. Jezgro semantičke kategorije obično čini neka gramatička kategorija, ali ona može imati i negramatičke oblike izražavanja komplementarne gramatičkim, tj. može se pojaviti i kao tzv. skrivena kategorija. Pošto se semantičke kategorije realizuju na različitim jezičkim nivoima u semantičkim strukturama formalno i funkcionalno veoma raznovrsnih jezičkih jedinica, jasno je da kada je reč o analizi određene, konkretnе jezičke pojave, sam pojam semantičke kategorije nije dovoljno operacionalan. Zato izgleda celishodno uvođenje posebnog pojma koji neće biti isključivo semantičke prirode, odnosno koji će služiti za izdvajanje užih skupova unutar date semantičke kategorije prema formalnim i funkcionalnim karakteristikama jedinica datog skupa. U tu svrhu može se upotrebljavati termin i pojam *semantičkog tipa* zameničkih priloga kao specifičnog formalnog i funkcionalnog reprezentanta određene semantičke kategorije realizovane u sistemu zameničkih priloga.

§ 176. Unutrašnju (unutarjezičku) tipologiju zameničkih priloga moguće je dati po dva osnova: (a) prema kategorijalnim značenjima prostora, vremena, uzroka itd., zbog čega se može govoriti o *kategorijalnim tipovima*, (b) prema specijalnim, užim semantičkim obeležjima (lokalizacije i kvantifikacije) koja u semantičkim strukturama zameničkih priloga modifikuju kategorijalna obeležja i koja imaju poseban jezički izraz i zajedničku, determinativnu funkciju. Tu spadaju različiti deiktici subjektivne lokalizacije i različiti zameničko-priloški kvantifikatori. Sa takvog aspekta moglo bi se, dakle, govoriti o *determinativnim tipovima* zameničkih priloga.

§ 177. Potpuniju sliku o zameničkim prilozima može da dâ samo njihova tipologija po oba ova kriterijuma, što je predmet daljeg razmatranja. Pri tome treba imati u vidu da je potpunost semantičke tipologije zameničkih priloga u direktnoj vezi s brojem jezika koji ulaze u korpus. U tom smislu ovde se ne pretenduje na iscrpnost niti na opisivanje zajedničkog i posebnog u različitim jezicima (međujezička tipologija) nego na fiksiranje

važnijih semantičkih tipova zameničkih priloga karakterističnih za veći broj prirodnih jezika.

U literaturi se srećemo sa dvema vrstama semantičkih tipologija: klasifikacionim (nomenklaturnim) i sistemskim. Iz shvatanja jezika kao semiotičkog sistema proističe shvatanje zameničkih priloga kao jezičkog podsistema i njihovih semantičkih tipova takođe kao specifičnog jezičkog podsistema pa će sa tih pozicija oni dalje biti opisivani.

§ 178. Poznato je da se jezik, kao i bilo koji drugi znakovni sistem, može ispitivati sa dva suprotna stanovišta, koja se u celini posmatrano dopunjaju: jedno je onomasiološko, u okviru kojeg se polazi od određenih semantičkih kategorija i traži i opisuju sredstva njihovog izražavanja, dok se u drugom, semasiološkom, polazi od izvesnih formalnih kategorija ili sistema, koji se opisuju na pozadini njihovih značenja. Za realizaciju i semantičkih i formalnih jezičkih potencijala svakako je relevantan i treći aspekt — pragmatički (u smislu trihotomije Ch. Mornisa: sintaksa — semantička — pragmatika). Pošto sistemi značenja i sistemi formi nisu paralelni nego se presecaju, i jedan i drugi pristup posmatrani posebno imaju i neke prednosti (u odnosu na onaj drugi) i neke nedostatke, ali tek uzeti zajedno omogućuju manje-više kompletну sliku o jezičkom sistemu. Ovde je izabran onomasiološki pristup problemu, koji podrazumeva analizu koja će početi od fiksiranja relevantnih semantičkih kategorija. Time se zapravo otvara prvi problem koji u vezi sa semantičkom tipologijom zameničkih priloga treba rešiti.

5.2. O pitanju sistema semantičkih kategorija

§ 179. Ako se polazi od shvatanja jezika kao znakovnog sistema predstavljenog hijerarhijom podistema, onda bi bilo umesno prepostaviti da se i kategorije sadržinskog plana jezika nalaze u sistemskim odnosima, jer ne bi bilo shvatljivo ni objasnjivo suprotno: da se u osnovi jednog veoma složenog sistema nalazi asistemnost kategorijalnih pojmoveva. Pitanje sistemskog opisa semantičkih kategorija u nekom prirodnom jeziku je, međutim, toliko krupno da bi iole iscrpniji odgovor na njega morao imati obim bare jedne deblje knjige. U okviru ispitivanja zameničkih priloga može se samo pokušati da se skiciraju neki elementi koji izgledaju relevantni za rešavanje datog problema. Pa čak i tako skroman pokušaj prilično je složen s obzirom na visoku apstraktnost pojmoveva kojima se operiše (odnosno ogroman broj konkretnih jezičkih fakata koji su semantičkim kategorijama obuhvaćeni) i činjenicu da su malobrojni i pokušaji inventarizacije semantičkih kategorija kao najopštijih značenja, dok pitanje njihove sistematizacije nije takoreći ni postavljeno.³¹³ Ako, dakle, prepostavimo da semantičke kategorije grade sistem, izgleda prilično verovatno da će u njemu biti prisutne neke zakonitosti sistemskog organizovanja jezičkih jedinica, zakonitosti koje su prisutne u nizu jezičkih podistema. Jedna od najuočljivijih je princip binarnog organizovanja jezičkih jedinica u opozicije, koji je, kao što je poznato, konstatovan na različitim nivoima i u različitim podsistemima.

³¹³ Tome su se, međutim, veoma približili pokušaju, da se semantički plan jezika opiše pomoću nevelikog broja elementarnih semantičkih parametara, jer po prirodi stvari inventarizacija obično prethodi sistematizaciji.

Redi su slučajevi gde je binarna organizacija podsistema ili mikrosistema sporna.³¹⁴ Ukoliko, s obzirom na to, prepostavimo da bi sistem semantičkih kategorija mogao biti organizovan na binarnom principu, postavlja se pitanje identifikovanja kriterijuma bazične opozicije u takvom sistemu i drugih, užih opozicija.

§ 180. Postoji više mogućih odgovora na ovo pitanje i načina da se do njih dođe. Jedan od njih nazire se u lingvističkoj terminologiji. Možemo se, naime, zapitati da li u gramatičkim, leksičkogramatičkim ili leksičkim podsistemima postoji nešto što bi ličilo na zajednički ili široko rasprostranjeni kriterijum binarnog organizovanja njihovih članova u opozicije, a što ima makar i slabo uočljiv terminološki izraz. U lingvističkoj terminologiji srećemo takve dvočlane jedinice kao *značenje / izraz, sadržaj / forma, primaran / sekundaran, pun / prazan, konkretan / apstraktan, centralan / periferan, unutrašnji / spoljašnji, određen / neodređen, inkluzivan / ekskluzivan, jezički / vanjezički, jezički / metajezički, lingvistički / paralingvistički, implicitan / eksplicitan, određen / neodređen, zatvoren / otvoren, direktni / indirektni, svršen / nesvršen, ograničen / neograničen, pravo značenje / prenosno značenje, pravi padež / kosi padež, aktivni / pasivan realan / potencijalan, dubinski / površinski, neotudiva posesivnost / otudiva posesivnost, ličan / bezličan* itd. Poređenjem ovih i drugih sličnih terminoloških parova može se nazreti izvesna semantička veza koja među njima postoji. Iako taj semantički invariant nije lako formulisati, prilično je očigledno da su značenja termina *centralan, unutrašnji, direktni* i sl. suprotstavljena takvima kao što su *periferan, spoljašnji, indirektni* i sl. i da su ove dve serije termina do te mere semantički razgraničene da nije moguće proizvoljno zamjenjivati mesto terminu u jednoj seriji mestom u suprotnoj. Postulirana distinkcija proverena je eksperimentalno.³¹⁵ Iako je u načelu dosta nepouzdano izvoditi na osnovu lingvističkog termina neke zaključke o onome što bi on trebalo da označava, ovakav pristup lingvističkoj terminologiji različitim škola i pravaca sugerira zaključak da polazna pretpostavka o izvesnom bazičnom semantičkom kriterijumu svih ili mnogih semantičkih opozicija ne izgleda sasvim bez osnova.

§ 181. Ako se sada pređe sa lingvističke terminologije na lingvističku teoriju, može se konstatovati da je ideja o izvesnoj bazičnoj semantičkoj kategoriji koja se na različite načine transponuje u druge sfere prisutna u modernoj lingvistici u obliku concepcije koju njeni protagonisti nekad nazivaju hipotezom, a nekad teorijom, ipak češće poznate pod nazivom *lokalistička teorija padeža*, ili ponekad još kraće: *lokализам*.

§ 182. Lokalistička teorija padeža ima dugu tradiciju čiji se početak vezuje za vizantijskog gramatičara Maximusa Planudusa s kraja XIII i početka XIV veka. U XIX veku bila je predmet intenzivnih diskusija da bi u naše vreme dobila novu, modernu interpretaciju. U savremenoj, generativnoj verziji lokalistička teorija padeža predstavlja varijantu poznate Fillmoreove teorije padeža s tom osnovnom razlikom što se predlaže izvestan semantički princip koji objedinjuje različite padeže (razume se, pade-

³¹⁴ Vid. u vezi s tim Kosovskij (1974: 219).

³¹⁵ O tome govorim u radu *Psiholingvističke osnove opozicije „unutra/spolja“ kao mogućeg konstitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija* (u štampi u Zborniku referata sa III. kongresa Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije).

že u semantičkom smislu), a njegova je suština u prenošenju prostornih kriterijuma mirovanja, približavanja, udaljavanja ili linije kretanja na druga neprostorna značenja različitih nivoa apstrakcije, i postuliranje nominativa, ergativa, lokativa i ablativa kao bazičnih semantičkih padeža. Pored autora koji se eksplisitno deklarišu za lokalističku teoriju padeža u nekoj od njenih verzija, zapažanja niza autora, starih i novih, o različitim jezičkim pojavama, pre svega u vezi s predlozima i padežima, često joj govore u prilog iako su ti autori imali za cilj deskripciju i tumačenje jezičkih fakata bez namere da dokazuju određene lokalističke postulate. F. Brunot, na primer, u knjizi o jeziku i mišljenju iznosi slična zapažanja o mestu kategorije prostora u jeziku.³¹⁶ Ch. Bally piše o aktualizaciji kao lokalizaciji, a koristi se istim pojmom (lokualizacija) i kada piše o apsolutnum i relativnim glagolskim vremenima.³¹⁷ M. Ivić u opisu predloškog sistema u srpskohrvatskom jeziku konstatiše transponovanje prostornih kriterijuma na vremenski plan.³¹⁸ T. V. Civ'jan u svetu o pozicije *unutra / spolja* tumači direktni i indirektni govor, sistematizaciju vremena francuskog glagola koju je dao E. Benveniste, klasifikaciju ruskih glagola koju je dao R. Jakobson, glagolske načine komentativ i admirativ u nekim balkanskim jezicima, funkciju člana i kategoriju određenosti neodređenosti.³¹⁹ Takođe u prostornim terminima E. S. Kubrjakova formuliše svoj koncept teorije o građenju reči,³²⁰ a i uopšte uzev prostorne metafore predstavljaju dosta produktivan model u lingvističkoj terminologiji.³²¹ Transpozicije prostornih kriterijuma u druge semantičke sisteme konstatovane su ne samo na jezičkom planu u užem smislu nego i na mitološkom, književno-umetničkom, sociološkom i drugim.³²² U tom svetu za naš predmet je relevantan podatak da niz autora interpretira priloge kao redukovane površinske oblike lokativnih konstrukcija u dubinskim strukturama.³²³

§ 183. Generativna verzija lokalističke teorije padeža najpotpunije je predstavljena u radovima. J. Anderson.³²⁴ Dručiju, pre svega u metodološkom pogledu, lokalističku teoriju padeža Z. Kempf, koji se više bavi njenom razradom na dijahronijskom i tipološkom planu.³²⁵ J. Lyons, koji je u svojoj *Semantici* dao osrt na lokalističke interpretacije različitih jezičkih fenomena, ističe da postoje slabije i jače verzije ove hipoteze (ili teorije), ne u smislu njihovog kvaliteta nego u smislu domena jezičkih pojava na koje se odnose.³²⁶ Poređenje prostornih sa vremenskim i drugim apstraktinjim značenjima rodilo je ideju o stratifikaciji značenja po stepenu apstraktnosti, odnosno po stepenu udaljenosti od prostornih značenja. Ako su vremenska značenja nesumnjivo bliska prostornim, metaforički izrazi tipa *cene skaču / padaju*, ili *on je ispred / iza nje po uspehu* i sl., ili reči sa značenjem promene stanja (kao, na primer, *prebledeći* = »preći iz sta-

³¹⁶ Brunot (1922: 420—435).

³¹⁷ Bally (1950: 79, 80).

³¹⁸ Ivić (1957—1958: 144).

³¹⁹ Civ'jan (1973).

³²⁰ Kubrjakova (1967).

³²¹ O tome više govorim u radu *O denotativnom i signifikativnom značenju lingvističkog termina* (u štampi u Zborniku referata sa simpozijuma Kontrastivna jezička istraživanja, održanog u Novom Sadu u decembru 1982).

³²² Vid.: Civ'jan (1973).

³²³ Upor.: Krížková (1967), Steinitz (1969: 156—169), Anderson (1973: 12), Bartsch (1976: 138 et passim) i dr.

³²⁴ Vid.: Anderson (1971), (1973), (1973a) i druge radove istog autora.

³²⁵ Kempf (1978).

³²⁶ Lyons (1977, II: 718—728).

nja koje nije bledilo u stanje bledila» i sl.) su to u manjoj meri. Cilj opisa u tom smislu jeste utvrditi koji je stratum u pitanju i kako se do njega stiže. Sa tih pozicija dati su opisi izražavanja egzistencijalnosti, posesivnosti, aspektualnosti, kauzalnosti i neki drugi.³²⁷ Pošto se suština lokalističke teorije padeža kratko i dosta precizno može formulisati kao *metaforičko* prenošenje prostornih kriterijuma u neprostorne sfere, može se očekivati da će danas sve aktuelnija istraživanja metafore kada dođu u fazu sintetizovanja rezultata produbiti ili modifikovati koncepciju semantičkog lokalizma.

§ 184. Ideja koja je u osnovi date koncepcije može se posmatrati i sa dijahronijskog aspekta — kao razvoj značenja od prostornih ka neprostornim i upotreba sredstava za izražavanje prostornih značenja u funkciji izražavanja neprostornih značenja. Iako postoji dosta primera koji bi tome govorili u prilog, ipak nema dovoljno osnova za neku generalizaciju. Verovatno pored uticaja prostornih sistema na neprostorne značajnu ulogu ima i *simultani paralelizam kriterijuma* organizacije prostornih i neprostornih značenja, koji su (kriterijumi) najeksplicitniji izraz dobili u prostornim sistemima, što može da navodi na zaključak, koji ne bi bio opravдан, o univerzalnom uzročno-posledičnom odnosu između prostornih i neprostornih značenja i sredstava njihovog izražavanja. Te kriterijume je, doduše, najzgodnije formulisati u prostornim terminima, ali treba ipak imati na umu njihovu uslovnost u drugim sferama. Prema tome, prostorne metaforizacije ne moraju biti samo prostorno uslovljene. One ne bi bile moguće kada u objektu metafore ne bi postojala izvesna izomorfnost sa određenim prostornim odnosom, koja je, možda, zajednička za više kategorija, a možda i univerzalna, o čemu se bez posebnih istraživanja ne može suditi.

§ 185. Lokalistička teorija padeža izgleda prihvatljiva po nastojanju da se dokaže postojanje principa koji objedinjuje značenja različitih nivoa apstrakcije, a postoji i dosta činjenica, ne samo jezičkih, koje govore o prilog tezi da bi takav princip trebalo tražiti u kategoriji prostora (vid. niže). Ipak, u toj koncepciji ima još dosta hipotetičnog, nedovoljno argumentovanog i, pre svega, neispitanog. Pošto bi kritička analiza lokalističke teorije padeža tražila znatno više mesta nego što joj se ovde može dati, ograničavamo se ukazivanjem na postojanje takve koncepcije, koja izgleda relevantna za rešavanje pitanja sistema semantičkih kategorija.

§ 186. Lokalistička slika jezika treba, dakle, još da bude dopunjavana i proveravana kroz istraživanja u lingvistici i u drugim, srodnim naukama o čoveku. S obzirom na to da se tipologija zameničkih priloga koja se u ovom radu predlaže naslanja na lokalističku teoriju padeža, iako se u mnogo čemu od nje i bitno razlikuje, da bi analiza koja sledi bila čvršće argumentovana, potrebno je dati osvrt na neke vanlingvističke činjenice i istraživanja koja potkrepljuju tezu o tome da u ukupnom čovekovom ponašanju, uključujući i jezičko, prostor ima veoma važno, a možda i centralno mesto.

§ 187. Prostor se proučava sa različitim stanovišta u okviru različitih nauka. Za pitanje prostora u jeziku relevantni su i filozofski, fizički, neurofiziološki, psihološki ili sociološki aspekt prostora. Njih je, razume se, nemoguće iole podróbno izložiti u studiji o zameničkim prilozima, ali je

³²⁷ Vid. pored pomenutih radova Andersena, Kempfa i Civ'jan takođe Miller (1974), Rougaleva (1977), Mihailović (1977), Fleischmann (1983).

zato moguće makar kroz fragmentaran pregled problema ukazati na njihovu povezanost.

§ 188. Kada je reč o prostoru kao osobini vanjezičkog univerzuma, ako bi se pokušalo pogledati u suštinu stvari, ispuštajući uvodne i druge napomene kao i osvrt na istoriju pitanja, izgledaju bitne nekolike činjenice koje su u nauci dobro poznate i uglavnom prihvaćene kao tačne. Prostor se, naime, može smatrati osobinom materije u njenom stalnom kretanju, onom osobinom koja je za čoveka najrelevantnija sa stanovišta njegovih gnoseoloških mogućnosti i egzistencijalnih potreba. Druga takva osobina je vreme. Prostor se odnosi na statički aspekt materije, a vreme na njen dinamički aspekt. Pošto je pojam statičnosti inkompatibilan s pojmom materije, jasno je da prostor predstavlja samo konstrukt ljudskog umu o materiji apstrahovanoj od stalne promene. Analogno tome vreme predstavlja pojam promene materije apstrahovan od njene supstance. I prostor i vreme su, prema tome, samo jednostrani modeli univerzuma. Da bi čovek mogao da spozna prirodu (materiju) morao je prvo da je bar imaginativno zaustavi u kretanju da bi njene pojavnne oblike klasifikovao na način koji je najviše saobražen njegovoj sposobnosti saznavanja i njegovim potrebama, tj. morao je da joj dà atribute prostornosti. Drugim rečima, kroz pojmove prostora i vremena čovek u skladu sa svojom prirodnom interpretira univerzum kojem pripada. To su osnovne koordinate čovekovog mišaonog modela stvarnosti.

§ 189. Iz činjenice da se o prostoru i vremenu govori kao o posebnim fenomenima ne bi bilo adekvatno zaključiti da su to suštinski različite kategorije. Rezultati mnogih istraživanja u prirodnim naukama ukazuju na čvrstu vezu između prostora i vremena. Prema savremenim naučnim shvatanjima, u čijoj je osnovi Ajnštajnova teorija relativiteta, prostorni i vremenski odnosi su u toliko bliskoj vezi da ih je u materijalnim procesima teško pa čak i nemoguće posmatrati odvojeno jedne od drugih.³²⁸ U to se vrlo lepo uklapa poznati lingvistički podatak da postoje jezici, npr. jezik indijanskog plemena Hopi, gde semantičke kategorije prostora i vremena ne postoje u onom smislu u kojem postoje, na primer, u indoevropskim jezicima nego prostor uvek ima i dinamički karakter, dakle nešto kao »prostiranje«, a vreme uvek ima i situacijski, konkretni karakter, dakle nešto kao »događanje«.³²⁹

§ 190. Neurofiziološki aspekt odnosa čovek — prostor može se ilustrirati pre svega činjenicom da u čovekovom organizmu ne postoji centar za modalnost, posesivnost, socijalnost, kauzativnost itd., pa čak ni za vremensku orijentaciju, ali postoji centar za prostornu orijentaciju. Za većinu današnjih ljudi prvi ispit u životu je ispit iz orijentacije u prostoru. Čovek ga polaze još kao novorođenče. Kada se naglo povuče prostirka na kojoj dete leži, ono, ako je zdravo, odgovara reakcijom straha i refleksom hvatanja. Strah je rezultat gubitka sopstvene lokalizacije (orientacije u prostoru), a pokret hvatanja je instinkтивni pokušaj da se ona zadrži ili povrati. Gubitak prostorno-vremenske, a pogotovo prostorne lokalizacije izaziva strah i kod odraslog normalnog čoveka, a postojanje odgovarajućeg

³²⁸ Vid.: Stejnman (1962), Vjal'cev (1965), Andreeva (1969), Pančenko (1974).

³²⁹ Vid.: Whorf (1979), Bugarski (1979: 19).

instinkta kod tek rođene dece ukazuje na njegov prediskustveni, urođeni karakter.

§ 191. U lingvistici je već ukazano na hipertrofiju prostornih i vremenskih komentara u svakodnevnom govoru, obično izraženih pomoću zamenača i zameničkih priloga, a dato je i prihvatljivo ekstralngvističko objašnjenje te pojave. Njegova suština je u tome da je klasifikacija, u smislu određivanja objekata prostorne orientacije i govornikovog odnosa prema njima, isto toliko neophodna čoveku kao uslovi njegovog fizičkog opstanka (temperature, san, hrana i dr.).³³⁰ Veliki značaj prostorne orientacije za čoveka daje osnova za pretpostavku da je u procesu formiranja jezika, odnosno jezičkih kategorija, to moralo imati izvesnu, verovatno ne manju ulogu.

§ 192. Pomenuti organ za orientaciju u prostoru, tačnije — za ravnotežu, koji se nalazi u unutrašnjem uvu, samo je jedan od senzornih sistema koji prikupljaju informacije o relevantnim prostornim odnosima. Kao što pokazuju novija istraživanja u neurologiji, obrada odgovarajućih stimulusa specijalizovana je na binarnom principu. Tako, na primer, u knjizi *Jezici mozga*, u poglavlju »Svet u nama — svet izvan nas« K. Pribram, na osnovu rezultata niza eksperimentalnih istraživanja iznosi pretpostavku o postojanju dvaju posebnih neuroloških mehanizama: u nadležnosti jednih je spoljašnji, konkretno-prostorni svet, za razliku od drugih, specijalizovanih za unutrašnji, prvenstveno logički svet.³³¹

§ 193. Nekoliko novijih sličnih zapažanja neurologa i fiziologa pominje ruski semiotičar V. V. Ivanov u knjizi *Par nepär, Asimetrija mozga i znakovnih sistema*. Mozak je, prema istraživanjima na koje se poziva Ivanov, u obavljanju svojih funkcija specijalizovan na taj način što je desna hemisfera »zadužena« za tzv. spoljašnji svet, pre svega za video-prostornu orientaciju, a leva za unutrašnji, svet logičkog i matematičkog mišljenja i verbalizacije iskustva. Obje hemisfere u svojim funkcijama, razume se, koordiniraju, a u slučajevima kada jedna biva odstranjena druga delimično preuzima funkcije prve.³³²

§ 194. Ideja o dva sveta, unutrašnjem i spoljašnjem, ili kako ih neki nazivaju subjektivnom i objektivnom,³³³ svakako je mnoga starija. U filozofskom smislu vezuje se za Dekarta i smatra karakterističnom crtom kartezijanskih filozofskih razmišljanja, ali je u raznim varijantama, na primer, kao dualizam tela i duše, stvarnog i mentalnog, realnog i irealnog i sl. prisutna i ranije i kasnije u humanističkim naukama ili u različitim metafizičkim spekulacijama o čoveku.

§ 195. Kada je reč o odnosu između ljudske psihe i prostora, može se pre svega konstatovati da se u nizu radova, od monografskih (o strukturi mišljenja) do udžbeničkih (iz opšte psihologije) ističe značaj prostornog mišljenja i u procesu razvoja mišljenja i u njegovom razvijenim obliku.³³⁴ S. L. Rubinštajn, na primer, ističe da je specifičnost čovekovog poimanja stvarnosti u izvlačenju iz objekata prostornih veza i odnosa³³⁵, a F. Keil u

³³⁰ Civjan (1973: 245).

³³¹ Pribram (1975: 191—194).

³³² Ivanov (1980: 18—50).

³³³ Cherry (1964: 243).

³³⁴ O tome posebno u Jakimanskaja (1981: 28).

³³⁵ Rubinštajn (1957).

istraživanju o semantici i konceptualnom razvoju u osnovu opšteg ontološkog stabla kategorijalnih pojmoveva, predstavljenog sistemom binarnih oponicija, stavila kategorije prostora i vremena.³³⁶

U koncepciji komplementarnog odnosa između slikovnog i pojmovnog mišljenja, kao osnovnih oblika mišljenja, prostorno mišljenje je prema nekim primaran oblik slikovnog mišljenja. U tom smislu, kako tvrde psiholozi, prostorno mišljenje ima odlučujući značaj u procesu usvajanja znanja i u otkrivanju novih istina o univerzumu.³³⁷ Poređenjem sistema prostorne orientacije kod čoveka uočene su filogenetski uslovljene sličnosti i socijalno uslovljene razlike, iz čega sledi zaključak da je prostorno mišljenje strukturna osobina ljudske psihe. Konkretno: životinja u svom jednostavnom sistemu prostorne orientacije uvek polazi od s v o g mesta u prostoru, dok je za čoveka to samo jedan od načina orientacije na kojem se zasnivaju drukčiji i složeniji (na primer, odnos između dva objekta van datog subjekta ili zamišljeni objekat kao polazna tačka prostornog odmeravanja itd.).³³⁸

§ 196. U oblasti razvojne psiholingvistike u mnogim radovima je ubedljivo pokazan značaj prostornih odnosa za organizaciju neprostornih semantičkih sistema, pre svega temporalnog,³³⁹ a najnoviji most između kognitivne psihologije i lingvistike — kognitivna lingvistika — izgrađen je dobrom delom na istim ili sličnim temeljima: u centar pažnje dolaze kategorije i kognitivni modeli, metaforičko mišljenje i ikoničnost jezika, i, što je za naš predmet posebno zanimljivo, ideja da je sintaksa strukturirana u terminima prostornih pojmoveva — linearnosti, dela i celine, centralnog i perifernog, zatvorenog i otvorenog, odnosno da prostorne metafore imaju za rezultat karakterističnu sintakšičku ikoničnost.³⁴⁰

§ 197. U poslednjih petnaestak godina intenzivnije se proučavaju i prostorni uslovi ljudskih aktivnosti, uključujući i jezičku aktivnost, pa se čak formirala i posebna oblast istraživanja odnosa između čoveka i prostora kroz prizmu različitih oblika, kulture. U radovima iz te oblasti istraživanja — proksemike (po E. Hallu)³⁴¹ — među najfrekventnijim kriterijumima prostorno uslovljenog ponašanja sreću se odnosi *blizu /daleko, unutra / spolja, centar / periferija, zatvoren prostor / otvoren prostor, svoj prostor / tuđ prostor*, zapravo varijacije opozicije koja bi se mogla formulisati kao *unutra / spolja* kada je reč o izraženosti neke granice, odnosno *centralno / periferno* kada takva granica nije relevantna ili je nema.³⁴²

§ 198. Da bi sistemski opis kategorijalnih i determinativnih semantičkih tipova zamjeničkih priloga bio čvrše zasnovan potrebno je, kao što je bilo rečeno u § 179, bar u osnovnim linijama poznavati odnose u sistemu semantičkih kategorija.

Prostor u jeziku, odnosno prostor i problem modeliranja sistema semantičkih kategorija, jeste pitanje koje izgleda najcešće i najčešće postrmatati u svetu odražajne funkcije jezika, prema kojoj se jezički univerzum može definisati kao model univerzuma u kojem živimo i koji u jezičkom uni-

³³⁶ Keil (1979: 160).

³³⁷ Vid.: Jakimanskaja (1973: 6—24).

³³⁸ Isto, str. 60, 68.

³³⁹ Clark, H. (1973), Clark, E. (1979), Friedman i Seely (1976) i dr. O usvajanju priloga u srpskohrvatskom vid. Vasić (1981).

³⁴⁰ Tim pitanjima bi je posvećen međunarodni simpozijum o kognitivnoj lingvistici održan u Trieru 21—23 marta 1983.

³⁴¹ Hall (1969), (1976).

³⁴² Vid. takođe: Hajdinets i Val'simer (1982).

verzumu interpretiramo, a semantičke kategorije kao značenja u kojima su odraženi najrelevantniji aspekti univerzuma koji se jezički modelira. U tom svetu lingvističko modeliranje sistema semantičkih kategorija je u stvari veštačko modeliranje jednog prirodnog modela. Da bi model bio što bliži prototipu on mora da odražava njegove relevantne osobine. Pojam relevantnog podrazumeva pojmove »u čemu i za koga«. Pred nama su, dakle, dva modela: model univerzuma predstavljen u jezičkom univerzumu i model jezičkog univerzuma predstavljen u lingvističkoj literaturi; nosilac prvog, spontanog modeliranja je čovek, odnosno jezički kolektiv, a drugog lingvista, odnosno lingvisti. Iako ova konstatacija može da izgleda veoma očigledna, nju je potrebno izreći zato što se pojmovi relevantnog za čoveka kao nosioca jezika i relevantnog za lingvistu (za koga je jezik ne samo jedan način življenja nego pre svega predmet proučavanja, što se ispoljava u težnji da se jezik posmatra »spolja«, sa distance) često poistovjećuju iako to nije sasvim osnovano. Dokaz: jedan jezik kao jedan model univerzuma gotovo uvek ima veći broj manje ili više različitih lingvističkih modela, a svi ne mogu biti podjednako tačni. To se, naravno, odnosi i na model koji se ovde skicira u uverenju da eksplisiranje »ljudskog faktora« u opisu semantike bilo kog prirodnog jezika može samo doprineti većoj adekvatnosti tog opisa.

§ 199. U rešavanju problema »relevantno za čoveka u vanjezičkom univerzumu i odraz toga u semantičkom sistemu« izgleda celishodno da se podje od dve činjenice: prvo, čovek je dao univerzuma i može se sa dosta verovatnoće prepostaviti da je sklon da u njemu izdvaja pre svega ono što je karakteristično za njega samog — *konkretnost*; drugo, čovekov odnos prema univerzumu nije pasivan nego aktivan pa bi se u tom smislu moglo očekivati da u svetu koji ga okružuje pored različitih oblika konkretnosti izdvaja i fiksira u jeziku i različite oblike *akcije*. Ta dva načela su svojstvena svim oblicima realnog sveta iako se imenuju i drukčije. Pod konkretnošću se može podrazumevati »ono što jeste«, tj. »statika« ili jednostavno »prostor« u njegovim trima dimenzijama; pod akcijom — stalna izmena oblika postojanja tog sveta, tj. »dynamika«. Na osnovu toga mogla bi se izneti pretpostavka da je osnovna dihotomija u čovekovom modeliranju univerzuma »biti« ili »ne biti« (pošto se akcija manifestuje u promeni, tj. nestajaju jednog i javljanju novog oblika univerzuma), tj. »prostor« ili »kretanje«.

§ 200. Pojam konkretnosti obično se smatra širim od pojma prostornog odnosa kao odnosa između bár dva objekta, ali činjenica da samo konkretni objekti mogu imati prostorna obeležja i stupati u prostorne odnose daje osnova da se pojmom prostornog značenja proširi na sva konkretna značenja tako da se (što je opširnije obrazloženo u § 131) može govoriti o unutrašnjem prostoru (kao prostornom odnosu između delova nekog objekta koji tom objektu daju formu) i spoljašnjem prostoru (kao prostornom odnosu između dvaju ili više objekata). Dominantna uloga prostornih značenja i sredstava izražavanja tih značenja u jeziku naročito je uočljiva u kvantativnom pogledu. Reči sa konkretno-prostornim značenjem su široko zastupljene u različitim jezicima sveta i vrlo frekventne, o čemu govore podaci frekvenčijskih rečnika.³⁴³ Možda bi se moglo prigovoriti da frekvenčijski rečnici daju frekvencije reči u ukupnosti njihovih značenja, ali u tom slu-

³⁴³ Upor.: Eaton (1934), Zasorina (red.) (1977).

čaju ne treba gubiti iz vida leksikografsku praksu, da se kod više značajnih reči prvo navodi najtipičnije, tj. najčešće značenje; a ono je obično konkretno-prostorne prirode. Osim toga, frekvenčijski rečnik semantičkih komponenti takođe pokazuje da su među najfrekventnijima (u ruskom jeziku) komponente sa konkretno-prostornim značenjem.³⁴⁴

§ 201. S druge strane, značaj i frekvenčiju akcionalnih značenja dovoljno ilustruje poznata činjenica da njima pripada centralno mesto u organizaciji skoro svakog iskaza.

§ 202. Osnovna opozicija u sistemima prostornih značenja može se formulisati u terminima *unutra / spolja*. Ona je u suštini analogna opoziciji *prostor / kretanje* jer kao što je prostor suprotstavljen apstraktijem i složenijem, zbog stalne promene oblika postojanja, pojmu kretanja, semantička potkategorija *unutra* odnosi se na prostor koji je čoveku obično bliži (gnoseološki, a u nekim slučajevima možda i emocionalno) nego potkategorija *spolja*. Posmatrano na istorijskom planu, data opozicija je mogla da ima sadržaj »čovek / van čoveka«, »grupa / van grupe«, »poznata teritorija / nepoznata teritorija« i sl., koji se kasnije preosmišljava.

§ 203. Analogna dihotomija postoji i u kategoriji kretanja. Usmerenost kretanja od onoga »što je bilo« prema onome »što će biti« (prelazak jednog oblika univerzuma u drugi) ograničena je polaznom i krajnjom tačkom, agensom i paciensom. Za razliku od takvog aspekta kretanja, kod kojeg u fokus dolaze izvesne makar i uslovne granice, postoji i drugičiji aspekt kretanja za koji je karakteristična načelna neograničenost i koji je u sistemu semantičkih kategorija predstavljen kategorijom vremena. Dakle, kao što se unutrašnji prostor lokalizuje u spoljašnjem (vid. § 131) tako se i unutrašnji aspekt kretanja (akcija) lokalizuje u spoljašnjem (vreme), ako ograničenost akcije shvatimo kao nešto što je »unutra«, a neograničenost vremena kao nešto što je »spolja«. Ovaj princip binarnog organizovanja semantičkih kategorija u hijerarhizovane opozicije, koji je zasad pokazan samo na primerima kategorija prostora i kretanja, a niže se podrobije razmatra, može se označiti terminima *intralokalizacija i ekstralokalizacija*. Njegova suština je u tome da se i bazična i sve uže semantičke kategorije koje su joj podređene dele prema principu odvajanja unutrašnjeg od spoljašnjeg. Svakog novo raščlanjavanje predstavlja novi stepen apstrakcije pa, prema tome, instrumentalni pojmovi »unutra« i »spolja« dobijaju nov sadržaj (što se može smatrati uticajem objekta analize na instrument analize) ne gubeći ipak svoje invarijantno značenje, koje je određeno njihovom polaznom, prostornom prirodom. Tako se, prema istom principu, deli i spoljašnji prostor, upor. *Pismo je u kutiji* (intralokalizacija), *Pismo je na kutiji* (ekstralokalizacija) i spoljašnji aspekt kretanja, tj. vreme, upor. *To je bilo u subotu* (intralokalizacija) i *To je bilo pre / posle subote* (ekstralokalizacija) i tome sl.

§ 204. U daljem građanju sistema semantičkih kategorija *agentivnost* se takođe može prema principu intralokalizacije / ekstralokalizacije raščlaniti na dve potkategorije: realnu i potencijalnu agentivnost. Prvu najbolje ilustruju glagoli *raditi* i *činiti* u srpskohrvatskom, kao i niz drugih glagola, kod kojih osnovno »čisto« značenje realne agentivnosti prate kvalifikativna i druga značenja (*pisati, slikati, graditi, rušiti* itd.).

³⁴⁴ Karaulov (1980).

§ 205. Potencijalnu agentivnost predstavlja kategorija *posesivnosti*. Ona obuhvata dve potkategorije: konkretnu posesivnost, u kojoj je posesor najverovatniji mogući agens i koja se realizuje na dva načina, kao *neotudiva posesivnost*, npr. *njena ruka*, (intralokalizacija), i kao *otudiva posesivnost*, npr. *njena rukavica* (ekstralokalizacija).

§ 206. Apstraktna posesivnost obuhvata dva tipa prema kriterijumu diskretnosti lokalizatora. U prvom slučaju lokalizator je nediskretne prirode, drugim rečima — osobina, npr. *Ona je lepa* = »ona pripada skupu osoba koje imaju obeležje lepote« (intralokalizacija); u drugom slučaju apstrakte posesivnosti lokalizator je diskretne prirode (*krovovi kuća; stranice knjige, ključ od stana i sl.*). Apstraktna posesivnost u čijoj je osnovi nediskretni lokalizator (*plave oči; mek jastuk; slatka jabuka i sl.*) očigledno predstavlja ono što se obično naziva osobina ili kvalitet.

§ 207. Kategorija *kvantiteta* može se smatrati sekundarnom u odnosu na kategoriju kvaliteta jer se kvantitet nikada ne odnosi neposredno na objekat nego uvek na neku njegovu osobinu, tako da se količinom može smatrati izraženošć razlike u osobini, odnosno stepen udaljavanja od jedne osobine i približavanja drugoj, na primer, *Njoj je sedamnaest godina* (osobina »starost», upor. *Ona je stara. Njоj je sedamdeset sedam godina*). Granične između dve osobine mogu biti veoma uslovne, upor. *tice jaja* (osobina »biti u tucetu» kao »u mladosti») podrazumeva pripadnost uslovnoj celini koja se sastoji od dvanaest jedinica, ili isto tako *par viršli* (osobina »biti u paru»), ali *tri viršle* (»polovina drugog para» kao prelaz ka novoj osobini). Kroz kvantitet se, dakle, iskazuje stepen centralnosti ili perifernosti izvesnog objekta u nekom skupu u koji on ulazi prema određenoj osobini.

§ 208. U vezi sa izloženim pogledom na sistem semantičkih kategorija može pre svega postaviti pitanje o mogućnostima daljeg grananja sistema na uže kategorije i u krajnjoj liniji o tome dokle se može govoriti o kategorijama, s obzirom na njihov sve uži obim, odnosno da li je uopšte moguće doći do konačnog spiska semantičkih kategorija kao elementarnih, »čistih« značenja. Na prvo pitanje odgovor bi očigledno morao biti pozitivan, jer, kao što je poznato, u nizu radova o prostornim, vremenskim, posesivnim i drugim značenjima u različitim jezicima predloženi su takvi sistemski opisi koji ili polaze od opozicije »unutra / spolja« li se mogu na nju svesti.³⁴⁵ U vezi sa drugim pitanjem, na koje bi u načelu odgovor takođe mogao biti pozitivan, potrebno je prethodno precizirati šta se podrazumeva pod elementarnim značenjem. U skladu sa predloženom koncepcijom sistema semantičkih kategorija mogla bi se razlikovati dva tipa značenja. Jedna su rezultat deljenja opštijih na uža sve do elementarno jednostavnih, a druga su rezultat kombinovanja prvih u semantičkim struktūrama različitog stepena složenosti, sve do najsloženijih, koje reprezentuju konkretne jezičke jedinice različitih nivoa, na primer, lekseme, gramatički modeli itd. Homogene semantičke kategorije, iz kojih se izvode uža značenja (npr. kategorije prostora, vremena, agentivnosti i dr.) u tom smislu se mogu tretirati kao primarne u odnosu na one koje su rezultat kombinovanja različitih znače-

³⁴⁵ Umesto analize takvih opisa, što bi uzeo dosta prostora, možemo se zadovoljiti ponovnim osvrtom na šire prihvaćenu lingvističku terminologiju, koja uopštava rezultate istraživanja na različitim jezičkom materijalu, tj. osvrtom na dvočlane termine kao što su *subjektivna modalnost / objektivna modalnost*; *neotudiva posesivnost / otudiva posesivnost*; *neprelazni glagol / prelazni glagol*; *dubinska struktura / površinska struktura* i sl. (vid. 180), u kojima jedan član označava nešto centralno, zatvoreno, tj. *unutrašnje*, a drugi ima suprotno značenje.

nja, koje su, dakle, sekundarne i heterogene. Takva je, na primer, kategorija kauzativnosti, čija je suština u agentivnosti i isticanju kvalitativnog aspekta pacijentivne situacije (*Kiše su izazvale poplave, Majka je obradovala dete* i sl.) ili kategorija instrumentalnosti, koja obuhvata i posrednu agentivnost, koja može biti shvaćena i kao način, tj. kvalitet, i odnos posesivnosti između primarnog i sekundarnog agensa (instrumenta) (*Ona piše olovkom, Pije sok na cevčicu* i tome sl.). Prema tome, ako se prihvati teza da kategorije grade subordinirani sistem, onda osim bazične kategorije univerzuma sve ostale imaju status potkategorija, a ako želimo da termin semantička kategorija upotrebljavamo u širem značenju, onda bi se on, pre svega, morao odnositi na primarne potkategorije. Mimo toga, kategorijama se još šire nazivaju i druga uopštena značenja naročito kada imaju delimično ili u celini gramatički izraz (vid. § 102).

§ 209. Šta u predloženoj koncepciji sistema semantičkih kategorija može da izgleda sporno? Pre svega, treba imati u vidu njenu hipotetičku prirodu. Ipak, za razliku od drugih metoda utvrđivanja kategorijalnih značenja (u čemu su, kao što je poznato, postignuti značajni rezultati)³⁴⁶ predloženi model uz dalju razradu verovatno bi mogao potpunije nego drugi, da odrazi sistemske odnose među semantičkim kategorijama i ulogu »ljudskog faktora« u takvom sistemu. Verifikacija datog modela podrazumevala bi široka i interdisciplinarna istraživanja o kategorijama prostora i kretanja, pre svega u onim naukama koje se bave različitim semiotičkim sistemima (umetnost, folklor, mitovi itd.).

§ 210. Drugo, sam način određivanja semantičkih kategorija može da izgleda sporan. Jedne kategorije se izdvajaju iz drugih, opštijih, pomoću kriterijuma intra- i ekstralokalizacije, koji se ne različitim nivoima apstrakcije različito imenuju pa se može postaviti pitanje da li su predložene interpretacije intra- i ekstralokalizacije na određenim nivoima najadekvatnije. U ovoj fazи istraživanja datog problema nisu nađena alternativna rešenja koja bi imala veću eksplanatornu snagu, što, razume se, ne isključuje mogućnost da ona budu nađena.

§ 211. Osim toga, u operisanju nazivima semantičkih kategorija pribegavalo se i sinonimima, ali takav način imenovanja semantičkih kategorija može se smatrati pomoćnim i sekundarnim. Sinonimi variraju određeno invarijantno značenje reprezentujući ga uvek samo i jednoj signifikativnoj varijanti, ali pošto verbalno obeležavanje semantičkih kategorija izgleda adekvatnije od ostalih (npr. od numeričkog), izbor jednog od više mogućih sinonima za naziv kategorije izgleda neizbežan.

§ 212. Binarno modeliranje sistema može da izgleda suviše kruto i shematično u odnosu na složenost odnosa među semantičkim kategorijama, ali čak i ako postoji trodimenzionalni ili četvorodimenzionalni sistem semantičkih kategorija, kao precizniji jezički model univerzuma, pokušaj njegovog lingvističkog modeliranja, koji je ovde učinjen, mogao bi biti posmatran kao projekcija datog modela u jednoj ravni. S druge strane, pitanje u koliko je dimenzija stvarnost modelirana u jeziku ostaje zasad otvoreno.

³⁴⁶ Upor., npr., istraživanja modela »smisao ↔ tekst«, koja su šezdesetih godina otpočela u SSSR-u (Mel'čuk, Apresjan, Žolkovskij i dr.), ili teoriju padaža Ch. Fillmorea, ili ideju A. Wierzbicke o 13 primarnih semantičkih elemenata. Uprkos pojmovno-terminološkim razlikama ovim istraživanjima je zajedničko nastojanje da se utvrde osnovne semantičke jedinice od kojih su izgrađene semantičke strukture jezičkih znakova različitih nivoa.

§ 213. U zaključku ovog osvrtā na pitanje modeliranja sistema semantičkih kategorija može se podvući inače očigledna činjenica da, iako je dati model dosta skromno egzemplifikovan, na materijalnu srpskohrvatskog jezika, on, ukoliko je osnovna teza o intra- i ekstralokalizaciji ispravna, verovatno ima i šire značenje. Ne bi se ipak moglo tvrditi bez širokih tipoloških istraživanja da je on veoma rasprostranjen ili čak univerzalan. Primer jezika indijanskog plemena Hopi pokazuje da u jednom prirodnom jeziku shvatanje vremena i prostora može biti bliže savremenim fizičko-filozofskim shvatanjima ovih kategorija kao sastavnih delova iste složene kategorije nego shvatanju prostora i vremena u, recimo, indoevropskim jezicima. Međutim, čak i u takvom jeziku konstatovano je da je veoma relevantna, čak bi se moglo reći i da je bazična opozicija »unutra / spolja«, tj. intra- i ekstralokalizacija, ali na jednom drukčijem planu.³⁴⁷ Drugim rečima, više bi bilo osnova za pretpostavku o rasprostranjenosti principa intralokalizacije / ekstralokalizacije nego za pretpostavku o rasprostranjenosti razmotrenog modela semantičkih kategorija.

6. Pregled kategorijalnih tipova zameničkih priloga

§ 214. Prema tome, ako se pode od činjenice da i u filogenezi i u ontogenezi spoznaja univerzuma ide od konkretnom ka apstraktnom i ako se značenje shvati kao verbalizovano znanje, onda se konkretna značenja mogu smatrati primarnim. Pošto sе, kao što je pokazano, konkretnost svodi na prostornost, iz toga sledi zaključak o primarnosti poslednje. Postulat o intra- i ekstralokalizaciji kao konstitutivnom faktoru sistema semantičkih kategorija zasniva se na poznatoj činjenici da je jezik egocentričan, što vrlo ubedljivo ilustruju zameničke reči, koje manje ili više neposredno upućuju na govornu situaciju i govorno lice. Pojam centra podrazumeva postojanje periferije kao opozitivnog pojma. Na tom osnovu osim egocentričnih opozicija mogle su biti stvorene i jednostavno centrične opozicije, tj. takve u kojima se centar (unutrašnjost) suprotstavlja periferiji (spoljašnjost), na primer, *u kući / van kuće*, *u subotu / posle subote*; *oženiti se iz ljubavi* (unutrašnji razlog) / *oženiti se zbog para* (spoljašnji razlog), *njen ruka* (unutrašnja posesivnost) / *njen rukavica* (spoljašnja posesivnost) itd.

§ 215. Zamenički prilozi su, kao i druge zameničke reči, kategorijalnog značenja, što im omogućuje da u tekstu supstituišu široke klase priloga i adverbijala kao i krupnijih delova teksta koji se po svom konkretnom mogu podvesti pod njihovo kategorijalno značenje. S obzirom na tu činjenicu moglo bi se pretpostaviti da se kroz odnose među različitim semantičkim tipovima zameničkih reči reflektuju odnosi među onim semantičkim kategorijama koje su zastupljene u semantičkim strukturama zameničkih reči, a to su s izuzecima u nekim jezicima, sve primarne semantičke kategorije.³⁴⁸

³⁴⁷ Na planu koji Whorf približno opisuje kao manifestovano / manifestujuće (1979: 30). Na drugom mestu on pribegava upravo terminima subjektivno i unutrašnje (str. 35), da bi opisao jednu od dve dominante kulturno-jezičkog modela univerzuma, plemena Hopi.

³⁴⁸ Ima jezika, kao što su slovenski, u kojima nema pravih zameničkih glagola poput engleskog *do*, ili nemackog *tun* (dakle zamenice sa kategorijalnim značenjem akcije), ili takve zamenice imaju specifičan izraz, vid. Topolińska (1982). S druge strane, kada se govori o kategorijalnosti, treba imati u vidu da je granica između zameničkih i nezameničkih reči u tom pogledu postupna. Nemačke zameničko-prilosko-predloške složenice tipa *herunter* ili srpskohrvatske tipa *preksinoć* očigledno nemaju kategorijalna značenja; ali funkcionišu kao prilozi subjektivne deiktike.

§ 216. Drugim rečima, semantički sistem zameničkih reči u nekom jeziku predstavlja unutarjezički model sistema semantičkih kategorija istog jezika. Taj model ne može, razume se, da reproducuje objekat modeliranja u potpunosti nego samo u glavnim crtama, koje su govorni predstavnici datog jezika izdvojili i fiksirali u sistemu zameničkih reči. Drugi takav model, umnogome komplementaran sa zameničkim, jeste sistem gramatičkih kategorija nekog jezika. Dakle, kao što sistem semantičkih kategorija predstavlja jezički model univerzuma tako i sistem zameničkih reči predstavlja model tog modela. Iako zamenički prilozi predstavljaju značajan deo sistema zameničkih reči, taj sistem je u njima predstavljen ipak samo delimično. Međutim, treba imati u vidu da to nije proizvoljno uzeti deo šireg sistema nego poseban podsistem, jedna semantička, formalna i funkcionalna celina. Ovu činjenicu je važno istaći zbog toga da se semantičke kategorije zameničkih priloga ne bi shvatile kao neorganizovani fragmenti sistema kategorijalnih značenja zameničkih reči. Naprotiv, kao što niže želim da pokažem, odnosi među kategorijalnim tipovima zameničkih priloga takođe su sistemske prirode. U pitanju je, dakle, jedan redukovani model sistema semantičkih kategorija prirodnog jezika.

§ 217. Pre nego što se pređe na pitanja odnosa među kategorijalnim tipovima zameničkih priloga potrebno bi bilo osvrnuti se na opšte karakteristike njihove kategorijalne semantike. Pregled koji sledi obuhvata samo šest kategorijalnih značenja zameničkih priloga (prostor, vreme, način, količina, uzrok, cilj i posledica), koja su zastupljena u sistemima zameničkih priloga u različitim jezicima, pre svega indoевropskim. To ni u kom slučaju ne znači da bi takav spisak kategorijalnih značenja zameničkih priloga trebalo smatrati konačnim ili univerzalnim. Tako formulisani cilj podrazumevao bi široka tipološka istraživanja.

§ 218. Pregled kategorijalnih značenja zameničkih priloga izgleda najprirodnije početi od prostornog značenja. Kao što je u svakom složenom semantičkom sistemu koji obuhvata i podsistem sa prostornim značenjima taj podsistem obično najrazvijeniji, tako je i u sistemu zameničkih priloga najrazvijeniji podsistem priloga sa prostornim značenjima. Pored toga zamenički prilozi sa prostornim značenjima mogu se smatrati primarnim u odnosu na druge podsisteme zameničkih priloga i na planu poređenja njihovih zajedničkih i specifičnih osobina: osnovni kriterijumi koji važe za uzajamne odnose zameničkih priloga sa prostornim značenjima mogu se, transponovani na odnose drukčije prirode, konstatovati i u ostalim podsistemima zameničkih priloga, kao što će niže biti pokazano, i zahvaljujući tome može se govoriti o sistemu i podsistemima zameničkih priloga kao organskoj celini, a ne zbiru naporendih i samo formalno sličnih podsistema. S druge strane, podsistemi zameničkih priloga sa prostornim značenjima u različitim jezicima su najbogatiji, u odnosu na druge podsisteme, specifičnim, distinkтивnim semantičkim obeležjima, koja se odnose na različite aspekte kategorije prostora, tako da pored toga što u sistemu zameničkih priloga imaju značajno mesto sa lokalističkog stanovišta, predstavljaju i najrazvijeniji podsistem u okviru sistema zameničkih priloga.

§ 219. Kada je reč o kategorijalnim značenjima određenih jezičkih jedinica, kao što su u ovom slučaju zamenički prilozi, ne treba gubiti izvida da se semantičke kategorije retko realizuju u čistom obliku, tj. kao primarne, nego obično u kombinaciji s drugim kategorijama (vid. § 208). U

semantičkim strukturama zameničkih priloga sa prostornim značenjem ukrštaju se dve vrste semantičkih obeležja: (a) statička i (b) dinamička. Prva se mogu nazvati i čistim prostornim obeležjima, dok su druga prostorno-agentivne prirode budući da se odnose na izvesnu akciju: promenu mesta u prostoru, tj. promenu odnosa između lokalizatora i objekta lokalizacije, što je posledica kretanja jednog ili oba člana prostornog odnosa. Za sistem značenja zameničkih priloga relevantno je kretanje objekta lokalizacije, od čijeg položaja i načina promene položaja zavisi koje je dinamičko obeležje realizovano u semantičkoj strukturi zameničkog priloga koji o datom prostornom odnosu (ko)referiše. Osim toga, prostorni zamenički prilozi ne referišu (odносно ne koreferišu) o prostoru uopšte, nego ili o spoljašnjem prostoru (vid. § 131) i to često shvaćenom dinamički: *ablativno* (upor. poljsko *stąd*), *adlativno* (upor. poljsko *dotąd*) ili *perlativno*³⁴⁹ (upor. poljsko *tedy*), nasuprot statičkom, *lokativnom* značenju (na primer, poljski *tutaj*), ili o unutrašnjem prostoru, pri čemu dolaze u prvi plan osobine lokalizatora izražene u njegovim dimenzijama (upor., na primer, u poljskom *wszędzie*, *gdzieniegdzie*, *nigdzie* i slične priloge u drugim jezicima). Osobine zameničkih priloga kao identifikatora i kvantifikatora podrobniće će se razmatrati. Radi paralele sa drugim kategorijalnim tipovima zameničkih priloga ovde se možemo ograničiti napomenom da se te osobine realizuju kao obeležja *centralnosti* (upor. poljski *tutaj*), *perifernosti*, ili *distalnosti*, (u poljskom *tam*) *univerzalne kvantifikacije* (poljsko *gdzieś*), *restriktivne kvantifikacije* (poljsko *gdzie indziej*) i druga.

§ 220. U obimnoj literaturi o vremenu, kao fizičkoj, filozofskoj, psihološkoj, umetničkoj i lingvističkoj kategoriji ističe se nekoliko invariantnih svojstava vremena koje su relevantna za sve aspekte njegovog tumačenja i proučavanja uključujući i kategoriju vremena u sistemu zameničkih priloga.³⁵⁰ Jedna od najuočljivijih osobina vremena je jednodimenzionalnost, koja proističe iz činjenice da vreme predstavlja samo jednu osobinu univerzuma u njegovim stalnim promenama, apstrahovanu od ostalih prostornih i statičkih. Vreme je linearne prirode, a sa ovim je u vezi neprekidnost objektivnog vremena. O prekidnosti ili neprekidnosti vremena mišljenja su podeljena. Suština problema mogla bi se objasniti poređenjem sa primerom iz geometrije: linija se može definisati kao neprekidni niz tačaka iako je tačka diskretna (prekidna) prirode. Vreme se s obzirom na to može definisati kao jedinstvo prekidnosti i neprekidnosti.³⁵¹ Pošto je materija stalna, a vreme se odnosi na njeno kretanje, moglo bi se reći da je vreme neprekidno, ali pošto materija menja oblike, ono bi se moglo smatrati prekidnim. Suštinska osobina vremena sadržana je u činjenici da vreme predstavlja odraz kretanja materije u čovekovoj svesti (a na jezičkom planu u sistemu semantičkih kategorija). Ono se shvata ili kao jednosmerno kretanje ili kao beskonaćan smer u koji se može locirati niz konačnih akcija. U prvom slučaju to je metaforički shvaćeno kretanje od starog ka novom; od prošlog ka budućem, odnosno od realnog ka potencijalnom. Na tome se zasniva činjenica da se događaji na vremenskoj osi zamišljaju kao uređen niz, što

³⁴⁹ U vezi s perlativnošću vid. radove Weinsberg (1973: 77—78), Piper (1977—1978: 14), u kojima je data i šira literatura.

³⁵⁰ Umetno nabranja relevantnijih radova ograničuju se na dva reprezentativna zbornika: Smart (1964) i *Ritm...* (1974).

³⁵¹ Vid.: Mostepanenko (1969: 110—121).

omogućuje njihovu podelu na one koji prethode i one koji slede nečemu, ranije i kasnije, i njihovu lokalizaciju na tom principu.

§ 221. Pomenuta svojstva kategorije vremena relevantna su za vremenska značenja zameničkih priloga. U podsistemima vremenskih zameničkih priloga izgrađeni su različiti oblici vremenske lokalizacije kao određivanja jednog događaja (objekta lokalizacije) njegovim vremenskim odnosom prema drugom (prema lokalizatoru). I objekat lokalizacije i lokalizator su ograničene i promenljive vrednosti na zamišljenoj vremenskoj liniji. U tom smislu su jezički relevantni i jednodimenzionalnost i prekidnost objektivnog vremena. U vremenskoj lokalizaciji kao analogu prostorne lokalizacije trodimenzionalni prostorni odnosi su u projekciji na jednodimenzionalni vremenski plan nužno redukovani i modifikovani tako da opozicije »unutra / spolja«, »ispred / iza« i druge dobijaju specifična značenja, koja ostaju u vezi s invariantnim, prostornim, a neke se na vremenskom planu potpuno gube, na primer, »levo / desno«. Kod projektovanja prostornih, trodimenzionalnih kriterijuma na vremenski, jednodimenzionalni plan dolaze do izražaja različite jezičke »slike sveta«, odnosno varijantni oblici takvih transpozicija. U mnogim živim jezicima »ispred« je pojam za budućnost, a »iza« za prošlost, ali je u nekim jezicima, tipološki veoma različitim, situacija upravo obrnuta: čovek se zamišlja okrenut licem pozнатом, tj. prošlosti.³⁵² Prekidnost, u smislu segmentiranosti, ali ne i konačnosti vremenske ose, predstavlja pretpostavku postojanja lokalizatora i objekta lokalizacije kao diskretnih članova vremenskog odnosa. Treba ipak primetiti da, kao što su u sistemu prostornih značenja prisutna i neka dinamička obeležja (ablativnost, adlativnost, perlativnost), tako je i u sistemu vremenskih značenja — jezičkom odrazu pojma vremena kao konstrukta dinamičkog aspekta univerzuma — prisutno i značenje lokativnosti kao fiksiranog odnosa, apstrahovanog od njegove stalne promenljivosti. Na primer, prilogom *sada* fiksira se jedan trenutak ili odsečak na vremenskoj osi, a prilogima *odsad* i *dosad* sam proces promene.

§ 222. Pojam jednosmernosti kretanja i uređenosti niza segmenata na vremenskoj osi takođe je od suštinskog značaja za interpretaciju vremenskih značenja zameničkih priloga. Svaki iskaz sa vremenskim prilogom jednoznačno je određen u linearnom sistemu prošlosti i budućnosti, koje se dodiruju u sadašnjosti, a zamena mesta tih planova, kao u nekim delima naučne fantastike, romanu toka svesti i sl., u normalnoj jezičkoj komunikaciji je isključena.

Vremenski zamenički prilozi u različitim jezicima grade sisteme koji su i obimni i složeni. Iako se prostor i vreme odnose na dva suštinska različita aspekta univerzuma, način organizacije vremenskih značenja zameničkih priloga umnogome je podudaran sa načinom organizacije njihovih prostornih značenja. Kao što je bilo konstatovano, u vezi sa gramatičkim statusom zameničkih priloga, vremenski prilozi su u uočljivoj funkcionalnoj vezi s sistemom ličnih glagolskih oblika za iskazivanje vremena, što se odražava u činjenici da postoje neki semantički kriterijumi koji su od centralnog značaja za organizaciju sistema vremenskih značenja i priloga i glagola, a u celini, šire posmatrano, u vezi su sa principima organizacije prostornih značenja. To se, pre svega, odnosi na vremenske planove sadaš-

³⁵² Vid.: Bugarski (1972: 93), Wierzbicka (1973: 619).

njosti, prošlosti i budućnosti kao domena u kojima može biti neki vremenski lokalizator i u koje se može smestiti neki objekat lokalizacije. Druga uočljiva razlika između značenja prostornih i vremenskih priloga jeste u tome što su značenja vremenskih priloga u većoj meri zavisna od semantičke prirode konteksta i govorne situacije, tako da je češće potrebno imati širi kontekst ili biti bolje obavešten o vremenskoj strani govorne situacije da bi se utvrdilo koje je konkretno vremensko značenje u pitanju.³⁵³

§ 223. Relevantnost mnogih distinkтивnih semantičkih obeležja priloga sa prostornim značenjem za vremenske priloge odnosi se u prvom redu na osnovnu podelu distinkтивnih obeležja zameničkih priloga sa prostornim značenjem na dinamička i statička. U semantičkim strukturama vremenskih priloga dinamička obeležja nose informaciju o tome da li je u pitanju objekat lokalizacije (akcija, događaj) koji menja svoj vremenski lokalizator i, ukoliko jeste, kakav je karakter te promene. To su obeležja ablativnosti (kao direktivnosti kod koje radnja počinje u jednom vremenskom periodu (lokalizator) sa tendencijom da se nastavi u drugom, na primer, srpskohrv. *otada*, poljski *odtąd*, ruski *c rex nop*, adlativnosti (kao direktivnosti kod koje radnja traje u jednom vremenskom periodu, a lokalizuje se u drugom, na rednom, u kojem se završava ili ima tendenciju da se u njemu završi, na primer, u srpskohrv. *dotad*, u poljskom *dotąd*, u ruskom *do téx nop* ili periativnosti (kao direktivnosti kod koje je u prvom planu kretanje kroz izvestan vremenski period /lokalizator/). Budući da se svaka radnja odvija kroz neki vremenski period, razlika između vremenske lokativnosti, kod koje se apstrahuje dinamički momenat, upor. u srpskohrv. *sada*, u poljskom *teraz*, u ruskom *tenepъ* i sl. tako da je perlativnost samo implicitno prisutna, perlativni vremenski prilozi ističu da se radnja odiće u granicama datog vremenskog lokalizatora. upor. u srpskohrv. *zasad*, u poljskom *na razie*, u ruskom *noka*.

§ 224. Statička obeležja se odnose na mesto objekta lokalizacije na vremenskoj osi, koje se bliže određuje njegovim odnosom prema nekoj akciji koja je već locirana, tj. prema lokalizatoru, i prema njenim kvantitativnim osobinama, drugim rečima, prema »količini prostora« na zamišljenoj vremenskoj osi koje takav lokalizator zauzima. Takva su obeležja centralnosti (lokalizator je trenutak u kojem je dati prilog upotrebljen ili nešto šire shvaćeno vreme govorne situacije, na primer, u srpskohrvatskom *sada*, u poljskom *teraz*, u ruskom *tenepъ*, i perifernosti (lokalizator je vremenski udaljen od trenutka, odnosno od vremena govora, na primer, u srpskohrvatskom *tada*, *onda*, u poljskom *wtedy*, u ruskom *тогда*).

§ 225. Pojam veličine distance je na vremenskom planu, kao i na prostornom, relativan i promenljiv od jedne do druge govorne situacije, ali se ta promenljivost kreće u granicama varijantnosti invarijantnih značenja priloga koji referišu o opoziciji »centralnost / perifernost« kao jednom vidu opozicije »unutra / spolja«. Neki prilozi se pri tome više oslanjaju na kontekstualne pokazatelje objektivnog vremena (na primer, *tada*, *onda*, *jednom* i sl.) dok su drugi u tom pogledu samostalniji; takvi su prilozi sa obeležjem centralnosti (*sada*, *odsad*, *zasad* i sl.) kao i prilozi poluzameničke prirode (na primer, u srpskohrv. *danas*, *jutros*, *letos* itd.).

³⁵³ Vid.: Fillmore (1971: 228 i dalje).

§ 226. Specifična staticka obeležja vremenskih priloga odnose se na tri domena lokalizacije izvesne akcije na vremenskom planu:

(1) *anteriornost* — orijentir akcije koja se vremenski lokalizuje je period koji prethodi lokalizatoru, upor., na primer, u srpskohrv. *ranije*, u poljskom *przedtem*, u ruskom *раньше*;

(2) *identičnost* — orijentir je identičan lokalizatoru, upor. u srpskohrv. *tada*, u poljskom *wtedy*, u ruskom *тогда*; i

(3) *posteriornost* — orijentir je period koji sledi za vremenskim lokalizatorom, na primer, u srpskohrv. *zatim*, u poljskom *potem*, u ruskom *потом*.

Za odnos između vremenskog lokalizatora i orijentira koji je ovde označen terminom identičnost upotrebljavaju se i termini *naporednost* i *simultanost*.³⁵⁴ Opredelio sam se za termin identičnost stoga što u datim slučajevima lokalizator preuzima funkciju orijentira. Termin *simultanost* (ili *naporednost*) može se primeniti za označavanje odnosa između lokalizatora i objekta lokalizacije (a ne lokalizatora i orijentira), tj. ako se lokalizator i orijentir nalaze u odnosu identičnosti, onda se lokalizator (= orijentir) i objekat lokalizacije nalaze u odnosu simultanosti.

§ 227. Ukoliko se kao lokalizator određenog vremenskog odnosa koji se označava prilozima sa obeležjima anteriornosti, identičnosti ili posteriornosti javlja vreme gorovne situacije, onda identičnost ima prezentsko, anteriornost perfekatsko, a posteriornost futursko značenje (upor.: *Pošto je prethodno prikupio građu, sada piše rad, a zatim će taj rad odneti izdavaču*).

§ 228. Inventar kvantifikacijskih obeležja vremenskih priloga je u osnovi isti kao kod priloga sa prostornim značenjem. Tako, na primer, u sistemu vremenskih priloga takođe postoji univerzalna kvantifikacija (upor. u srpskohrvatskom *uvek*, *nikad*, u poljskom *zawsze*, *nigdy*, u ruskom *всегда*, *никогда*), egzistencijalna kvantifikacija (upor. u srpskohrvatskom *nekad*, u poljskom *kiedyś*, u ruskom *когда-то*) intenzifikacija (upor. u srpskohrvatskom *često*, u poljskom *często*, u ruskom *часто*), ili ekstensifikacija (upor. u srpskohrvatskom *retko*, *poniekad*, u poljskom *rzadko*, *czasem*, u ruskom *редко*, *иногда*) itd. (Podrobniji opis kvantifikatora dat je u odeljku o determinativnim tipovima zameničkih priloga.)

§ 229. Način se može najkraće definisati kao lokalizacija akcije u izvesnom obliku njene realizacije koji je određen nekom karakterističnom osobinom koja se izdvaja kao najrelevantnija u datom trenutku, upor.: *Brzo su završili posao, Ona govori stručno, Podaci se obrađuju automatski, Naredba je saopštена usmeno i sl.* Iz toga bi proizilazilo da se načinska značenja u krajnjoj liniji svode na kvalifikativna, a kategorija načina na kategoriju kvaliteta. Međutim, pošto se načinskim adverbijalima daje kvalifikaciju a k c i j e, u njihovim značenjima prisutan je i procesualni momenat kao predstava o izvesnom kvalitetu *kroz* koji se neka akcija ostvaruje, dakle, oblik, odnosno osobina, kao *metafora puta* kojim akcija od potencijalne postaje realna. U tom smislu načinskim značenjima u podsistemu prostornih zameničkih priloga najbliža su perlativna značenja (upor. u sh.: *kuda*, *ovuda*, *onuda* i sl.). To se manifestuje i u činjenici da se načinski i prostorno-perlativni prilozi mogu ponašati kao sinonimni, upor. u sh.: *Kako je ova mačka ušla?* i *Kuda*

³⁵⁴ Vid.: Stanojčić (1967: 131—151), Radovanović (1977: 99—127).

je ova mačka ušla? — odgovor bi na oba pitanja mogao biti isti, nap. *Kroz prozor*. U nekim drugim jezicima ta pojava je još izraženija. Tako, na primer, u latinskom *quā?* može da znači „kada?” (vreme je još očiglednija metafora puta, linije kretanja), „kuda?” ili „kako?”, a slična je i u grčkom: *pē* = „kuda?”, „kako?”, „nekako”; *tēde* = „ovuda”, „ovako”; *taýtē* = „tuda”, „tako”.³⁵⁵

§ 230. Oblici, odnosno putevi realizacije neke akcije mogu biti veoma različiti pa u tom smislu mogu biti veoma različita i načinska značenja adverbijala, upor.: *Oni to rade ručno* (sprovodničko značenje),³⁵⁶ *Oni to rade mašinski* (omogućivačko značenje), *Oni to rade zajedno* (socijativno značenje), *Oni to rade bučno* (značenje osnovne karakteristike), *Oni to rade početnički* (poredbeno značenje) itd. Da se svi prilozi u navedenim rečenicama mogu svesti na zajednički semantički imenitelj (način) vidi se iz činjenice da mogu biti supstituisani istim zameničkim prilogom (načinskim), upor. *On to rade tako*, u kojem se način odražava samo na nivou kategorijalne semantike.

§ 231. Inventar distinkтивnih semantičkih obeležja zameničkih priloga za način manje se razlikuje od inventara distinkтивnih obeležja prostornih priloga nego što se obično razlikuju inventari samih priloga za način i prostor. Uzrok tome je u činjenici da u podsistemu prostornih priloga isto obeležje često ima veći broj priloga, tj. razvijenija je sinonimija, što se u srpsko-hrvatskom može ilustrovati sinonimskim nizom univerzalnih kvantifikatora za prostor *svugde*, *svagde*, *sviuda*, *svukud* i sinonimskim parom univerzalnih kvantifikatora za način *svakako* i *svakojako*, od kojih se prvi često upotrebljava i u afirmativnom značenju »naravno«, a drugi sa značenjem ocene »i dobro i loše«.³⁵⁷ Osim toga, neka kvantifikacijska obeležja karakteristična za prostorne i vremenske priloge u podsistemu načinskih priloga se redje realizuju. Poljski jezik, na primer, nema priloški ekvivalent pomenutih univerzalnih kvantifikatora u srpsko-hrvatskom (*svakojako* itd.) nego se isto značenje izražava u poljskom opisno: *wszelkimi sposobami, ze wszech miar*. U srpsko-hrvatskom kao i u nekim drugim jezicima, pre svega slovenskim, u podsistemu načinskih priloga nema intenzifikatora ili ekstenzifikatora, analognih prostornim *mnogogde* i *poniegde*, ili vremenskim *često* i *retko*, nego se odgovarajuća značenja izražavaju opisno: *na mnogo načina, na više načina, na nekoliko načina* i sl.

§ 232. Za načinske priloge sa identifikativnom funkcijom karakteristična je, pored toga, i mogućnost da se u njihovim semantičkim strukturama načinske komponente kombinuju sa prostornim, upor. u makedonskom *saka*, *taka*, *onaka*, u turskom *söyle*, *böyle*, *öyle*,³⁵⁸ ili u ruskom *этак*, *так*. U pitanju je, dakle, prostorna lokalizacija načina u odnosu na govorno lice. U mnogim jezicima takva mogućnost ne postoji, upor. u poljskom *tak*, u francuskom *tellement*, ili se čak odgovarajuće značenje izražava opisno, upor. u engl. *like that*.

§ 233. Da pored pomenute sličnosti sa prostornim prilozima načinski mogu imati i specifične mikrosisteme primer nalazimo u ruskom jeziku, u kojem postoje prilozi sa poredbeno-načinskim značenjem, u čijim se se mantičkim strukturama načinske komponente kombinuju s ličnim, pro-

³⁵⁵ Musić i Majnarić (1970: 61).

³⁵⁶ Terminii su preuzeti iz Ivić (1954), gde su njima označeni odgovarajući tipovi instrumentalata.

³⁵⁷ Vid. *Rečnik srpsko-hrvatskog književnog jezika u izdanju Matice srpske*.

³⁵⁸ Barjaktarević (1962: 50).

stornim ili vremenskim, upor.: *по-моему*, *по-твоему*, *по-здеинему*, *по-тайшнему*, *по-тогдашнему* i dr.

§ 234. Kategorija količine je jedna od osnovnih filozofskih i semantičkih kategorija, koja se konstatuje, opisuje i tumači u mnogim poznatim nomenklaturama i sistemima filozofskih kategorija kao i u semantičkim ispitivanjima, pogotovu novijim. U lingvističkoj literaturi je već ukazivano na značaj i mesto kvantifikatora u jezičkom sistemu.³⁵⁹ U sistemima sredstava kojima se izražavaju količinska značenja značajnu ulogu imaju zamenički prilozi kao nenumerički kvantifikatori.³⁶⁰ Svi zamenički prilozi se kao kvantifikatori mogu podeliti u dve grupe: u jednu, veću, spadaju prilozi koji nisu samo kvantifikatori nego (ko)referišu i o objektu kvantifikacije (prostor, vreme, način, uzrok, cilj), dok u drugu grupu spadaju »čisti« kvantifikatori, tj. takvi čija je suština u samoj kvantifikaciji. Oni se obično nazivaju prilozima za količinu, meru i stepen, upor. *mnogo*, *malo*, *sasvim*, *uposte*, *nimalo* i sl., i odnose se na izraženost neke osobine u onome o čemu referiše predikat (npr. *Malo je oslabila*, *Dosta se promenio* i sl.). U vezi s tim potrebno je dati nekoliko napomena. Prvo, pošto je u prethodnoj tački rečeno da je suština načinskih značenja u kvalitetu, tj. u osobini akcije, potrebno je razgraničiti načinske od »čistih« kvantifikatora. Razlika je u tome što ovi drugi ne kvantifikuju »količinu načina« kroz koje se neka akcija realizuje (upor. u srpskohrvatskom načinski kvantifikator *savojako*) nego kvantifikuju neku osobinu subjekta o kojoj referiše predikat.

§ 235. Drugo, mnogi količinski prilozi upotrebljavaju se i u funkciji odredbi drugih priloga ili prideva (upor. *sasvim tačno*, *sasvim tačan*, *vrlo lepo*, *vrlo lepa* i sl.) što za većinu drugih zameničkih priloga nije karakteristično. Iako bi u vezi s tim teško bilo dati objašnjenje koje bi važilo za sve količinske priloge u jednom jeziku, a još manje za sve takve priloge u različitim jezicima, zbog izraženih semantičkih i sintaksičkih specifičnosti pojedinih priloga, ključ za rešenje ovog problema bi ipak najpre trebalo videti u činjenici da dati »čisti« kvantifikatori često kvantifikuju osobinu subjekta o kojoj se može referisati i kroz glagol, i kroz pridev, i kroz prilog, upor.: *Sasvim se promenio*, *Sasvim je drukčiji*, *Izgleda sasvim drukčije*, ili *Mnogo štedi*, *Vrlo je štedljiv*, *Zivi vrlo štedljivo* i tome slično. Razgraničavanje količinskih zameničkih priloga od drugih zameničkih ili priloških kvantifikatora dosta otežava gramatička homonimija i leksička polisemija kao, na primer, u slučaju priloga *mnogo* u srpskohrvatskom. Primeri kao *Mnogi ljudi su to doživeli* i *Mnogo ljudi je to doživelo* pokazuju mogućnost funkcionalne ekvivalentnosti oblika *mnogo* sa nominativom zameničkog prideva *mnogi*, odnosno gramatičku homonimiju zameničko-pridevskog *mnogo* i zameničko-priloškog *mnogo* (upor. *Ona se mnogo raduje*, *Mnogo je uzbudena* i sl.). Primeri tipa *Ona je mnogo pročitala* (prema *Ona je pročitala mnogo knjiga*) na prvi pogled bi se mogli smatrati ilustracijom upotrebe zameničko-priloškog *mnogo*, tj. *mnogo* kao odredba glagola *pročitati* i sl., ali se tu zapravo radi o objektu kvantifikacije koji nije ekspliciran u površinskoj strukturi rečenice iako takva mogućnost postoji (vid. poslednju rečenicu). Takav neeksplirani objekat kvantifikacije nije uvek lako rekonstruisati niti dati tačnu parafrazu odgovarajuće rečenice

³⁵⁹ Vid.: Hintikka (1974: 153).

³⁶⁰ O distinkciji numerički / nenumerički kvantifikatori kao osnovnoj u sistemu srpskohrvatskih kvantifikatora govori se u Piper (1982).

upor., na primer, *On je mnogo radio*, gde *mnogo* ima vremensko značenje, ali se ne zna tačno šta je objekat kvantifikacije (»sati«, »dani«, »nedelje« itd.).

§ 236. Kao načinski prilozi sa identifikativnom funkcijom i količinski zamenički prilozi sa identifikativnom funkcijom mogu biti *prostorno-količinski*, tj. identifikacije količne se može ostvariti kroz ukazivanje na distancu u odnosu na govorno lice, upor. u makedonskom *olku*, *tolku*, *onolku*, ili u turskom *bunca*, *sunca*, *anca*,³⁶¹ ili jednostavno kroz lokalizaciju u govornoj situaciji bez ukazivanja na distancu, upor. u poljskom *tyle*, ili u francuskom *tellement*. Pošto je u prethodnoj tački bilo konstatovano da *tellement* ima načinsko značenje, ovaj primer lepo ilustruje i bliskost semantičkih kategorija kvaliteta i kvantiteta.

§ 237. Pojam uzroka naslanja se na pojam *akcije* i zato je, kod uzročnih priloga uočljiva povezanost predikatskog i priloškog značenja. Iako je u osnovi uzročno-posledičnog odnosa agentivno-pacijentivni odnos, među prvim i drugim postoji bitna razlika kao i između svakog opštег pojma i užeg i specifičnog koji se iz prethodnog izvodi. Moglo bi se reći da je suština uzročno-posledičnog značenja u isticanju promene kvaliteta kao rezultatu delovanja jedne situacije na neku drugu, tj. jedna situacija (uzročna) deluje na neku drugu tako da je rezultat toga neka treća situacija (posledična), na primer: *Česte kiše su izazvale poplave, Zbog čestih kiša je došlo do poplava, Često je padala kiša i zato je došlo do poplava* i tome slično. Podrobnjom analizom ove jednostavnove sheme može se doći do užih komponenti kauzativne situacije. Tako, na primer, u denotatu rečenice *Tvoj postupak ga je primorao da ode to su: a), antecedent*, koji čine agens (»ti«) i predmet antecedenta (»postupak«); b) sam odnos, kauzacijske (»prinuditiv«); c) konsekvent, koji čine pacijens (»on«) i kauzirano stanje (»on je otišao«). Pored agentivne i kvalifikativne komponente kauzativne situacije u dатoj opštjoj shemi terminološki je eksplisirana i treća važna komponenta — temporalnost (kroz *antecedent* kao polaznu komponentu kauzativne situacije).³⁶² Takva shema izgleda umnogome prihvatljiva, ali ne i idealna, pre svega zato što se dati odnos naziva kauzativna situacija iako se on ne svodi samo na uzrok (kauzaciju)³⁶³, niti samo na jednu situaciju nego bar na tri:

- A) agentivno-kauzativna situacija (u denotatu poslednjeg primera to bi bila situacija »ti si nešto učinio«);
- B) pacijentivno-prekauzativna situacija (»on je bio prisutan«);
- C) pacijentivno-postkauzativna situacija, tj. konsekventivna situacija (»on je otišao«).

U podrobnjem raščlanjivanju uzročno-posledičnog odnosa mogla bi se izdvajati i četvrta situacija, koja se na vremenskom planu nalazi između situacija B i C; agentivno-pacijentivna, ili kauzativno-konsekventivna (»on odlazi«), u kojoj je u toku sam proces promene kvaliteta, što je bitna komponenta uzročno-posledičnih značenja.

³⁶¹ Barjaktarević (1962: 95), Dimitrovski, Korubin i Stamatoski (1961), (1965).

³⁶² Nedeljakov i Sil'nickij (1969: 6).

³⁶³ Terminološki problem imenovanja uzročno-posledičnog odnosa održava se i u činjenici da se *kauzativnost* i *kauzalnost* upotrebljavaju i kao sinonimi i kao termini sa različitim sadržajem. Kamarov (1970: 85) smatra da je *kauzalnost* širi pojam, odnosno da *kauzativnost* predstavlja *kauzalnost* prinudnog tipa.

§ 238. Isti uzročno-posledični odnosi može, kao što je poznato, biti izražen različitim sredstvima; upor.: *Majka je obradovala dete*, *Dete se obradovalo majci* (*majčinom dolasku, poklonu i sl.*), *Dete je obradovano* (*majčinim dolaskom i sl.*), *Dete je postalo radošno zbog...*; *Majka je detetu pričinila radost* itd. Pored kauzativnih glagola u najčešća sredstva izražavanja uzročno-posledičnih odnosa spadaju padježne i predloško-padežne konstrukcije, prilozi i priloški veznici, a ponekad sama naporednost rečenica, tj. neposredni kontekst, sugeriše postojanje uzročno-posledične veze, na primer: *Majka je došla*. *Dete se obradovalo*. Za iskazivanje uzročno-posledičnih odnosa zameničkim prilozima karakteristično je da o uzroku i posledici obično referišu različite rečenice, koje zamenički prilog povezuje (npr.: *Majka je došla i zato se dete raduje*) tako da se može reći da je za uzročne zameničke priloge više nego za ranije razmotrenе tipove zameničkih priloga karakteristična veznička funkcija.

§ 239. Podsistemi priloga sa uzročnim značenjem su slabije razvijeni od podsistema priloga sa prostornim ili vremenskim značenjem, a u nekim jezicima i od načinskih i količinskih priloga, u čemu postoji izvestan paralelizam između priloških i predloško-padežnih podsistema. Razlog tome je verovatno, u apstraktnosti i kompleksnosti uzročnih značenja, koja imaju i agentivnu i vremensku i kvalifikativnu komponentu, zbog čega bi se, s obzirom na opštu liniju razvoja od prostijeg ka složenijem mogla pretpostaviti sekundarnost kategorije uzroka u razvoju sistema semantičkih kategorija. Ta sekundarnost je često vidljiva i na planu izraza: često se za izražavanje uzroka koriste jezička sredstva kojima se izražavaju i razni drugi odnosi, pre svega prostorni, upor. u sh.: *za što, na što, s-toga*; u ruskom *ночему, от чего*; u slovačkom *pre-čo, pre-to*, u češkom *pro-č, pro-to*³⁶⁴ itd. Naročito je uočljiva nerazvijenost mikrosistema uzročno-priloških kvantifikatora. Za razliku od odgovarajućih prostornih kvantifikatora (*negde, ponegde, nigde, mnogogde, svuda i sl.*) ili vremenskih kvantifikatora (*nekad, ponekad, nikad, često, uvek i sl.*) u podsistemima uzročnih priloga različitih jezika analognih priloških kvantifikatora često nema, pa se odgovarajuća značenja izražavaju opisno (na primer u sh.: *iz nekoliko razloga, iz više razloga, iz svih tih razloga i sl.*). Opisnoj kvantifikaciji uzroka u jednom jeziku u nekom drugom može da odgovara izražavanje istog značenja zameničkim prilogom, upor., na primer, u sh. *zbog nečega* sa ruskim *ночему-то*. U samom pojmu uzroka očigledno ne postoji ništa što bi onemogućavalo njegovu kvantifikaciju: uzroka nekoj pojavi može biti manje ili više. Zato bi razlog dosta slaboj razvijenosti uzročnih kvantifikatora bio najverovatnije u tome što je u jezičkoj komunikaciji potreba za uzročnim kvantifikatorima manja nego za prostornim ili vremenskim.

§ 240. Poseban tip uzročnih značenja predstavljaju *ciljna značenja*, ali su ona složenije prirode jer je u uzročno-posledičnom odnosu ciljnoga tipa cilj samo jedna komponenta uzroka. Druga obavezna komponenta takvog odnosa je želja,³⁶⁵ čiji je objekat situacija koja se smatra ciljem. U tom smislu bi se cilj mogao ukratko definisati kao situacija koja je objekat nečije želje, što kao složenje uzrok (želja + njen objekat) vodi

³⁶⁴ Paulini, Ružička i Štolc (1968: 298); Kopeckij i Filipc (red.) (1973).

³⁶⁵ Grochowski (1980: 34).

nekoj drugoj situaciji, čija se realizacija u datim okolnostima smatra optimalnim uslovom za realizaciju željene situacije.³⁶⁶ Upor.:

(105) *Došao je da razgovara s tobom,*

gde imamo dve osnovne situacije: (1) »on želi da razgovara s tobom« i (2) »on je došao kod tebe«. Pšto je u suštini situacije htēnja (želje) odnos između realnog i irealnog, taj odnos je relevantan i za ciljna značenja. Cilj može biti da neka irealna situacija postane realna (kao u rečenici 105), tj. da se trenutna realna situacija promeni, ali cilj takođe može biti i da neka realna situacija ostane nepromenjena, upor.:

(106) *On je sve učinio da sačuva stečenu prednost.*

U slučajevima kakve ilustracije rečenica (106) prisutna je pretpostavka da bi se realna situacija mogla promeniti.

§ 241. Kao što se iz ovog kratkog osvrta na ciljna značenja može zaključiti, njihova kompleksnost proističe iz činjenice da je pored komponenata uzročno-posledičnih značenja, pomenutih u § 237 za ciljna značenja karakteristična komponenta htēnja (želje) što ova značenja povezuje sa kategorijom modalnosti, odnosno, uže posmatrano, sa tzv. objektivnom modalnošću, koja se ostvaruje kroz opoziciju realnost / irealnost.

§ 242. S obzirom na činjenicu da su ciljna značenja složenja od prethodno razmotrenih kategorijalnih značenja zameničkih priloga i da u ovom pregledu kategorijalnih semantičkih tipova zameničkih priloga pada u oči da je složenost kategorijalnog značenja obrnuto proporcionalna razvijenosti datog podsistema, u sistemu zameničkih priloga, logično je što su zamenički prilozi sa ciljnim značenjima malobrojniji od zameničkih priloga sa prostornim, vremenskim, načinskim, količinskim ili uzročnim u širem smislu značenjima. U nekim jezicima postoji specijalni zamenički prilozi sa ciljnim značenjima (upor. u ruskom *зачем*, *зачем-то*, *затем*)³⁶⁷ a u nekim ih nema nego se zbog bliskoće uzročnih i ciljnih značenja isti prilozi upotrebljavaju u obe funkcije (u bugarskom, na primer, prilozi *зато* i *зато също* mogu imati, u zavisnosti od konteksta, ili jedno ili drugo značenje).³⁶⁸ Slabu razvijenost odgovarajućeg priloškog podsistema kompenzuje se i upotrebom složenijih adverbijala — konstrukcija predloga sa padješnjim oblikom zamenice, upor. u ruskom *для того*, *с тем* ili u poljskom *po to, po co, po coś*, ili u srpskohrvatskom *radi toga*.³⁶⁹

§ 243. Ako, uzročni prilozi ukazuju na uzročnu komponentu u uzročno-posledičnom odnosu, prirodna bi bila pretpostavka o postojanju priloga i priloških izraza sa posledičnim značenjem, tj. takvih adverbijala koji upućuju na onaj deo teksta koji referiše o nekoj posledici. U semantičkim klasifikacijama priloga ponekad se ne mogu naći ni uzročni prilozi,³⁷⁰ pa je u svetu te činjenice shvatljivo što u njima nema ni posledičnih, koji se obično svode na nekoliko leksema sa karakterističnom kataforskom funkcijom, 'zbog čega' se najčešće tretiraju kao vezničke reči. To su prilozi

³⁶⁶ Podrobnu semantičku analizu pojma cilj i različitih njegovih tumačenja u filozofiji i linguistici daje M. Grochowski u pomenutoj studiji (1980).

³⁶⁷ Vid.: Vinogradov (1972: 302).

³⁶⁸ Vid.: Maslov (1981: 317).

³⁶⁹ Genitiv s predlogom *radi* u srpskohrvatskom može imati i uzročno značenje, vid. Stevanović (1969: 248—249).

³⁷⁰ Vid. o tome kod Komarova (1970: 78—80).

i priloški izrazi kao *dakle*, *znači*, *sledstveno*, *prema tome* u srpskohrvatskom, ili *итак*, *значит*, *следовательно* u ruskom, *więc* u poljskom, *torej* u slovačkom, so u engleskom, *donc* u francuskom, *dunque* u italijanskom itd, Navedeni i slični prilozi ipak ne upućuju na bilo koju posledicu nego na posledicu kao *zaključak koji logično sledi iz onoga što je izloženo u prethodnom delu teksta*, tj. zaključak koji sledi za takvim prilogom je kauziran onim što je rečeno u delu teksta koji prethodi prilogu. U tom smislu njima odgovara naziv *konkluzivni prilozi*.³⁷¹ Konkluzivni prilozi su u različitim jezicima predstavljeni nekolikim prilozima i priloškim izrazima koji obično funkcionišu kao sinonimi.

§ 244. Posle pregleda kategorijalne semantike zameničkih priloga možemo se vratiti zaključnoj konstataciji iz § 216 da semantičke kategorije neke klase jezičkih jedinica nisu jednostavno »isečak« (fragment) opšteg sistema semantičkih kategorija datog jezika nego da predstavljaju sistemski redukovana realizaciju opšteg sistema semantičkih kategorija, čija je specifičnost određena prirodom klase jezičkih jedinica kroz koje se date semantičke kategorije realizuju kao semantički tipovi priloga, pridava, glagola itd. Prema tome, umesto da se govori o sistemskim odnosima među semantičkim kategorijama zameničkih priloga umesnije je govoriti o sistematskim odnosima među kategorijalnim tipovima, odnosno o sistemu kategorijalnih semantičkih tipova zameničkih priloga.

Osnovni odnosi u takvom sistemu skicirani su u prethodnim tačkama i sada bi se u vidu zaključka moglo dati poređenje sistemskih odnosa među kategorijalnim tipovima sa izloženim u t. 5.2: pogledom na sistemske odnose među semantičkim kategorijama. Osnovna razlika između ta dva sistema je u tome što kategorijalni semantički tipovi zameničkih priloga nisu »čisti« izrazi određenih semantičkih kategorija. Prostornii zamenički prilozi, na primer, nemaju samo prostorna značenja u užem smislu (vid. o kategoriji prostora u § 200) nego i agentivna. Prilozi koji ukazuju na različite vidove kretanja u prostoru (ablativni, adlativni, perlativni) sadrže po red prostorne i agentivnu komponentu, koju implicira pojam kretanja.

§ 245. Dosta je uobičajeno, kada se govori o adverbijalnim značenjima odnosno o značenjskim tipovima, da se tipovi dele na *interne* (za način i količinu) i *eksterne* (za prostor, vreme, uzrok, cilj).³⁷² Takva distinkcija je na prvi pogled ubedljiva, ali nije zasnovana na čvrstom obrazloženju nego više na intuitivnom određivanju sadržaja koji se podvode pod pojmove »unutra« i »spolja«. Reč je zapravo o jednom užem shvatanju eksternih momenata i previđanju činjenice da su oni i internog karaktera (u odnosu na akciju o kojoj predikat referiše). Ako se podeli distinkcije unutrašnji prostor/spoljašnji prostor (vid. § 131) onda, kada se u svetu takve distinkcije posmatra odnos između predikata i njegove odredbe, nameće se zaključak da je svaka akcija sama za sebe prostornog karaktera i da se ona kao takva, kao objekat lokalizacije, smešta u spoljašnji prostor, o čemu referiše određeni adverbijal. Prostor je, dakle, i u akciji i izvan nje. Analogno objašnjenje se može dati i za vremenske adverbijale: akcija ima inherentno prisutnu vremensku komponentu koja omogućuje da tu akciju lociramo u spoljašnjem vremenu. Ako takve komponente nema, vremenska lokalizacija je nemoguća, upor.: **Sto je juče*, **Knjiga je sutra*, ali *Došao je juče*, Radi

³⁷¹ Vid.: Ivić (1978: 5).

³⁷² Vid. napomenu 219.

sutra i sl. Kao što je bilo rečeno u vezi s kategorijalnim značenjem osobine (§ 206), objekat lokalizacije se po osobini lokalizuje u nekom skupu čiji svи članovi imaju ono isto obeležje koje ima i objekat lokalizacije, tj. data osobina je i u njemu i izvan njega, što i omogućuje takvu lokalizaciju. Zato se ne bi moglo kategorično tvrditi da su načinski prilozi isključivo internog tipa kao što se obično smatra.

§ 246. Pošto je količina bila definisana kao pokazatelj odnosa među osobinama (§ 207) potrebno je još prokomentarisati uzročne i posledične priloge u odnosu prema drugim kategorijalnim zameničko-priloškim tipovima. Za uzročne i posledične priloge bi se reklo da su izrazito eksternog tipa. Međutim, prava slika o mestu uzročnih i posledičnih priloga u sistemu kategorijalnih semantičkih tipova zameničkih priloga dobija se tek kada se ti prilozi posmatraju u njihovoј vezi s načinskim prilozima. Naime, sva tri tipa zameničkih priloga (uzročni, načinski, posledični) referišu o kvalitetu, ali sa različitim aspektima. Kod uzročnih i posledičnih u prvom planu je promena kvaliteta, dok se načinski prilozi odnose na kvalitet u njegovom trajanju. Uočljiva je u tom pogledu paralelnost odnosa u trouglu uzrok — način — posledica sa ablativnim, perlativnim i adlativnim značenjima na prostornim i vremenskom planu. Upor. za prostor: *odande* (ablativnost), *onida* (perlativnost), *onamo* (adlativnost); za vreme: *otada* (abl.), *za to vreme* (perl.),³⁷³ *dotada* (adl.). Tomē je analogan odnos: uzrok (abl.), način (perl.), posledica (adl.) kakav nalazimo u zameničkim prilozima *zato*, *tako i dakle* u srpskohrvatskom i njihovim ekvivalentima u drugim jezicima. Kada se u tom svetlu posmatra mesto uzročnih i posledičnih priloga u odnosu na druge semantičke tipove zameničkih priloga, onda se vidi da su oni zajedno sa načinskim prilozima obuhvaćeni širim značenjem kvaliteta.

§ 247. Prema tome, zamenički prilozi »pokrivaju« tri aspekta promene koja prati neku akciju: prostorni, vremenski i kvalitativni. Svaka od tih promena može se posmatrati sa stanovišta njenog izvora (ablativnost), njenog konačnog cilja (adlativnost) i, najkompleksnije, sa stanovišta istovremenosti jednog i drugog, tj. udaljavanja od nečega i istovremenog približavanja nečemu drugom (perlativnost). Za razliku od pomenutih semantičkih tipova za lokativne priloge, prostorne, npr. *ovde*, ili vremenske, npr. *sada*, karakteristično je odsustvo direktivnosti svojstvene promeni. Oni referišu o opštim prostornim ili vremenskim odnosima shvaćenim »statički«, npr. kao udaljenost ili blizina, ali ne udaljavanje ili približavanje.³⁷⁴

7. Pregled determinativnih tipova zameničkih priloga

§ 248. U semantičkim strukturama zameničkih priloga kombinuju se dve vrste semantičkih obeležja: jedna su kategorijalna, a druga determinativna. Kategorijalna značenja zameničkih priloga ne javljaju se, dakle, u »čistom« vidu (čista kategorijalnost bila bi preširoka i neprecizna) nego u nekim svojim tipičnim pojavnim oblicima. Funkcija tipizacije kategorijalnih

³⁷³ Poljski jezik, npr., za isto značenje ima jedan prilog, *tymczasem*, upor. u ruskom takođe okamenjenu instrumentalnu konstrukciju *т е м в р е м е н е м* као *т е м п у т е м*.

³⁷⁴ Kada su u pitanju odnosi na vremenskom planu, teško je razgraničiti lokativnost od perlativnosti. Perlativno shvaćeno vreme vidim onde gde je naglašeno trajanje, proticanje vremena, upor. *zasud*, *za to vreme* za razliku od *sada*, *tada*.

značenja vrši se preko determinativnih semantičkih obeležja u semantičkim strukturama zameničkih priloga. Termin determinacija ima različita tumačenja u nauci o jeziku. Ovde se pod njim podrazumeva lokalizacija i kvantifikacija objekata na koje upućuju ili čije nazine supstituišu zamenički prilozi. Determinativna obeležja zameničkih priloga su ona njihova obeležja koja im omogućuju da vrše datu funkciju, a determinativni tipovi su zamenički prilozi, kao nosioci pojedinih od tih obeležja. Determinacija zameničkim prložima je, razume se, samo jedan, frekventan oblik determinacije pored drugih, kao što su nepriloške zameničke reči, finitni glagolski oblici, član, određeni i neodređeni pridjevski vid i razna druga sredstva čiji se inventari i mogućnosti upotrebe razlikuju od jezika do jezika.

Dva osnovna determinativna tipa zameničkih priloga su zameničko-priloški *lokализаторi* i zameničko priloški *kvantifikatori*.

7.1. Lokalizatori

§ 249. Zameničko-priloški lokalizatori upućuju na izvestan objekat lokalizujući ga u govornoj situaciji ili u odnosu na nju, na prostornom ili vremenskom planu. Prostorna lokalizacija je u nekim jezicima vezana za sistem komunikativnih lica,³⁷⁵ a u drugima se kroz priloge-lokalizatore ukazuje na stepen udaljenosti objekta lokalizacije od govornog lica kao lokalizatora na denotativnom planu,³⁷⁶ što može biti kombinovano i sa nekim dodatnim obeležjima, kao, na primer, u jeziku volof (senegalsko-gvinejska grupa jezika), upor.: *fi, fii, file* = »ovde« (sa različitim stepenima emfaze), *fa, fale, foou, fooule* = »tamo« (sa različitim stepenima emfaze). Kao što je bilo rečeno u § 108, pored čiste prostorne lokalizacije postoji i prostorna lokalizacija načina ili količine, koja je u nekim jezicima razvijena, upor., na primer, u jeziku kurijskom (njime se govori u Tanganjiki i Keniji): *niga, nkehayo* = »ovako«, *nigo* = »tako, kao što je pomenuto«, *iga, igo, kehayo* = »tako, na taj način«³⁷⁷ ili u srpskohrvatskom *ovoliko, toliko, onoliko*, a u nekim jezicima je manje razvijena, upor. u engl. *so*, u poljskom *tak i sl.* Razume se da ni način ni količina posmatrani sami za sebe ne mogu locirati u prostoru nego se njihovo lociranje vrši preko objekata, odnosno akcija, koje nose načinska ili količinska obeležja, a prostorne su prirode.

§ 250. U vremenske lokalizatore u širem smislu pored vremenskih priloga spadaju i svi oblici anaforskog i kataforskog upućivanja, npr. upućivanje na onaj deo konteksta koji referiše o načinu, količini, uzroku, posledici (npr. *tako, toliko, zato, dakle*). Pošto tekst može biti ne samo vremenske nego i prostorne prirode (kada je u pisanom obliku), anaforski i kataforski lokalizatori bi se mogli i terminološki izdvojiti u odnosu na vremenske lokalizatore u užem smislu (*raniye, juče, sada, sutra* i sl.) tako da se može govoriti o vremenskim lokalizatorima (u užem smislu) i o teksualnim lokalizatorima (anaforskim ili kataforskim).

³⁷⁵ Vid. u vezi s tim § 134.

³⁷⁶ Prema tome, treba razlikovati *denotativni lokalizator*, kao *objekat* u situaciji upućivanja (vid. § 52) od *priloškog lokalizatora*, kao semantičkog tipa zameničkih priloga. Iako terminološki homonimi u načelu nisu poželjni, ovde se i u jednom i u drugom slučaju najpogodnijim čini termin lokalizator.

³⁷⁷ Za jezik volof vid. Nikiforova (1981: 51), za jezik kurijski vid. Vinogradov, V.A. (red.) (1981: 78, 81).

§ 251. Poseban tip tekstualnih lokalizatora predstavljaju refleksivne zameničke reči. Obično se u vezi sa refleksivnošću govori samo o refleksivnim zamenicama (zameničkim imenicama i glagolima) pri čemu se, kada je reč o zamenicama, ima u vidu pre svega zamenička imenica *sebe* (u srpskohrvatskom, odnosno njeni ekvivalenti u drugim jezicima). Međutim, pored refleksivne zameničke imenice *sebe* (*se*), postoje i refleksivni zamenički pridjevi i zamenički prilozi, koji se tradicionalno ne tretiraju kao refleksivne reči. Priroda refleksivnih zameničkih priloga najpotpunije se može sagledati kada se dati prilozi posmatraju u sistemu refleksivnih zameničkih reči.

§ 252. Pitanje opisa refleksivnih zamenica kao semantičkog sistema nije dosad postavljano jer su ga zaklanjala pitanja o zamenicama, kao vrsti reči i o obimu klase zamenica. U njihovom rešavanju, najčešće su odlučujući značaj imali morfološki i sintakšički kriterijumi, prema kojima samo deo zameničkih reči predstavlja zamenice, kao vrstu reči, u pogledu određivanja obima zamenica umesto semantičko-sintakšičkih ispitivanja važniju ulogu je imala lingvistička tradicija. U gramatikama srpskohrvatskog jezika, a taj problem je slično rešavan i u opisima drugih jezika, refleksivnom ili povratnom,³⁷⁸ naziva se zamenica *sebe*, sa kombinatoričnom varijantnom *se*, a redje se refleksivnom smatra i zamenicama *svoj*, koja se ipak ne stavlja u isti red sa zamenicom *sebe* nego se, kao refleksivno-posesivna, uključuje u grupu posesivnih zamenica.

§ 253. Zamenica *sebe*, u funkciji direktnog ili indirektnog objekta ili adverbijala (npr. *Spustio je kofer pored sebe*) upućuje na subjekat kao nosioca date akcije ili stanja i zamenjuje njegovu nominaciju u nesubjekatskoj funkciji u istoj rečenici, bilo da je nominacija subjekta u toj rečenici prisutna, bilo da se semantički subekat podrazumeva na osnovu poznavanja šireg konteksta rečenice ili date govorne situacije. (npr. *Treba misliti i na sebe*). Zamenička imenica *sebe*, kao što je poznato, može učestvovati u izražavanju različitih značenja u zavisnosti od padežnog oblika i predloga s kojim je upotrebljena, upor.: *Nezadovoljan je sobom* (uzrok), *Kupila je to sebi* (namen), *Stavila je to na sebe* (prostorni odnos) itd.

§ 254. Zamenica, odnosno zamenički pridjevi *svoj*, za razliku od zamenice *sebe*, referiše uvek o istom odnosu — posesivnom, ukazujući na to da je posesor identičan subjektu; npr. *X pere svoja kola* ≡ *X ima kola*. *On ta kola pere*. Pošto je refleksivnost, kao upućivanje na subjekat, zajedničko obeležje zamenica *sebe* i *svoj*, pri čemu za razliku od većeg broja značenja zameničke imenice *sebe* zamenički pridjevi *svoj* ima uvek značenje identičnosti posesora subjektu, moglo bi se pretpostaviti da je značenje zameničkog pridjeva *svoj* zapravo jedno od značenja zameničke imenice *sebe* koje u površinskoj strukturi rečenice dobija poseban oblik, npr. $\{(X \text{ čita knjigu } X\text{-a} \rightarrow) X \text{ čita knjigu sebe} \rightarrow\}$: *X čita svoju knjigu*, analogno transformaciji *Petar čita knjigu Marka* → *Petar čita Markovu knjigu*.

§ 255. Analogan postupak može se primeniti i na zameničku reč *sam* (u značenju »bez drugih«), koja se inače obično ubraja u pridjeve, upor. $\{(X \text{ šeta } sa X\text{-om} \rightarrow) X \text{ šeta } sa sobom \rightarrow\}$: *X šeta sam*. Iz mogućnosti

³⁷⁸ Opredelio sam se za termin *refleksivne zamenice*, umesto češćeg *povratne zamenice*, zbog toga da bi se terminološki istakla veza tih zamenica sa gramatičkom kategorijom refleksivnosti (kategorija »povratnost« kao termin ne postoji).

ovakvih transformacija proizilazi da *sam* ima autosocijativno značenje, koje bi se moglo nazvati i *negativno-socijativnim* jer se takvom refleksivnom zamenicom negira postojanje bilo kog drugog nosioca akcije osim semantičkog subjekta date rečenice.³⁷⁹

§ 256. Posebno refleksivno značenje ima priloški izraz *po svome*,³⁸⁰ kojim se subjekat poistovećuje s agensom čiji se uobičajeni način delovanja uzima kao način realizacije neke akcije, upor.: {*X to radi* »u skladu sa *X-om*« →} *X to radi* »u skladu sa sobom« →} *X to radi po svome* (može se podrazumevati: *po svome običaju, znanju i sl.*). I u ovom slučaju, kao i u prethodna dva, dato refleksivno značenje može se smatrati semantičkim derivatom opšterefleksivne zameničke reči *sebe*.

§ 257. Kada je reč o izražavanju refleksivnosti morfemom *se*, poznata je činjenica da se pored obične refleksivnosti (npr. *češljati se*) njome izražava i recipročna refleksivnost (npr. *tuci se*).³⁸¹ Recipročna refleksivnost pored toga može se izražavati i zamenicom *sebe*, kao, na primer, u češkom (upor.: *Pohlédl na sebe* = »pogledali su jedan drugog«),³⁸² ili posebnim zameničkim rečima i izrazima (upor. u ruskom *друг* *друга* u srpskohrvatskom *jedan drugog*; u ukrajinskom *один одного* (*другого*); itd.). S obzirom na činjenicu da su koristatovane četiri nerecipročne refleksivne zamenice sa različitim značenjima i distribucijom, može se postaviti pitanje da li se o nečemu sličnom može govoriti i u vezi sa recipročno-refleksivnim značenjima u sistemu zameničkih reči. Traganje za takvom analogijom pokazuje da su zamenička sredstva izražavanja refleksivnosti prilično raznovrsna i da mnoge reči koje se tradicionalno ne smatraju zamenicama po svojoj semantičkoj i sintaksičkoj prirodi to jesu. U celini posmatrano, sistem refleksivnih zameničkih reči u srpskohrvatskom jeziku čine dve grupe zameničkih reči: jedne, kao *sebe, svoj, sam, po svome*, upućuju na subjekat, ređe na objekat (vid. niže) koji se zamišlja kao kompaktna celina nezavisno od toga da li je u pitanju jedinina ili množina, (upor.: *Oni sređuju svoje stvari, Oni šetaju sami i sl.*); druge, kao *jedan drugog, uzajamno, međusobno* i sl. upućuju uvek na subjekat, ili objekat koji se zamišlja kao neka složena celina, i na odnose unutar te celine. Zato će prve, dalje nazivane refleksivnim zameničkim rečima *spoljašnje karakteristike*, s druge refleksivnim zameničkim rečima *unutrašnje karakteristike*, upor. *Oni sebe poštaju* i *Oni jedno drugo poštaju*.

§ 258. U okviru refleksivnih zameničkih reči spoljašnje karakteristike konstatovana su četiri semantička tipa: opšterefleksivni (*sebe*), posesivni (*svoj*), socijativni (*sam*) i komparativni (*po svome*). Zameničke reči i izrazi unutrašnje karakteristike mogu biti recipročne *jedan drugog* i sl.), u slučaju kada između delova subjekta ili objekta na koji se upućuje postoji odnosi istog ili različitog, ali ne i suprotnog smera. U prvom slučaju, kada je reč o jednosmernim odnosima, to može da bude posesivnost (upor.: *X i Y koriste z a j e d n i č k o predsoblje* = »X koristi predsoblje koje pripada i Y-y, a Y koristi predsoblje koje pripada i X-y«),³⁸³ socijativnost

³⁷⁹ Termin negativna socijativnost predložila mi je kao adekvatniji od termina autosocijativnost M. Ivić.

³⁸⁰ Peškovskij (1935: 141) je odgovarajući ruski prilog *по-свому* ubraja u zamenice.

³⁸¹ Vid.: Ivić (1961—1962: 142—143), (1983: 116—123).

³⁸² Upor.: Kopeckij i Filipec (1973, II: 297).

³⁸³ Radi jednostavnije interpretacije operiše se samo sa dva dela složene celine (X i Y) iako ih, razume se, može biti više.

(upor.: *X i Y su uradili to z a j e d n o* = »X je to uradio sa Y-om, odnosno Y je to uradio sa X-om«), ili komparativnost (upor.: *X i Y su postupili i s t o* = »X je postupio kao Y, odnosno Y je postupio kao X«). U drugom slučaju, kada je reč o odnosima različitog, ali ne i suprotnog smera unutar složenog subjekta ili objekta na koje upućuje refleksivna zamenička reč, to opet može da bude pôsesivnost (upor.: *X i Y imaju z a s e b n e sobe* = »X i Y imaju sobe tako da soba X-a nije soba Y-a, a soba Y-a nije soba X-a«), socijativnost (upor.: *X i Y su ulazili p o n a o s o b* = »X nije ulazio sa Y-om, a Y nije ulazio sa X-om«), ili komparativnost (upor.: *X i Y su postupili r a z l i č i t o* = »X nije postupio kao Y, a Y nije postupio kao X«).

§ 259. Pošto se recipročnost svodi na odnos suprotnosti, a pojам suprotnosti je uži od pojma različitosti, recipročno-refleksivne zameničke reči bi bilo najadekvatnije posmatrati kao podgrupu refleksivnih, zameničkih reči unutrašnje karakteristike različitosti odnosa između delova složenog subjekta ili objekta.

§ 260. Ako se iz datog pregleda refleksivnih zameničkih reči izdvoje one koje se upotrebljavaju u adverbijalnoj funkciji (sa socijativnim ili komparativnim značenjima), onda se vidi da refleksivni zamenički prilozi čine osnovni deo sistemi refleksivnih zameničkih reči. To su: 1. refleksivni prilozi spoljašnje karakteristike: 1.1. socijativni (*s a m o s t a l n o*),³⁸⁴ 1.2. komparativni (*p o s v o m e*); 2. refleksivni prilozi unutrašnje karakteristike: 2.1. ekivalentnosti odnosa: 2.1.1. socijativni (*z a j e d n o*), 2.1.2. komparativni (*i s t o v e m o*); 2.2. diferencijalnosti odnosa: 2.2.1. socijativni (*pon a o s o b*), 2.2.2. komparativni (*r a z l i č i t o*). Ovaj pregled, razume se, ne pretenduje na iscrpnost nego ima za cilj da fiksira važnije odnose, pre svega one koji su zajednički i za priloge spoljašnje i za priloge unutrašnje karakteristike. U podrobnijoj analizi refleksivnih priloga u pojedinim jezicima mogu biti izdvojeni i neki njihovi i semantički podtipovi koji ovim pregledom nisu obuhvaćeni. Tako bi se, na primer, u okviru komparativno-diferencijalnog značenja ilustrovanih prilogom *r a z l i č i t o* mogli izdvojiti i neki prilozi sa užim značenjima, npr. *s l i č n o* (upor.: *X i Y su postupili s l i č n o* = »postupak X-a se malo razlikuje od postupka Y-a i obrnuto«), dakle sa značenjem male razlike, ili, na primer, *s u p r o t n o* sa značenjem univerzalne kvantifikacije, tj. »sasvim različito« (upor.: *X i Y su postupili s u p r o t n o* = »postupak X-a se sasvim razlikuje od postupka Y-a, a postupak Y-a se sasvim razlikuje od postupka X-a«). Takvi primjeri pokazuju da pored podele determinativnih tipova zameničkih priloga na lokalizatore i kvantifikatore postoje i prelazni slučajevi (*i s t o*, *j e d n a k o*, *r a z l i č i t o*, *s l i č n o*, *s u p r o t n o* itd.) koji imaju osobine i tekstualnih lokalizatora i kvantifikatora.

§ 261. Da bi se dobila potpunija slika o složenosti podsistema refleksivnih priloga treba imati u vidu i činjenicu da se mnogi od navedenih priloga članovi sinonimskih parova i nizova. Tako, na primer u srpskohrvatskom jeziku u sinonimskom odnosu mogu biti *s a m* i *s a m o s t a l n o* (upor.: *U radio je to s a m* i *U radio je to s a m o s t a l n o*).³⁸⁵ Slično značenje

³⁸⁴ U zagradama se daje jedan od sinonima ili približnih sinonima (vid. i § 261). Inače, opširnije ovakav pogled na refleksivne zamenice izlaže u radu *Pronomina reflexiva u srpskohrvatskom jeziku (u poređenju s ruskim)* (u štampi u Zborniku Matica srpske za filologiju i lingvistiku posvećenom akademicima Milki Ivić i Pavlu Iviću).

³⁸⁵ Mogući su, međutim, i slučajevi gde *s a m o s t a l n o* ne može da zameni *s a m* (upor.: *On spava s a m* i **Ona spava s a m o s t a l n o*), što ilustruje složenos problematike sintaksičko-semantičkih razgraničavanja refleksivnih priloga.

ima i refleksivni prilog *automatski* (upor.: *Mašina se s a m a , isključuje*, i *Mašina se a u t o m a t s k i , isključuje*). U ruskom jeziku isto značenje pored refleksivnog *сам* može biti iskazano i leksemom *один* (upor.: *Он сам это сделал* i *Он один это сделал*, pod uslovom da je u pitanju upućivanje na subjekat, a ne na objekat (upor.: *Мы оставили его, однозо*, ali **Мы оставили его самозо*). Pošto se zamenička refleksivnost obično tumači kao identičnost agensa pacijensu označenom refleksivnom zamenicom, tj. kao ukazivanje na subjekat koji vrši radnju na sebi, poslednja distinkcija (upućivanje na subjekat / upućivanje na objekat) je važna, zbog toga da bi se istaklo da se sve refleksivne zameničke reči ne ponašaju u tom pogledu jednako. Za mnoge refleksivne priloge je karakteristična mogućnost da upućuju i na subjekat i na objekat u zavisnosti od rečenice u kojoj su upotrebljeni. Upor.: *Srećih je z a j e d n o*, *Primio ih je p o n a o-s o b*, *Ostavili su ga, с a m o г i s l.*, gde je u pitanju upućivanje na objekat, sa ranije navedenim primerima upotrebe istih zameničkih reči, gde one upućuju na subjekat.

§ 262. Pored prostorne lokalizacije vezane za sistem komunikativnih lica (vid. § 134) postoji i već pominjani (§ 95; 171) sličan tip priloških lokalizatora koji upućuju na lica s pratilačkim načinskim ili modalnim značenjima, kakav nalazimo u istočnoslovenskim jezicima, npr. u ruskom *но-моему, но-твоему* itd., ali ne samo u njima (upor. u kalmičkom *миниап* »po mome«, *чиниап* »po tvomē«, *мариап* »po našem«, *танап* »po vašem« (§ 95)). U drugim jezicima takvimi prilozima su ekvivalentni priloški izrazi, upor. u srpskohrvatskom *po mome, po tvome* itd. Kao što je bilo rečeno (§ 95) takvi prilozi mogu imati dva značenja i dve funkcije, upor. u ruskom *Он это сделал но-моему* »uradiće to onako kako ja želim« i *Он это сделал, но-моему* »ja mislim da će on to uraditi«.

7.2. *Kvantifikatori*

§ 263. Zameničko-priloški kvantifikatori, kao i drugi zamenički kvantifikatori, jesu kvantifikatori nenumeričkog tipa. U matematičkoj logici, iz koje je preuzet termin *kvantifikator*, taj termin je rezervisan za imenovanje dveju vrsti logičkih operatorka (egzistencijalnih i univerzalnih kvantifikatora) čiju suštinu približno ilustruju zameničke reči, kao *nešto* i *sve*. Lingvistici izgleda opravđana upotreba termina *kvantifikator* u jednom širem značenju: kvantifikatori su sve jezičke jedinice sa količinskim značenjem. Među njima posebno mesto (po frekventnosti i specifičnosti značenja) zauzimaju zamenički kvantifikatori, a u okviru poslednjih zameničko-priloški kvantifikatori.

§ 264. Zameničko-priloški kvantifikatori, kao i svi zamenički kvantifikatori dele se u dve grupe: jednu čine apsolutni, a drugu relativni kvantifikatori. Prvi se odnose na objekat kvantifikacije uzet sam za sebe, dok drugi kvantifikuju jedan objekat u odnosu na količinska obeležja nekog drugog objekta. Zato bi se apsolutni kvantifikatori mogli nazvati i nekomparativnim, a relativni komparativnim kvantifikatorima.³⁸⁶

³⁸⁶ Termin *relativni* i *apsolutni* upotrebljava i Bierwisch (1970), u značenju za koje su ovde rezervisani termini *numerički* i *nenumerički* kvantifikatori, ali nam se prvi termini čine prikladnijim za upotrebu u gore obrazloženom značenju.

§ 265. Apsolutni kvantifikatori mogu biti univerzalni ili egzistencijalni. Univerzalni kvantifikatori odnose se na objekte kvantifikacije uzete u celini, odnosno na sve elemente izvesnog objekta kvantifikacije bez izuzetka, ukoliko je u pitanju složeni objekat. Kao primjeri univerzalnih kvantifikatora obično se uzimaju zameničke reči kao *svi*, *svaki*, *svuda*, *vazda* i sl. U širem značenju ovim terminom se obuhvataju i odrične zameničke reči, npr. *niko*, *nijedan*, *nigde*, *nikad* i sl.³⁸⁷ koje se tumače i kao negacije egzistencijalnih kvantifikatora.³⁸⁸ Univerzalnih kvantifikatora je, svakako, znatno više jer osim opštih i odričnih zameničkih reči tu spadaju i razne druge reči i izrazi kao i gramatički oblici kojima se u potpunosti obuhvata kvantitativna strana neke pojave, npr. *jedini*, *oba*, *svakodnevno*, *redovno*, *prvi*, *poslednji*, superlativ, vremenski prezent i drugo. Univerzalni kvantifikatori se međusobno razlikuju ne samo u pogledu pojave na koje se odnose nego i u pogledu obima pojava na koje se odnose, tj. univerzalnost njihovog značenja ima manje ili više ograničeni karakter (vid. § 68). U širem tumačenju univerzalnih priloških kvantifikatora, koje obuhvata i odrične zameničke priloge može se govoriti o dva njihova tipa: afirmativnom i negativnom.

§ 266. U semantičkim klasifikacijama zameničkih reči afirmativni i negativni kvantifikatori obično se razvrstavaju u različite klase, često bez ukazivanja na njihova zajednička obeležja po kojima se izdvajaju od ostalih zameničkih reči. Sa leksikološkog i lekikografskog stanovišta univerzalni kvantifikatori, afirmativnog i negativnog tipa, tretiraju se kao antonimi.³⁸⁹ U jezicima sa dvostrukom negacijom ove reči funkcionišu kao dopunske sintaktičke varijante iste semantičke strukture, čiji je izbor određen prisustvom ili odsustvom negacije u predikatskom delu rečenice. To najbolje ilustruju konverzivne rečenice, koje antonimičnim leksičkim sredstvima obeležavaju iste denotate, zbog čega imaju različita signifikativna, a ista denotativna značenja, npr.: *Uvek je prisutan* = *Nikad nije odsutan*, *To je svuda zabranjeno* = *To nigde nije dozvoljeno*, *Propisi se svuda krše* = *Propisi se nigde ne poštuju* i sl.³⁹⁰ Denotativnu ekvivalentnost univerzalnih priloških kvantifikatora afirmativnog i negativnog tipa pokazuje i poređenje parafraziranih interpretacija odgovarajućih parova rečenica sa univerzalnim kvantifikatorima. Tako, na primer, rečenice

(107) *Red se svuda poštuje* i

(108) *Red se nigde ne narušava*

imaju sledeće interpretacije: (107) »ne postoji mesto gde se red ne poštuje« i (108) »ne postoji mesto gde se red narušava«. U oba slučaja univerzalni kvantifikator interpretira se na i sti način — negiranom egzistencijalnom rečenicom »ne postoji mesto«. Različite su subordinirane predikacije »gde se red ne poštuje« i »gde se red narušava«, ali je među njima razlika čisto formalne prirode jer se »narušava« može dalje dekomponovati na »ne poštije«. Prema tome, kvantifikatore tipa *svugde* i *nigde* ne bi trebalo tretirati kao antonime nego kao konverzive budući da imaju isto denotativno značenje koje se osmišljava sa dve suprotne pozicije, u vidu dva suprotna signifikatovna značenja (afirmativnog i negativnog), koja i semantički i

³⁸⁷ Vid.: Barnetova i dr. (1979, I: 366—367), Piper (1982: 97).

³⁸⁸ Vid.: Lomtev (1971).

³⁸⁹ Vid.: Collins (1964), Lvov (1978).

³⁹⁰ Vid.: Frege (1977) o denotativnom i signifikativnom značenju.

formalno kongruiraju sa prisustvom ili odsustvom negacije u predikatu. Ovde se zakonito postavlja pitanje da li predloženo tumačenje odnosa između univerzalnih priloških kvantifikatora tipa *svugde i nigde* kao konverzivnog važi samo za univerzalne kvantifikatore u određenom kontekstu ili važi za sve slučajevе njihove upotrebe. Iz činjenice da se konverzivna priroda univerzalnih kvantifikatora afirmativnog i negativnog tipa ispoljava samo u određenom tipu rečenica ne bi bilo opravdano izvlačiti zaključak da se u svim ostalim slučajevima radi o nekoj drugoj vrsti univerzalne kvantifikacije. Problem je isključivo u tome što nema svaki predikat svoj dopunski antonim koji bi bilo moguće negirati i tako postići ekvivalentnost predikatskih značenja dve rečenice, što je uslov za ispoljavanje konverzivnog odnosa između univerzalnih kvantifikatora afirmativnog i negativnog tipa. Međutim, od principske je važnosti mogućnost postojanja takvog antonima, koja se u različitim jezicima ostvaruje u različitom stepenu i na različite načine. Denotativna ekvivalentnost univerzalnih kvantifikatora tipa *svugde i nigde* vidi se samo u denotativno ekvivalentnim rečenicama od kojih jedna ima negiran predikat. U svim drugim parovima rečenica, npr. *On je uvek prisutan* i *On nikad nije prisutan* i sl., jednostavno ne postoji osnova za poređenje univerzalnih kvantifikatora afirmativnog i negativnog tipa jer oni vezuju različite predikate.³⁹¹

§ 267. Egzistencijalni kvantifikatori su takvi kvantifikatori koji referišu o postojanju izvesnog objekta, a samim tim i o postojanju izvesnog kvantiteta. Ono što se u prirodnim jezicima naziva egzistencijalnim kvantifikatorima samo približno odgovara pojmu egzistencijalnog kvantifikatora u matematičkoj logici. Osnovna razlika je u tome što jezički egzistencijalni kvantifikatori (u tradicionalnoj terminologiji: neodredene zamenice) pored značenja »postoji« imaju i neka druga značenja (*lice, mesto, vreme, osobine* itd.). Zbog tih diferencijskih značenja inventari egzistencijalnih priloških kvantifikatora i njihovi uzajamni semantički odnosi razlikuju se od jezika do jezika (upor., npr. u ruskom: *где-то*, *где-нибудь*, *где-либо*, *кое-где*, *негде* i u engleskom *somewhere* i *anywhere*, ili u tihviinskom govoru (ugro-finske grupe), slično kao u tipološki drukčijem, ali geografski bliskom ruskom jeziku: *miššä* *to miššä* *nibuit*, *kuda miššä* itd.).³⁹² Takve razlike, koje mogu biti tumačene i kao razlike količinske prirode (npr. razlike u stepenu neodređenosti)³⁹³ predmet su tipologije egzistencijalnih kvantifikatora u pojedinim jezicima.

§ 268. Relativni (komparativni) priloški kvantifikatori ukazuju na količinu nekog objekta u odnosu na izvesnu količinu koja se smatra uobičajenom ili normalnom. Oni se javljaju u dva vida: kao *intenzifikatori* lokalizuju objekat kvantifikacije iznad onoga što se smatra normom ili prosekom (upor. u sh.: *mnogo*, *mnogogde*, *često*), a kao *ekstenzifikatori* lokalizuju objekat kvantifikacije ispod onoga što se smatra normom, odnosno prosekom (npr. u sh.: *malo*, *ponegde retko*).³⁹⁴ S obzirom na to da se u oba slučaja jedna posebna pojava poredi sa nečim što govorno lice sma-

³⁹¹ Opšte i odrične zamenice kao univerzalne kvantifikatore opširnije obrađujem u radu *O semantičkom statusu leksičkih parova tipa SVE i NIŠTA* (u štampi u Zborniku referata sa simpozijuma o srpskoj hrvatskoj leksikologiji održanom u Novom Sadu aprila 1983).

³⁹² Vid.: Rjagoev (1977: 162).

³⁹³ Pete (1957).

³⁹⁴ Vid. na materijalu zameničkih priloga sa prostornim značenjem u ruskom, poljskom i srpskoj hrvatskom: Piper (1978: 73—75).

tra »količinskom normom«, ova dva tipa zameničko-priloških kvantifikatora mogu se nazvati *normativnim kvantifikatorima*.

§ 269. Pojmovno-terminološko eksplisiranje norme kao relevantnog kriterijuma za dati tip relativnih kvantifikatora potrebno je zbog toga što postoje i relativni kvantifikatori za koje dati kriterijum nije relevantan. Kod njih se kvantifikacija takođe ostvaruje kroz poređenje, ali nije u pitanju odnos između objekta kvantifikacije i nekog drugog objekta. U osnovi takvo poređenje može da pokaže jednu od dve stvari: ekvivalentnost ili neekvivalentnost, pa se u smislu te distinkcije može govoriti o zameničko-priloškim kvantifikatorima *ekvivalentnosti* i *neekvivalentnosti*.

§ 270. Prvi tip se može ilustrovati prilozima *tak же, там же, тогда же* u ruskom jeziku, upor.: *Он и вчера играл так же* (sh.: *'On je i juče svirao i sto tako'*), ili *Он там же написал и одну поэму* (sh. *'On je na istom mestu napisao i jednu poemu'*) i sl. Kao što se vidi iz prevodnih ekvivalenta u srpskohrvatskom jeziku ne postoji odgovarajući zamenički prilozi. U opisima zameničkih reči u ruskom jeziku *tak же, там же* i sl. nekad se tretiraju kao zamenički prilozi, a nekad kao priloški izrazi (tada se ne uključuju u opise zameničkih reči). Iz primera se takođe može videti da kvantifikatori ekvivalentnosti dve ili više situacija izjednačavaju na osnovu izvesnog zajedničkog obeležja, prema kojem među tim situacijama *ne postoji razlika*. Tamo gde razlika postoji nju kvantifikuju zameničko-priloški kvantifikatori neekvivalentnosti.

§ 271. Kvantifikatori neekvivalentnosti mogu biti *graduelni* ili *negrauelni*. Prvi prikazuju odnos neekvivalentnosti kroz približno stepenovanje kao, na primer, prilog *slično* u srpskohrvatskom, upor.: *Oni su slično obučeni*. Osnova za takvo stepenovanje je opet izvesna norma, ovoga puta ona bi se mogla nazvati normom neekvivalentnosti. U odnosu na nju prilog *slično* je ekstenzifikator. Intenzifikator bi trebalo da ima značenje »dosta različito«, ali takav prilog nije konstatovan ni u srpskohrvatskom ni u drugim jezicima iz kojih su uzimani primeri za ovu tipologiju. Na ovom mestu se prirodno postavlja pitanje o odnosu između intenzifikatora i ekstenzifikatora normativnog poređenja i intenzifikatora i ekstenzifikatora pojedinačnog poređenja kakav je prilog *slično*. Osnovna razlika među njima je u tome što se u prvom slučaju (*mnogo, malo, često, ponekad* itd.) objekat kvantifikacije poredi sa izvesnom normom (prosekom i sl.), dok se u drugom slučaju *razlika između dva objekta* poredi sa »normom razlike».

§ 272. Osim distinkcije u pogledu stepenovanja razlike priloški kvantifikatori neekvivalentnosti mogu razliku između objekta kvantifikacije i objekta s kojim se on poredi da prikažu kao *simetričnu*, takvo značenje ima, na primer, prilog *suprotno*, upor.: *Oni tako govore, ali rade suprotno*, ili *asimetričnu*, primer za takav tip kvantifikacije predstavlja prilog *dručije*, upor.: *Oni tako govore, ali rade drukčije*. Kvantifikatori simetrične neekvivalentnosti referišu o njoj sa stanovišta oba člana poređenja, a kvantifikatori asimetrične neekvivalentnosti sa stanovišta samo jednog člana u odnosu na koji se konstatiše neekvivalentnost: drukčije = »ne tako«, *drugde* = »ne tu« i sl.³⁹⁵ Zato su oni ne samo kvantifikatori nego i lokalizatori.

³⁹⁵ Kao što se *drukčije* može parafrazirati »ne tako« tako se i *isto* može parafrazirati kao »ne drukčije«, tj. »ne ne tako«, o čemu piše Z. Topolińska (1983).

U njihovom kompleksnom značenju prisutna je i komponenta lokalizacije i komponenta neekvivalentnosti, jer je lokalizacija negativna, i neodređenosti, inače karakteristične za egzistencialne kvantifikatore.

§ 273. Uz pregled zameničko-priloških kvantifikatora, koji je izložen u §§ 263—272, potrebno je dati sledeće napomene. Prvo, kao što je bilo konstatovano u vezi s refleksivnim prilozima, razlika između zameničko-priloških lokalizatora i kvantifikatora nije u tome što prvi isključivo lokalizuju, a drugi isključivo kvantifikuju nego u tome koja je funkcija za određeni tip priloga dominantna. Tipični prostorni lokalizatori, na primer *here* i *there* u engleskom jeziku, referišu i o distanci, dakle kvantifikuju, dok, s druge strane, tipični kvantifikatori, npr. sh. *mnogo*, *malo*, *često*, *retko* i sl., lokalizuju (u jednom apstraktnom smislu) objekat kvantifikacije u odnosu na izvesnu normu. Osim toga, za neke priloge (npr. refleksivne *isto*, *slično*, *različito*) i ne može se načelno reći koja je funkcija za njih dominantnija: lokalizacija ili kvantifikacija. Drugo, u predloženoj tipologiji zameničko-priloških kvantifikatora pada u oči da odnos između kategorijalnih i determinativnih značenja priloga nije sasvim regularan u tom smislu što ima slučajeva da neka kategorijalna značenja nisu obuhvaćena determinativnim tipovima (npr., kao što je bilo rečeno, u srpskohrvatskom ne postoje načinski intenzifikatori i ekstenzifikatori normativnog poređenja nego se odgovarajuća značenja izražavaju opino *na nekoliko načina* ili *na više načina*. Potrebno je, najzad, istaći i prilično očiglednu činjenicu da predložena semantička tipologija zameničkih priloga nije univerzalnog karaktera, pre svega zato što nije rađena sa takvim ciljem niti na materijalu koji bi takav cilj podrazumevao. Međutim, raznolikost jezika čije su gramatike i rečnici konsultovani za predloženu tipologiju daje osnova za prepostavku da su u izloženim pregledima kategorijalnih i determinativnih tipova zameničkih priloga fiksirani oni tipovi i njihovi međusobni odnosi koji bi se mogli uzeti kao približan etalon za neku buduću šиру tipologiju zameničkih priloga i drugih zameničkih reči u prirodnim jezicima.

МЕСТОИМЕННЫЕ НАРЕЧИЯ

(грамматический статус и семантические типы)

Резюме

Основная цель этой работы — дать общелингвистическую характеристику местоименных наречий. Исследование проводится в трех направлениях: во-первых, местоименные наречия анализируются как слова переходного характера, имеющие общие признаки и с местоимениями и с наречиями; во-вторых, рассматриваются семантические и функциональные связи местоименных наречий с грамматическими категориями и, в-третьих, сделана попытка выявить основные семантические типы местоименных наречий и их системные взаимоотношения.

В первой главе предмет анализа — общие признаки местоименных наречий и других местоименных слов: функции указания и замещения, и категориальность значения (другие признаки, например, ситуативность, эгоцентричность, синсемантичность и т.д., объясняются как разновидности основных признаков). Основные признаки рассматриваются и отдельно и в единстве их функционирования. Поскольку функция замещения в тексте характерна не для всех местоименных слов и непосредственно связана с их дейктической функцией и категориальностью значения, центральным в первой главе является вопрос о природе местоименного дейкса в его связи с категориальностью местоименных значений. Сущность механизма указания раскрывается в анализе ситуации указания, включающей как обязательные компоненты говорящего и адресата (того, кто указывает и того, кому указывают), языковой знак указательного характера, объект локализации, локализатор (объект, по отношению к которому объект локализации локализируется) и ориентир (объект, конкретизирующий отношение между локализатором и объектом локализации). Так, например, в предложении *Она здесь* говорящий является локализатором, „она” — объектом локализации, а пространство в сфере говорящего — ориентиром. Местоименное наречие в данном случае реферирует и о локализаторе и об ориентире в отличие, например, от предложного указания (ср. *Она рядом со мной*). В зависимости от того, является ли указание на говорящего обязательным или необязательным, различаются субъективное указание (ср. *Она здесь*) и нейтральное указание (ср. *Она рядом со мной* и *Она рядом с дверью*).

Указание вообще понимается как организация внимания адресата, субъективное указание как направление его внимания на определенные элементы речевой ситуации (включая, конечно, контекст). В зависимости от того, на что направляется внимание адресата указание может иметь характер пространственной или непространственной локализации. Механизм указания функционирует как цепочка агентивно-пациентивных отношений, в начале которой находится говорящий, а в конце денотат высказывания с указательным словом. Указательное местоименное слово, как второе звено в этой цепочке, отличается двойственной, инструментальной природой: по отношению к говорящему, который его произносит или каким-нибудь другим образом порождает, оно пациентивного характера; по отношению к адресату, внимание которого оно направляет в сторону денотата, местоименное слово агентивного характера. Объектом внимания

адресата, таким образом, являются некоторые элементы речевой ситуации, выделенные указательным словом, напр., местоименным наречием, а также их взаимоотношения и точка зрения говорящего, который выдвигает на первый план тот или иной элемент денотата (ср. предложения *Она рядом со мной* и *Я рядом с ней*, с одинаковыми денотатами, но разными локализаторами и объектами локализации). Местоименные наречия субъективного указания употребляются только тогда, когда локализатором является говорящий.

Указательная функция местоименных наречий основывается на их категориальной семантике. Категориальность семантики местоименных наречий называется максимальной или очень высокая обобщенность их значений, создающая возможность субSTITУЦИИ местоименными наречиями в тексте номинаций различного характера. Обобщенность системных значений местоименных наречий компенсируется в речи употреблением указательных жестов и/или установлением ассоциативной связи между местоименным наречием, кореференциальной единицей в тексте и денотатом Другими словами, вследствие отсутствия иконичности местоименных наречий, как и все „символические индексы“, не указывают в буквальном смысле этого слова, а допускают возможность, чтобы определенные элементы конституций являлись их кореферентами, если они входят в категориальные рамки конкретного местоименного наречия.

Во второй главе местоименные наречия сопоставляются с неместоименными наречиями. Глава начинается с обзора литературы о специфике наречий как особой лексико-грамматической системы. Автор присоединяется к мнению, что основная функция наречий обозначать признак глагола. Но поскольку наречие может относиться и к глагольно-именному сочетанию, и даже ко всему предложению, более точным представляется видеть в наречиях слова, обозначающие признаки глаголов и более сложенных единиц предикативной природы. В других случаях употребления слов, которые принято называть наречиями, например, употребление наречия при имени существительном или прилагательном, можно видеть или явления переходного характера, или специфичные формы выражения предикативности (напр. отглагольные существительные).

Основная разница между местоименными и неместоименными наречиями заключается в том, что местоименные наречия в синтаксическом плане функционируют и на уровне предложения, и на уровне связного текста, что для них как подсистемы местоименных слов особенно характерно и связано с их указательной функцией и категориальной семантикой.

Третья глава посвящена связям местоименных наречий с различными служебными словами местоименного характера (согласами, частицами, предикативами, модальными словами) и попытке их разграничения на функциональной основе.

В четвертой главе центральное место занимает анализ местоименных наречий как неграмматических средств выражения грамматических значений (лица, числа, одушевленности/неодушевленности, падежа, времени, вида, модальности).

В связи с тем, что местоименные наречия являются одним из средств субъективного указания, в главе рассматриваются и другие грамматические и не-грамматические средства, отсылающие тем или другим образом к говорящему лицу и акту речи. Поскольку субъективное указание связано не с каким-нибудь одним категориальным значением, а с рядом семантических категорий (пространства, времени, причины, принадлежности и т.д.), относящихся к тому или иному аспекту речевой ситуации, представляется нужным рассматривать семантическую сферу субъективного указания не как функционально-семантическую категорию „персональности“ или „акта речи“, а как систему семантических категорий речевой ситуации, являющейся частью общей системы семантических категорий любого естественного языка.

Вопросу моделирования системы семантических категорий посвящена пятая глава. Исходя из предположения, что системность языка должна проявляться на всех уровнях языковой структуры и охватывать все аспекты языка, включая семантические категории, автор попытался установить, в чем заключается системный характер отношений между семантическими категориями местоименных наречий; причем данная подсистема рассматривается как редуцированная модель общей системы семантических категорий. Сложность и много-

аспектиность затронутой проблематики не позволили в рамках данной работы сформулировать вполне законченных теоретических положений, но поскольку для достижения этой цели принципиально важными кажутся характер самой постановки вопроса и предложения возможных его решений, автор ограничился вторым. В поисках решения вопроса о конститутивном факторе системы семантических категорий местоименных наречий наиболее целесообразной исходной точкой представляется их дейктическая природа. Тот факт, что любое указание является своего рода локализацией, а также очень заметная разветвленность систем средств выражения пространственных значений в языках различного строя и бросающаяся в глаза многочисленность обозначения непространственных отношений на основании пространственных критериев, позволяют предположить, что пространственные критерии не могут не иметь большое значение и в системе семантических категорий. Мысль о первичности пространственных значений по отношению ко многим другим или даже ко всем остальным значениям, так же, как и о своем рода ступенчатой метафоризации пространства в семантической структуре языка, уже высказывалась и разрабатывалась в рамках локалистической теории падежей, но не применялась к вопросу о системе семантических категорий, в частности, к вопросу о системных отношениях между семантическими категориями местоименных наречий.

В пятой главе ставится вопрос о существовании единого принципа организации семантических категорий в систему, который должен быть представлен критерием наиболее существенным для человека как говорящего существа. Поскольку в семантических категориях отражается языковая интерпретация человеком (языковым коллективом) окружающего его мира, этот вопрос по существу частично выходит за пределы лингвистики, так что на него с собственно лингвистических позиций нельзя ответить иначе, чем предположительно. Однако, современное состояние не только лингвистики, но и других, примыкающих к этой проблеме наук, дает не мало оснований в пользу положительного ее решения. Автор работы исходит из двух положений: во—первых, человек является частью действительности и можно предположить, что он склонен выделять в окружающем его мире прежде всего то, что характерно для него самого — конкретность; во—вторых, человек относится к миру активно. С этой точки зрения рассматриваются некоторые философские, психологические, психолингвистические и собственно лингвистические аспекты проблемы. В заключении формулируется критерий *интраполакализации / экстраполакализации* как возможный конститутивный фактор системы семантических категорий. На материале сербохорватского языка рассматриваются формы реализации этого критерия в системе семантических категорий.

Так как местоименные слова заключают в своих семантических структурах существенные для данного языка семантические категории, можно сказать, что отношения между местоименными словами отражают в главных чертах отношения между представленными в них семантическими категориями. Другими словами, семантическую систему местоименных слов в любом языке можно рассматривать как внутриязыковую модель системы семантических категорий того же языка. Данная модель, разумеется, не может во всей полноте отражать объекта моделирования, а лишь в самых характерных чертах, выделенныхносителями данного языка и закрепленных в семантической системе местоименных слов. Кроме того, нужно было бы подчеркнуть, что местоименные слова моделируют отношения и между такими семантическими категориями, у которых нет грамматического выражения, т. е. которые могут присутствовать в языке и в скрытом виде. Таким образом, автор исходит из постулата, что если система семантических категорий является языковой моделью мира, то система местоименных слов является внутриязыковой моделью этой модели.

В отличие от семантических категорий под семантическими типами понимается распространенная форма реализации какой-нибудь семантической категории. Типология местоименных наречий проводится в двух планах: (а) выявляются категориальные типы, с точки зрения категориальной семантики местоименных наречий (б) выявляются детерминативные типы, с точки зрения более узких семантических признаков в семантических структурах местоименных наречий, модифицирующих основное категориальное значение. Предложенная в работе типология не претендует на универсальность и тем более на полноту охвата всех возможных семантических типов местоименных наречий в естественных языках.

В работе сделана попытка выявить на материале различных языков распространенные семантические типы местоименных наречий.

В шестой главе дается обзор основных категориальных типов (местоименные наречия пространства, времени, образа действия, количества, цели и следствия). В свете локалистического подхода к вопросу о системе семантических категорий, изложенного в пятой главе, анализируется специфика категориальной семантики отдельных типов и их взаимоотношения.

В седьмой главе дается обзор детерминативных типов, включающих два основных подтипа: наречные локализаторы (напр., *здесь*, *там*, *сейчас*, *поэтому* и т.п.) и наречные квантификаторы. Последние представлены развитленной системой более узких подтипов, например, квантификаторы существования (*где-то*) квантификаторы всеобщности (*вездে*), интенсификаторы (*часто*), экстенсификаторы (*иногда*), квантификаторы тождества (*так же*) и различия (*по-разному*) и другие.

Восьмая глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Девятая глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Десятая глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

Одна глава посвящена проблеме наречных квантификаторов, включая в себя обзор их семантических типов и классификацию. Особое внимание уделяется квантификаторам существования, в том числе квантификаторам всеобщности.

theoretical framework of the study. A detailed analysis of the basic features of pronominal adverbs is given in the first chapter. The second chapter is devoted to the semantic-functional connections between pronominal adverbs and other linguistic categories. The third chapter describes the basic semantic types of pronominal adverbs and their systemic relations.

The basic aim of this study is to offer a general linguistic analysis of the features of pronominal adverbs. The study encompasses, firstly, an analysis of pronominal adverbs as words of the transitional nature which have characteristics in common with both pronouns and adverbs, secondly, an analysis of the semantic and functional connections between pronominal adverbs and a number of grammatical categories and, thirdly, a description of the basic semantic types of pronominal adverbs and their systemic relations.

PRONOMINAL ADVERBS (grammatical status and semantic types)

Summary

The basic aim of this study is to offer a general linguistic analysis of the features of pronominal adverbs. The study encompasses, firstly, an analysis of pronominal adverbs as words of the transitional nature which have characteristics in common with both pronouns and adverbs, secondly, an analysis of the semantic and functional connections between pronominal adverbs and a number of grammatical categories and, thirdly, a description of the basic semantic types of pronominal adverbs and their systemic relations.

In the first chapter the subject of analysis are the common characteristics of pronominal adverbs and other pronominal words: the deictic and substitutive functions and categorial meaning (other features, as, for instance, situationality, subjectivity and synsemanticity, etc., are considered to be variations of the basic features). The basic features are considered both individually and in the unity of their functioning. Since the substitutive function is not typical of all pronominal words, though it is directly linked with the deictic function and categorial meaning, the central concern of the first chapter is the nature and relation between these two latter functions. The essence of the mechanism of deixis is explained by an analysis of the situation of deixis, whose required constituents are an addressor and an addressee; a linguistic marker of a deictic nature, an object of localization, the localizer (an object in relation to which the object of localization is localized) and an object of orientation (an object which actualizes the relation between the localizer and the object of localization). Thus, for example, in the denoted of the sentence *She is here* »she« is the object of localization, the addressor is the localizer, while the space surrounding the addressor is the object of orientation. In this case the pronominal adverb informs both about the localizer and about the object of orientation which is not, for instance, the case with prepositional deixis (compare with *She is beside me*). Depending on whether the deixis to the addressor is compulsory or not, a distinction is made between subjective deixis, as in the example *She is here* and the neutral one (cf. *She is beside me* or *She is beside the door*).

In general, deixis is taken to be an organizing of the addressee's attention, while subjective deixis is taken to be a directing of addressee's attention to specific elements of the speech situation (including, of course, the context of the deictic word). Depending on what the addressee's attention is being directed to, the deixis can be of the nature of a spatial or a nonspatial localization. The mechanism of deixis functions as a chain of agent-patient relations, in which the outset is the addressor, and the end the denoted of the utterance with the deictic word. Such a word, itself, has a two-fold, instrumental nature: in relation to the addressor, who speaks it or generates it in some other manner, it is of a patient nature, in relation to the addressee, whose attention it organizes directly, it is of an agent nature. The object of the addressee's attention are, therefore, the elements of the speech situation which are separated out by the deictic word, for instance by a pronominal adverb along with their relations and the interpretation of the denoted by the addressor, who can draw out this or that ele-

ment of the denoted (cf. *She is beside me* and *I am beside her* with the same denotateds, but with different localizers and objects of localization). Pronominal adverbs of subjective deixis are used only when the localizer is the addressor or the moment of his speech (cf. *The books are there*, *It is midnight now*, and the like). In realizing the deictic function of pronominal adverbs their categorial meaning plays an important role.

The term *categorial meaning* is used to refer to a maximum or high generality of meaning of pronominal adverbs which enables them to substitute nominals of various contents and forms in the text. The generality of the systemic meanings of pronominal adverbs compensated for in speech by the use of deictic gestures and by the establishing of an associational link between the pronominal adverb and the denoted object (this link can also be by way of some unit in the text with which the given adverb is in a co-referential relation). In other words, due to an absence of iconicity, pronominal adverbs, just like all other »symbolic indexes«, do not refer in the literal sense of the word, but, rather, allow the possibility that specific elements of the contextual situation can be co-referents and denotes, provided they can be included within the scope of the specific pronominal-adverbial meaning.

In the second chapter pronominal adverbs are compared with non-pronominal adverbs. The chapter begins with a review of the literature on adverbs as parts of speech. Te author supports the opinion that adverbs are words whose basic function is to modify verbs. Yet, since adverbs can also modify verb-noun word-groups and even entire sentences, it is specified, more precisely, that adverbs are modifiers of verbs and other units of a predicative nature. In different kinds of cases of usage of words which are termed adverbs, or instance, either the use of adverbs with nouns or adjectives, there are instances of phenomena of a transitional nature in the system of parts of speech or cases in which predictativity takes a specific form of expression. The basic distinction between pronominal and non-pronominal adverbs lies in the fact that the syntactic features of pronominal adverbs are also manifested on the sentence level (though this is also the case with non-pronominal adverbs) and on syntactic levels higher than the sentence (as is also the case with other pronominal words), all of which is connected with their deictic function and categorial semantics.

The third chapter is devoted to the connections between pronominal adverbs and other pronominal words (conjunctions, particles, predicatives, modal words) and to an attempt to make the necessary distinctions between them on a functional basis.

In the fourth chapter the centre of focus is an analysis of pronominal adverbs as non-grammatical means for expressing the grammatical meanings of person, number, animate, inanimate, case, tense; aspect and modality. Since pronominal adverbs are one of the means for expressing subjective deixis, this chapter also treats other, both grammatical and non-grammatical, means of deixis to an addressor and the communication. Since subjective deixis is not connected with any single categorial meaning but, rather, with a number of semantic categories (space, time, modality, cause, possession and others) which refer to some aspect of the speech situation, contrary to opinions that it is a question of a functional semantic category (»personality« or »speech act«), emphasis is placed on the need to study the semantic sphere of subjective deixis as a system of semantic categories of the speech situation, which is part of the general system of semantic categories of natural languages.

The fifth chapter is devoted to the problem of creating a model of a system of semantic categories Starting out from the assumption the systemic nature of language is manifested on all levels and includes all aspects of language, and semantic categories as well, the author tries to reveal the basis of the systemic nature of relations between semantic categories Due to the complex nature of the problem, it was not possible to formulate an exhaustive and definitive theoretical position, yet, since the manner of posing the problem and the suggestions for its possible solutions seem to be valuable as principles, the author limits himself to these latter. In search of an answer to the question of what is the constitutive factor of the system of semantic categories of pronominal adverbs, the most acceptable starting point was taken to be their deictic nature. The fact that every deixis is a specific localization and also that there is a very noticeable development

of the system of spatial meanings in different languages along with a marked frequency of denoting spatial relations on the basis of spatial criteria, the assumption suggests itself that spatial criteria must also play an important role in the system of semantic categories. The notion of the priority of spatial meanings in relation to many others and of the levels of metaphorization of space in the semantic structure of language is not a new one. It has been developed in linguistics, though mainly within the scope of the localistic theory of case and has not been applied to problem of the system of semantic categories. From this point of departure, the fifth chapter poses the question of whether there exists a unique principle for organizing semantic categories into a system. Since semantic categories express, in the most general manner, the way in which a community of speakers interprets the universe of which it is a part, the problem of identifying the constitutive factor of the system of semantic categories is not just a linguistic one. Still, the knowledge gained so far, both in linguistics and in other sciences, and in relation to this problem, offer a basis for its possible and successful solving. The study sets out from two facts: firstly, man is part of the universe, and it can be taken that he tends to fix in language, above all else, those things in the universe which are characteristic of him himself, and that is specificity; secondly, man's relation toward the universe is an active one. From these standpoints, the study takes into consideration several philosophical, psychological, psycholinguistic and linguistic aspects of the given problem. By way of a conclusion, the criterion of *intralocalization/extralocalization* is formulated as a possible constitutive factor of the system of semantic categories. On the basis of Serbo-Croatian language material, the most important forms in which this criterion is manifested in the system of semantic categories are analyzed.

Since the semantic categories of a specific language are present in the categorial meanings of pronominal words it could be said that the relations between pronominals reflect, in the main, the relations between semantic categories. Or, to phrase it differently, that the semantic system of pronominals in a language can be observed as an intralinguistic model of the system of semantic categories of that language. Of course, such a model does not reflect the object modelled completely, but, rather, only its most characteristic aspects which native speakers of the given language have separated out and fixed within a system of pronominals. In addition to this, it should be emphasized that despite the close of a parallel relation between them, in the sense that pronominals also model those semantic categories which have no grammatical expression. The author, therefore, approaches the semantic typology of pronominal adverbs in the light of the thesis that, if the system of semantic categories represents a linguistic model of the universe, the system of pronominals, whose important part are pronominal adverbs, represents an intralinguistic model of such a model.

As opposed to semantic categories, semantic types are considered to be widespread forms in which specific categories are realized. The typology of pronominal adverbs is given on two levels (a) from the standpoint of the categorial semantic of pronominal adverbs, *categorial types* are determined, (b) from the standpoint of the narrower semantic features in the semantic structures of pronominal adverbs, which modify the basic categorial meaning, *determinative types* are determined. The study attempts to describe those semantic types which are present in different languages. The typology offered does not, still, in any case, pretend to be universal nor does it pretend to include all the semantic types of pronominal adverbs in natural languages.

The sixth chapter offers a review of categorial types (spatial, temporal, manner, quantitative, causal, goal and effect). From the theoretical basis of the localist approach to the problem of the system of semantic categories (as presented in the fifth chapter), an analysis is made of the specific nature of the categorial semantics of individual types and their mutual relations.

The seventh chapter offers a review of determinative types of pronominal adverbs. These include to basic sub-types: adverbial localizers (for instance, *here*, *there*, *now*, and the like) and adverbial quantifiers. This latter group represents a developed sub-system of narrower sub-types, for instance, existential quantifiers (*somewhere*), universal quantifiers (*everywhere*), intensifiers (*frequently*), extensifiers (*sometimes*), quantifiers of equivalence (*equally*) and non-equivalence (*differently*) and others.

CITIRANA LITERATURA

- Aaltio 1976: M.-H. Aaltio, *Finnish for Foreigners I*. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Aleksandrov 1968: Н. М. Александров. К вопросу о классификации частей речи в индоевропейских языках. [В сб.]: *Вопросы теории частей речи*. Ленинград: Наука, стр. 107—115.
- Anderson 1971: J. M. Anderson *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge: University Press.
- Anderson 1973: J. M. Anderson, *An Essay Concerning Aspect*. The Hague: Mouton.
- Anderson 1973a: J. M. Anderson, Maximi Planudus in memoriam. [In:] F. Kiefer and N. Ruwet (eds.), *Generative Grammar in Europa*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, pp. 20—48.
- Andreev 1969: З. П. Андреев. *Пространство микромира*. Философский очерк. Москва: Наука.
- Aoki 1970: H. Aoki, *Nez Perce Grammar*. Berkeley — Los Angeles — London: University of California Press.
- Apresjan 1974: Ю. Д. Апресян. *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*. Москва: Наука.
- Austin 1962: J. L. Austin, *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bally 1950: Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*. Troisime édition. Berne: A. Francke S. A.
- Barjaktarević 1962: F. Barjaktarević, *Osnovi turske gramatike*. Beograd: Naučna knjiga.
- Barnetová i dr. 1979: V. Barnetová, H. Běličková-Křížková, O. Leška, Z. Skoumalová, V. Straková. *Русская грамматика. 1*. Praha: Academia.
- Bartoszyński 1982: K. Bartoszyński, Opowiadanie a deixis i presupozycja. (In:) *Studia o narracji*. Wrocław etc., s. 9—18.
- Bartsch 1976: R. Bartsch, *The Grammar of Adverbials: A Study in the Semantics and Syntax of Adverbial Constructions*. Amsterdam a. o.
- Baskakov (red.) 1967: *Русско-каракалпакский словарь*. Под редакцией Х. А. Баскакова. Москва: Советская энциклопедия.
- Bąk 1977: P. Bąk, *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- Belić 1933: A. Belić, O značaju priloga (adveraba) za jezičku sistemу indoевропских jezika. — *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, CLVI, Drugi razred, 79, str. 77—98.
- Belić 1941: A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: Lingvistička ispitivanja*. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija.
- Belić 1959: A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: Lingvistička ispitivanja*. Knjiga II. Beograd: Srpska akademija nauka.
- Belošapkova (red.) 1981: *Современный язык*. Под редакцией В. А. Белошапковой. Москва: Высшая школа.
- Běličková-Křížková 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovenských jazycích. — *Slavia*, XLVII, s. 2, str. 122—142.
- Benveniste 1966: E. Benveniste, La nature des pronoms. (In:) E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*. Gallimard, pp. 251—258.
- Benveniste 1966a: E. Benveniste, De la subjectivité dans le langage /In:/ E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*. Gallimard, pp. 258—267.

- Bidwell 1966: Ch. E. Bidwell, *The Structure of Russian in Outline*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Bierwisch 1970: M. Bierwisch, On classifying semantic features. /In:/ *Progress in Linguistics: A Collection of Papers Selected and Edited by Manfred Bierwisch and Karl Erich Heidolph*. The Hague-Paris: Mouton, pp. 27—51.
- Blažev 1963: Б. И. Блајев. К вопросу о морфологической характеристики наречия как части речи. — *Русский язык в школе*, 6, стр. 95—97.
- Bloomfield 1973: L. Bloomfield, *Language*. Twelfth Impression. London: Unwin University Books.
- Bogdanov 1977: В. В. Богданов. *Семантико-синтаксическая организация предложений*. Ленинград: Ленинградский университет.
- Bolla, Pall i Papp 1970: K. Bolla, E. Pall, F. Papp, *Курс современного русского языка*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bondarko 1967: А. В. Бондарко. К проблематике функционально-семантических категорий (Глагольный вид и „аспектуальность“ в русском языке). — *Вопросы языкоznания*, № 2.
- Bondarko 1971: А. В. Бондарко. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука.
- Bondarko 1976: А. В. Бондарко. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука.
- Bondarko 1978: А. В. Бондарко. *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград: Наука.
- Bondarko 1981: А. В. Бондарко. Основы построения функциональной грамматики (на материале русского языка). — *Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка*, 1981, № 6.
- Bondarko 1983: А. В. Бондарко. Категориальные ситуации (К теории функциональной грамматики). *Вопросы языкоznания*, № 2, 20—33.
- Bos 1967: G. F. Bos, L'adverbe en latin. — *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, f. 1, pp. 106—122.
- Brabec, Hraste i Živković 1965: I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. VI, neizmjnjeno izdanie, agreb: Školska knjiga.
- Brøndal 1948: V. Brøndal, *Les parties du discours. Parties orationis: Études sur les catégories linguistiques*. Einar Munksgaard, Copenhague.
- Brugmann 1904: K. Brugmann, *Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen*. — Des XXII. Bandes der Abhandlungen der philologisch-historische Klasse der KSG der Wissenschaft. Leipzig, № VI.
- Brunot 1922: F. Brunot, *La pensée et la langue*. Paris: Masson.
- Bugarski 1972: R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Bugarski 1979: R. Bugarski, Uvod u čitanje Vorfa. /In:/ B. L. Vorf, *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: BIGZ, str. 3—27.
- Bulanin 1976: Л. Л. Буланин. *Трудные вопросы морфологии*. Москва: Просвещение.
- Bulahovskij 1952: Л. А. Булаховский. *Курс русского литературного языка*. 5-е переработанное издание. Т. И. Киев: Радянська школа.
- Burks 1949: A. W. Burks, *Icon Index, and Symbol. -Philosophy and Phenomenological Research*, IX.
- Burrow 1976: Т. Барроу. *Санскрит*. Москва: Прогресс.
- Bühler 1978: K. Bühler, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Frankfurt/Mein etc.: Ullstein GmbH.
- Capesius 1963: B. Capesius, Adverbale pronominalne in limba germană literara contemporană. — *Revista de filologie română și germană*, 7, pp. 281—304.
- Cassirer 1956: E. Cassirer, *Philosophie der Symbolischen Formen: Erster Teil. Die Sprache*. Darmstadt.
- Cherry 1964: C. Cherry, *On Human Communication: A Review, a Survey, and Criticism*. Cambridge: M. I. T.
- Civ'jan 1973: Т. В. Цив'ян. О некоторых способах отражения в языке оппозиции внутренний/внешний. /В сб.:/ *Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков*.
- Clark E. 1979: E. V. Clark, *The Ontogenesis of Meaning*. Wiesbaden: Athenaion.
- Clark H. 1973: H. H. Clark, Space, time, semantics, and the child. /In:/ T. E. Moore (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press, pp. 27—63.

- Collins 1964: *Collins Gem Dictionary of Synonyms and Antonyms*. London and Glasgow.
- Collinson 1937: W. E. Collinson, *Indication: A Study of Demonstratives, Articles and Other 'Indicator's*. Baltimore.
- Cyran 1967: W. Cyran, *Przysłówki polskie: budowa słówotwórcza*. Łódź.
- Čaplja 1960: I. K. Чапля. *Прислівники в українській мові*. Харків: Видавництво Харківського університету.
- Dimitrovski, Korubin i Stamatoski 1961, 1965: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. I, II. Скопје.
- Dobiaš 1877: А. Добиаш. *Исследование в области греческого местоимения*. Киев.
- Doroszewski 1952: W. Doroszewski. *Podstawy gramatyki polskiej*. Część pierwsza, Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Doroszewski 1970: W. Doroszewski. *Elementy leksykologii i semiotyki*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Dubois 1965: J. Dubois, *Grammaire structurale de français, I: Nom et pronom*. Paris: Larousse.
- Dubois i Lagan 1973: J. Dubois, R. Lagan, *La nouvelle grammaire du français*. Paris: Larousse.
- Eaton 1934: H. S. Eaton, Comparative frequency list: Based on the first thousand words in English, French, German, and Spanish frequency lists. /In:/ A. Coleman (ed.), *Experiments and Studies in Modern Language Teaching*. Chicago, pp. 244—279.
- Fedoruk-Galkina 1939: Е. М. Федорук-Галкина. *Наречие в современном русском языке*. Москва: Московский университет.
- Feuillet 1981: J. Feuillet, Peut-on parler d'une classe de l'adverbe? — *Linguistique*, vol. 17, fasc. 1, pp. 19—27.
- Fillmore 1971: Ch. J. Fillmore, Toward a theory of deixis. — *Working Papers in Linguistics*, Department of Linguistics, University of Hawaii, vol. 3, № 4, pp. 219—242.
- Fillmore 1975: Ch. J. Fillmore, *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington: Indiana University.
- Fleischmann 1983: E. Fleischmann, Der semantische Lokativ. — *Zeitschrift für Slawistik*, Band 28, Heft 1, S. 1—8.
- Frege 1977: Г. Фреге. Смыл и денотат. /В сб.:/ *Семиотика и информатика*, вып. 8, Москва: ВИНИТИ, стр. 181—210.
- Frei 1944: H. Frei, Systèmes de déictiques. — *Acta linguistica*, Copenhague, v. IV, fasc. 3, pp. 111—130.
- Frejdenberg (red.) 1936: *Античные теории языка и стиля*. Под общей редакцией О. М. Фрейденберг. Москва-Ленинград: ОГИЗ.
- Freidman i Seely 1976: W. J. Friedman, P. B. Seely, The Child's Acquisition of Spatial and Temporal Word Meanings. — *Child Development*, v. 47, № 4, pp. 1103—1109.
- Gaertner 1934: H. Gaertner, Funkcja osoby rzeczownika. — *Bulletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, IV, s. 56—59.
- Gale 1967: R. M. Gale, Indexical signs, egocentric particulars, and token-reflexive words. /In:/ *The Encyclopedia of Philosophy*. Macmillan, v. 4, pp. 151—155.
- Garde 1977: P. Garde, De la structure du pronom russe. — *Papers in Slavic Philology*, I, Ann Arbor, pp. 100—111.
- Garde 1980: P. Garde, *Grammaire russe: Tome premier, Phonologie-morphologie*. Paris: Institut d'Etudes slaves.
- Gercenberg 1974: Л. Г. Герценберг. Замечания об ирландских предлогах. /В сб.:/ *Кельты и кельтские языки*. Москва: Наука, стр. 95—105.
- Gorelik 1979: Г. Е. Горелик. Общая теория относительности и проблема размерности пространства времени. /В сб.:/ Эйнштейн и философские проблемы физики XX века. Ред. Э. М. Чудинов. Москва: Наука, стр. 202—223.
- Gorelova 1977: Т. С. Горелова. Опыт системного описания локальных наречий местоименного характера в немецком языке сопоставительно с английским. /В сб.:/ *Вопросы словообразования и грамматики*. Москва, стр. 63—70.
- Greč 1827: Н. И. Греч. *Пространная русская грамматика*. Том I. Санктпетербург.

- Grickat 1983: I. Grickat, O prilozima u srpskohrvatskoj lingvističkoj nauci. — *Južnoslovenski filolog*, XXXIX, str. 1—43.
- Grochowski 1980: M. Grochowski, *Pojęcie celu: Studia semantyczne*. Wrocław etc.: Polska Akademia Nauk.
- Gvozdev 1973: A. H. Гвоздев. *Современный русский литературный язык*: Часть 1, Фонетика и морфология. Издание 4-е. Москва: Просвещение.
- Grzegorczykowa 1970: R. Grzegorczykowa, Pozycja składniowa przysłówka. — *Prace filologiczne*, XX, s. 211—216.
- Grzegorczykowa 1975: R. Grzegorczykowa, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Hajdmetis i Val'siner 1982: M. Хайдметис, Я. Вальсинер. Возможности использования пространственных параметров в исследовании человеческой деятельности. /В сб.: Национально-культурная специфика речевого общения народов. Москва: Наука, стр. 40—47.
- Hall 1969: E. T. Hall, *The Hidden Dimension*. New York.
- Hall 1976: E. Hol, *Nemi jezik*. Beograd: BIGZ.
- Harweg 1968: R. Harweg, *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.
- Hintikka 1974: J. Hintikka, Quantifiers vs. quantifikation theory. — *Linguistic Inquiry*, vol. 5, № 2, pp. 153—177.
- Hjelmslev 1959: L. Hjelmslev, La nature du pronoms. /In:/ L. Hjelmslev, *Essais linguistiques*. Copenhagen, pp. 192—199.
- Holmlander 1973: I. Holmlander, *Die Konkurrenz zwischen Pronominaladverbien und praepositionalen Konstruktionen im heutigen Deutsch*. Uppsala.
- Huang 1975: Sh.—F. Huang, *A Study of Adverbs*. The Hague: Mouton.
- Husserl 1913: E. Husserl, *Logische Untersuchungen*: Zweiter Band. Halle/Saale: Niemeyer.
- Isačenko 1962: A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart: Teil I, Formenlehre*. Halle/Saale.
- Isačenko 1976: A. B. Isačenko. О синтаксической природе местоимений. /In:/ A. V. Isačenko, *Opera Selecta*. München: W. Fink, S. 354—362.
- Ivanov 1980: Вяч. Вс. Иванов. Чет и нечет: Асимметрия мозга и знаковых систем. Москва: Радио.
- Ivić 1954: M. Ivić, *Značenja srpskohrvatskog instrumentalala i njihov razvoj: (sintakško-semantička studija)*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ivić 1956: M. Ivić, Oblici za pojačavanje predloškog privativnog značenja u srpskohrvatskom jeziku. — *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 1955 (1956), III, str. 110—114.
- Ivić 1957—1958: M. Ivić, Sistem predloških konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku. — *Južnoslovenski filolog*, XXII, str. 141—166.
- Ivić 1961—1962: M. Ivić, Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionim metodom (gramatička uloga morfeme se u srpskohrvatskom jeziku). — *Južnoslovenski filolog*, XX, str. 137—151.
- Ivić 1977: M. Ivić, O prilozima u vezi s nekim tipološkim karakteristikama srpskohrvatske rečenice. /U zb./ *Naučni sastanak slavista u Vukové dane*, 7, str. 307—312.
- Ivić 1977a: M. Ivić, O rečeničnim adverbima sa funkcijom dodatnog komentara. /U zb./ *Referati sa sastanka Međunarodne komisije za proučavanje gramatičke strukture slovenskih jezika održane u Varni oktobra 1977* (u štampi).
- Ivić 1978: M. Ivić, O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima. — *Južnoslovenski filolog*, XXXIV, str. 1—16.
- Ivić 1979: M. Ivić, O srpskohrvatskim prilozima „za način“. — *Južnoslovenski filolog*, XXXV, str. 1—18.
- Ivić 1983: M. Ivić, Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom. /U knj./ M. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, str. 115—139.
- Jahn 1969: J. Jahn, *Slovanské adverbium*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Jakimanskaja 1980: И. С. Якиманская. *Развитие пространственного мышления школьников*. Москва: Педагогика.
- Jakobson 1957: R. Jakobson, *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*. Harvard University.
- Jakobson 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.

- Jakobson 1971: Р. Якобсон. Морфологические наблюдения над славянским склонением. /In:/ R. Jakobson, *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague-Paris: Mouton, pp. 154—183.
- Jančko-Trinická 1982: Н. А. Янко-Триницкая. *Русская морфология*. Москва: Русский язык.
- Janulov, Radulov i Georgiev 1961: Н. Янулов, М. Радулов, Х. Георгиев, *Кратък мимически речник*. София: Народна просвета.
- Januschas 1962: N. Januschas, *Das litauische Adverb*. Berlin.
- Jarvella i Klein (red.) 1982: *Speech, Place, and Action: Studies in Deixis and Related Topics*. Ed. by R. J. Jarvella and W. Klein. Chichester etc.: Wiley.
- Jedlička (red.) 1979: A. Jedlička (red.), *Slovník slovanské lingvistické terminologie* 2. Praha: Academia.
- Jelitte 1961: H. Jelitte, *Studien zur Adverbium und zur adverbialen Bestimmung im Altkirchenlawischen*. Meisenheim am Glan: Anton Hein KG.
- Jespersen 1925: O. Jespersen, *Language, its Nature, Development, and Origin*. London-New York.
- Jespersen 1935: O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*. London-New York: G. Allen und Unwin Ltd.
- Jespersen 1946: O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Vol. I, part 11. Heidelberg.
- Jodłowski 1973: S. Jodłowski, *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*. Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Judin 1976: А. А. Юдин. *Категория лица глагола в современном русском языке: (семантика лица глагола)*. Рязань: Рязанский государственный педагогический институт.
- Kacnel'son 1965: С. Д. Кацнельсон. *Содержание слова, значение и обозначение*. Москва-Ленинград.
- Kacnel'son 1972: С. Д. Кацнельсон. *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград: Наук.
- Kapitonova 1964: Т. И. Капитонова. Проблема определения наречия. — Ученые записки Вологодского педагогического института, т. 28, стр. 239—256.
- Karaulov 1980: Ю. Н. Караулов. *Частотный словарь семантических множителей русского языка*. Москва: Наука.
- Karcevskij 1974: S. Karcevskij, *Sur la nature de l'adverbe*. /In:/ *A Prague School Reader in Linguistics*. Compiled by J. Vachek. Bloomington: Indiana University Press, pp. 360—365.
- Keil 1979: F. C. Keil, *Semantic and Conceptual Development*. Harvard etc.
- Kempf 1978: Z. Kempf, *Próba teorii przypadków. Część I*. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kibrik 1970: А. Е. Кибрік. К типологии пространственных значений: (на материале падежных систем дагестанских языков). /В сб.: Язык и человек. Москва: Московский университет, стр. 110—157.
- Kiseleva 1968: Л. А. Киселева. О лексическом значении местоимений и его типов. — Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института, т. 373 (Вопросы развития грамматики и лексики русского языка), стр. 260—284.
- Klajn 1976: I. Klajn, *O zamenicama i pojmu zamenjivanja*. — *Anal Filološkog fakulteta*, Beograd, knj. 12, str. 547—563.
- Klajn 1978: I. Klajn, *Pridjevske zamenice ili pridevi*. — *Južnoslovenski filolog*, XXXIV, str. 17—33.
- Klemensiewicz 1952: Z. Klemensiewicz, *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*. Kraków.
- Klum 1961: A. Klum, *Verbe et adverbe*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Kokorina 1982: С. И. Кокорина. *Проблемы описания грамматики русского языка как иностранного*. Москва: Московский университет.
- Komarov 1970: А. П. Комаров. *О лингвистическом статусе каузальной связи*. Алма-Ата: Алма-Атинский педагогический институт иностранных языков.
- Kondakov 1975: Н. И. Кондаков. *Логический словарь-справочник*. Москва: Наука.
- Koneveckij 1976: А. К. Конвецкий. *Словообразование наречий*. Вильнюс: Вильнюсский государственный педагогический институт.
- Kopeckij i Filipec (red.) 1973: *Česko-ruský slovník I, II*. Zpracoval lexikografický kolektiv za vedení L. V. Kopeckého a J. Filipce. Praha-Moskva.

- Kopečný 1958: F. Kopečný, *Základy české skladby*. Praha.
- Kosovskij 1974: Б. И. Косовский. *Общее языкознание: Учение о слове и словарном составе языка*. Минск: Вышэйшая школа.
- Kožuhar' 1965: Д. А. Коцухар. К вопросу о теории местоимений. — *Іноземна філологія*, Львів, вып. 2, стр. 71—77.
- Kruisinga 1932: E. Kruisinga, *A Handbook of Present-day English: Part 2, English Accidence and Syntax 2*. 5th edition. Groningen: Noordhoff.
- Křížková 1967: Е. Кржижкова. Адвербальная детерминация со значением места и направления: (опыт трансформационного анализа). — *Вопросы языкоznания*, 2, стр. 32—49.
- Křížková 1971: H. Křížková, *System neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*. — *Slavia*, XL, seš. 3, str. 342—370.
- Křížková 1972: Е. Кржижкова. Замечания о системе указательных местоимений в современных славянских литературных языках. /В сб.:/ *Русское и славянское языкоznание: К 70-летию члена корр. АН СССР И. Авanesова*. Москва: Наука, стр. 144—154.
- Kubrjakova 1967: Е. С. Кубрякова. К вопросу о пространственном моделировании лингвистических систем. — *Вопросы языкоznания*, 2, стр. 98—108.
- Kubrjakova 1978: Е. С. Кубрякова. *Части речи в ономасиологическом освещении*. Москва: Наука.
- Kuryłowicz 1962: Е. Курлович. Проблема классификации падежей. /В сб.:/ Е. Курлович. *Очерки по лингвистике*. Москва, стр. 175—203.
- Kuryłowicz 1964: J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg.
- Kuryłowicz 1971: J. Kuryłowicz, Podstawowe kategorie morfologiczne. — *Bulletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XXVIII, s. 3—13.
- Kuryłowicz 1972: J. Kuryłowicz, The role of deictic elements in linguistic evolution. — *Semiotica*, V, 2, pp. 174—184.
- Labzina 1973: В. П. Лабзина. *Язык манинка: Тексты, словарь*. Москва: Наука.
- Ledenev 1971: Ю. И. Леденев. О полнозначности и неполнозначности местоимений. — *Русский язык* (Ставропольский педагогический институт), вып. 4, стр. 3—22.
- Leška 1968: O. Leška. К вопросу о системе частей речи. /In:/ *Mezinárodní sjezd slavistů: VI, Resumé přednášek*. Praha, str. 67.
- Lévin 1973: Ю. И. Левин. О семантике местоимений. /В сб.:/ *Проблемы грамматического моделирования*. Москва, стр. 108—120.
- Levickij 1970: Ю. А. Левицкий. *Некоторые вопросы теории актуализации функции слов указателей*. АКД. Москва.
- Levkovskaja, Prorokova i Sergienko 1979: К. А. Левковская, В. М. Пророкова, Л. В. Сергиенко. *Местоимения и местоименные слова: Пособие по грамматике немецкого языка*. Москва: Высшая школа.
- Liston 1971: J. L. Liston, On defining the interjection in contemporary Russian. — *Slavic and East European Journal*, XV, 4, pp. 479—489.
- Liston 1974: J. L. Liston, The pronoun as a word-class in contemporary standard Russian. — *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, XVII, pp. 21—39.
- Lomtev 1971: Т. П. Ломтев. Квантиративы современного русского языка. /В. сб.:/ *Памяти академика Владимира Владимировича Виноградова*. Москва: Московский университет, стр. 106—116.
- L'vov 1978: М. Р. Львов. *Словарь антонимов русского языка*. Москва: Русский язык.
- Lyon 1897: O. Lyon, *Handbuch der deutschen Sprache: 1. Teil*. Leipzig.
- Lyons 1966: J. Lyons, Towards a 'notional' theory of parts of speech. — *Journal of Linguistics*, II, pp. 209—237.
- Lyons 1967: J. Lyons, *Semantics*. Vol. 1, 2. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Lyons 1982: J. Lyons, *Deixis and Subjectivity: Loquor, ergo sum?* /In:/ Jarvela i Klein (red.) 1982, pp. 101—125.
- Majtinskaja 1955: К. Е. Майтinskaja. *Венгерский язык: I. Введение. Фонетика. Морфология*. Москва: АН СССР.
- Majtinskaja 1969: К. Е. Майтinskaja. *Местоимения в языках разных систем*. Москва: Наука.

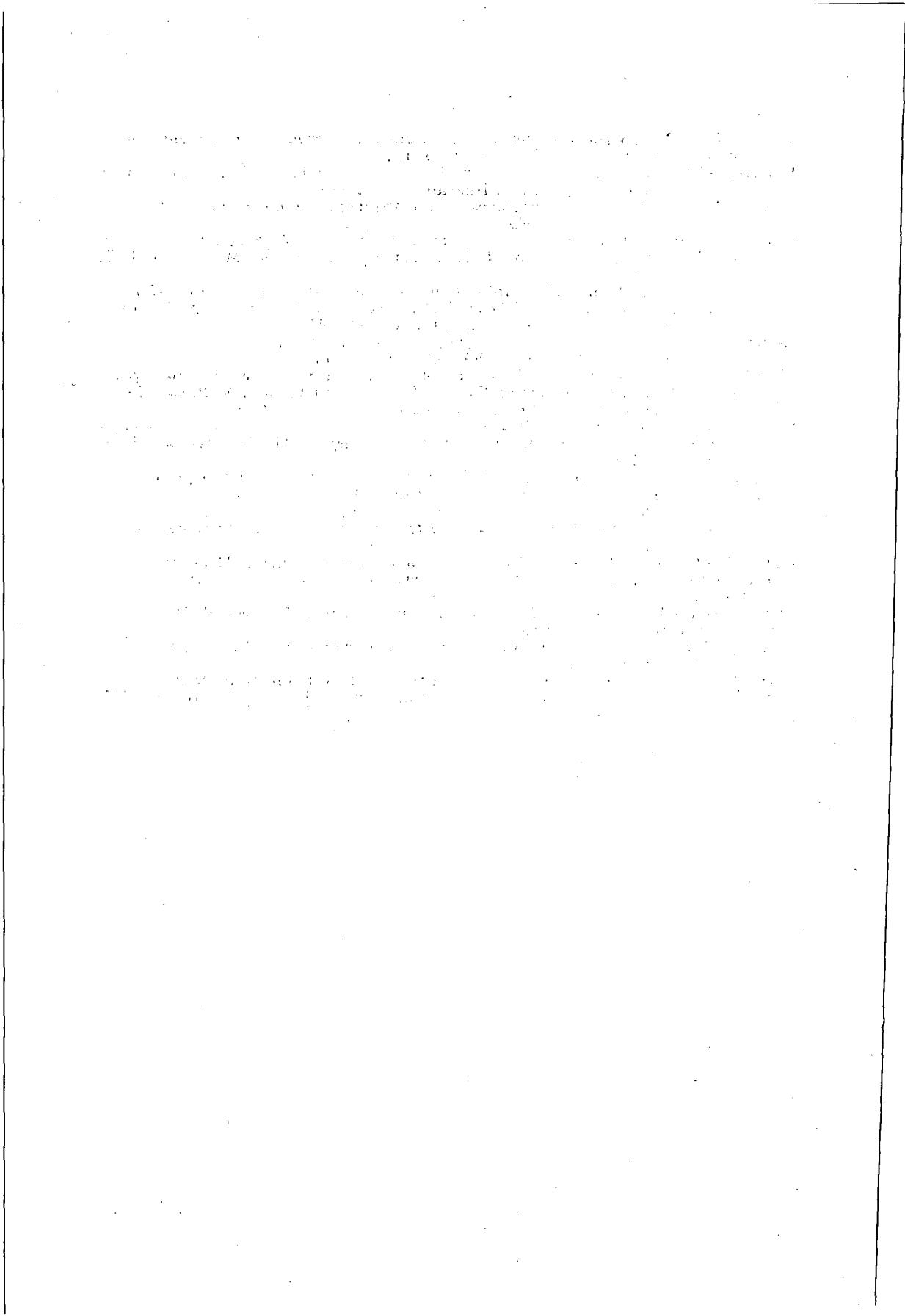
- Malovickij 1976: Л. А. Маловицкий. Номинативное и дейктическое значение. /В сб./ *Языковые значения*. Ленинград: Ленинградский государственный педагогический институт, стр. 81—92.
- Maretić 1932: Т. Maretić, Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka. — *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 243, str. 13—90.
- Marojević 1983: R. Marojević, *Gramatika ruskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Маслов 1981: Ю. С. Маслов. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа.
- Medić 1972: I. Medić, *Kleine Deutsche Grammatik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mel'čuk 1963: I. A. Mel'čuk, Several types of linguistic meanings. /In:/ O. S. Akhmanova, I. A. Mel'čuk, R. M. Frumkina, and E. V. Paducheva, *Exact Methods in Linguistic Research*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, pp. 36—43.
- Меščaninov 1945: И. И. Мещанинов. Понятийные категории в языке. — Труды Военного института иностранных языков, 1, стр. 5—15.
- Меščaninov 1978: И. И. Мещанинов. Члены предложения и части речи. Москва: Наука.
- Mihailović 1977: Lj. Mihailović, Lokalistička teorija padeža i pojama neotudivog pripadanja. — *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, knj. IV, str. 173—190.
- Miko 1961: F. Miko, K problematike príslooviek. — *Jazykovedny časopis*, XII, str. 10—24.
- Miller 1974: J. E. Miller, A localistic account of the dative case in Russian. /In:/ *Slavic Transformational Syntax*. Ed. by R. D. Brecht and C.V. Chvany. Ann Arbor, pp. 244—261.
- Monraev 1980: М. У. Монраев. *Наречие в современном калмыцком языке*. Элиста: Калмыцкое книжное издательство.
- Morev 1983: Л. Н. Морев. *Шанский язык*. Москва: Наука.
- Morris 1946: Ch. Morris, *Signs, Language, and Behavior*. New York: Prentice-Hall.
- Morris, D. 1979: D. Morris, *Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje*. Beograd: Prosveta.
- Moskal'skaja 1981: О. С. Москальская. *Грамматика текста*. Москва: Высшая школа.
- Mostepanenko 1969: А. М. Мостепаненко. Проблема универсальности основных свойств пространства и времени. Ленинград: Наука.
- Mulder i Hervey 1974: J. W. F. Mudler and S. G. J. Hervey, Index and Signum. — *Semiotica*, IV, 4, pp. 324—339.
- Mur'janov 1978: М. Ф. Муръянов. Время (понятие и слово). — *Вопросы языкоznания*, 2, стр. 52—67.
- Musić i Majnarić 1970: A. Musić, N. Majnarić, *Gramatika grčkoga jezika*. Deseto izdanie. Zagreb: Školska knjiga.
- Napoli 1981: D. J. Napoli, Subject pronouns: the pronominal system of Italian and French. /In:/ *Papers from the Seventeenth Regional Meeting Chicago Linguistic Society*. Ed. by R. A. Hendrick, C. S. Masek, M. F. Miller. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 249—277.
- Nedeljakov i Sil'nickij 1969: В. П. Неделяков, Г. Г. Сильницкий. Типология каузативных конструкций. /В сб.:/ *Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив*. Ленинград.
- Nicolova 1972: R. Nicólova, Zur Semantik der Pronomina: Die Indefinitpronomina im Bulgarischen. — *Zeitschrift für Slawistik*, Band 17, Heft 1, S. 89—97.
- Nikiforova 1981: Л. А. Никифорова. *Язык волоф*. Москва: Наука.
- Nikolaeva 1978: Т. М. Николаева. Лингвистика текста: Современное состояние и перспективы. /В сб.:/ *Новое в зарубежной лингвистике VIII: Лингвистика текста*. Под ред. Т. М. Николаевой. Москва: Прогресс, стр. 5—43.
- Nikolaeva (red.) 1978: *Новое в зарубежной лингвистике VIII: Лингвистика текста*. Под ред. Т. М. Николаевой. Москва: Прогресс.
- Nowak-Frankowska 1975: M. Nowak-Frankowska, Z dystrybucji określników temporalnych: Okreśnik temporalny a krotność czasownika. — *Polonica*, I, s. 133—166.

- Nowakowska 1933: J. Nowakowska, *Określniki sposobu w języku polskim*. Lwów.
- Novikov 1973: Л. А. Новиков. Антонимия в русском языке: (Семантический анализ противопоставлений в лексике). Москва: Московский университет.
- Novikov 1982: Л. А. Новиков. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа.
- Oravec 1956: J. Oravec, Sporne otázki pri zámenách. — *Slovenská reč*, 21, str. 40—48.
- Otkupščikova 1971: М. И. Откупщикова. Роль местоимений в сокращении структуры связного текста. — Информационные вопросы семиотики, лингвистики и автоматического перевода, Москва, вып. 2, стр. 68—78.
- Otkupščikova 1978: М. И. Откупщикова: Части речи и местоимения в русском языке. /В сб.:/ Структурная и прикладная лингвистика, вып. I, Ленинград, стр. 48—56.
- Padučeva 1970: E. V. Padučeva, Anaphoric relations and their representation in the deep structure of a text. /In:/ *Progress in Linguistics*. Ed. by M. Bierwisch and K. E. Heidolph. The Hague-Paris: Mouton, pp. 224—232.
- Paul' 1960: Г. Пауль. Принципы истории языка. Москва: Иностранная литература.
- Pauliny, Ružička i Štolc 1968: E. Pauliny, J. Ružička, J. Štolc, *Slovenska gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo.
- Pavskij 1850: Г. П. Павский. Филологические наблюдения над составом русского языка. Рассуждение 1—3. 2-е издание. Санктпетербург: Типография Академии наук.
- Peirce 1960: *Collected Papers of Charles Sanders Peirce: Volume V: Pragmatism and Pragmaticism*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Pestov 1983: В. С. Пестов. Категории лица, сказуемости и предикативности в языке кечуа. — *Вопросы языкоznания*, 1, 108—113.
- Pešikan 1967: M. Pešikan, O sistemu zameničkih reči. — *Naš jezik*, XVI, 4, str. 245—267.
- Peškovskij 1935: А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. Издание 5-е. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство.
- Pete 1957: И. Пете. Употребление неопределенных местоимений в современном русском языке. — *Русский язык в школе*, 2, стр. 18—21.
- Peterson 1941: M. H. Peterson. Лекции по современному русскому литературному языку. Москва.
- Pinkster 1972: H. Pinkster, *On Latin Adverbs*. Amsterdam: North-Holland Publ. Co.
- Pinchon 1972: J. Pinchon, *Les pronoms adverbiaux EN et Y, leur emploi et leur valuers en français classique et en français moderne*. Geneve.
- Piper 1977—1978: P. Piper, Obeležavanje prostornih odnosa predloško-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. — *Prilozi proučavanju jezika*, 13—14, str. 1—51.
- Piper 1978: P. Piper, Zamenički prilozi sa značenjem mesta i pravca u ruskom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku. — *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/1, str. 63—82.
- Piper 1982: P. Piper, O tipovima kvantifikatora u srpskohrvatskom jeziku. /U zb.:/ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 11/2, str. 93—103.
- Piper 1983: P. Piper, Sinonimije i konverzije s glagolom morati. /U zb.:/ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 12, str. 167—172.
- Piper 1983a: P. Piper, O jeziku i govoru sa interpretacijskog stanovišta. — *Južnoslovenski filolog*, XXXIX, str. 43—51.
- Pižurica 1972: M. Pižurica, Neke osobne forme izražavanja imperativnosti u govoru Rovaca. — *Prilozi poručavanju jezika*, 8, str. 41—45.
- Popov 1980: Д. Попов, Функционално-семантични особености на местоименията и местоимените наречия, образувани с частицата еди—. — *Български език*, 5, стр. 428—432.
- Počercov 1955: Г. Г. Почерцов. К вопросу о классификации наречий английского языка. — Ученые записки I-го Московского педагогического института иностранных языков: Грамматический строй языка. Том 7, стр. 79—92.
- Potebnja 1958: А. А. Потебня. Из записок по русской грамматике. Том I—II. Москва.

- Pribram 1975: K. Прибрам. Языки мозга. Москва: Прогресс.
- Pudić 1972: I. Pudić, *Gotski jezik i istorijska gramatika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- Radovanović 1977: M. Radovanović, Imenica u funkciji kondenzatora. — *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX/1, str. 63—144, XX/2, str. 145—160.
- Recanati 1979: F. Recanati, Le développement de la pragmatique. — *Langue française*, № 42, pp. 6—21.
- Reichenbach 1948: H. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*. New York: The Macmillan Company.
- Reformatskij 1960: A. A. Реформатский. *Введение в науку о языке*. Москва: Учпедгиз.
- Revzin 1977: И. И. Ревзин. *Современная структурная лингвистика: Проблемы и методы*. Москва: Наука.
- Ritm... 1974: *Ритм, пространство и время в литературе и искусстве*. Ленинград: Наука.
- Rjagoev 1977: В. Д. Рягоев. *Тихвинский говор карельского языка*. Ленинград: Наука.
- Robins 1966: R. H. Robins, The development of the word-class system of the European grammatical tradition. — *Foundations of Language*, II, 1, pp. 3—20.
- Rubinštejn 1957: С. Л. Рубинштейн. *Бытие и сознание*. Москва: АН СССР.
- Rugaleva 1977: A. Rugaleva, Possession, location, and nominalization in Russian. — *Russian Language Journal*, XXX, № 108, pp. 49—61.
- Russell 1963: B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*. Harmondsworth, Middlesex.
- Safarewicz 1948: J. Safarewicz, O funkcji przysłówków w języku polskim. — *Język Polski*, XXVIII, z. 1, s. 47—50.
- Salmina 1976: Д. В. Салмина. О специфике адверbialного значения. /В сб.: Языковые значения. Ленинград: Ленинградский государственный педагогический институт им. А. И. Герцена, стр. 93—100.
- Schmidt 1962: G. Schmidt, *Studien zum germanischen Adverb*. Berlin.
- Scjaškovič 1977: Т. Ф. Сцяшковіч. *Займенник у беларускай мове*. Мінск: Навука і тэхника.
- Searle 1969: J. R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sergienko 1972: Л. В. Сергиенко. К вопросу о специфике местоименных слов: (На материале современного немецкого языка). — *Известия Воронежского государственного педагогического института*, т. 139—й, стр. 102—108.
- Matica hrvatska.
- Simeon 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, 1, 2. Zagreb.
- Smart (red.) 1964: *Problems of Space and Time: Readings Selected, Edited, and Furnished with an Introduction by J. J. C. Smart*. New York: Macmillan — London: Collier-Macmillan.
- Specht 1947: F. Specht, *Der Ursprung der Indogermanischen Deklination*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Spiteller 1972: S. Spiteller, *Zur Verwendung und Function der Pronominaladverbien im neuem Deutsch*. /Dissertation/. Innsbruck.
- Spitzer 1950: L. Spitzer, Lokaladverb statt Personalpronomen. — *Romanische Forschungen*, Band 62, Heft 2/3, S. 158—162.
- Stanojčić 1967: Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića: (Funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Steinitz 1969: R. Steinitz unter Mitarbeit von E. Lang, *Adverbial-Syntax*. Dritte Auflage. Berlin: Akademie.
- Stepanov 1975: Ю. С. Степанов. *Основы общего языкознания*. Москва: Просвещение.
- Sternin 1972: И. А. Стернин. Типы дейктических слов в английском языке. — *Известия Воронежского государственного педагогического института: Вопросы романо-германской филологии*, т. 139, стр. 109—117.
- Stevanović 1969: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik: (gramatički sistemi i književnojezička norma)*; II: *Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović 1970: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik: (gramatički sistemi i književnojezička norma)*; I: *Uvod. Fonetika. Morfologija*. Drugo izdanie. Beograd: Naučna knjiga.

- Stevović 1973: I. Stevović, Sistem zameničkih reči u srpskohrvatskom jeziku. — *Književnost i jezik*, 1, str. 27—43.
 Stevović 1973a: I. Stevović, Prilozi kao vrsta reči: (funkcija priloga). — *Južnoslovenski filolog*, XXX, sv. 1—2, str. 615—623.
 Stevović 1974—1975: I. Stevović, Prilozi kao vrsta reči. — *Južnoslovenski filolog*, XXXI, str. 79—111.
 Szober 1957: S. Szober, *Gramatyka języka polskiego*. Wydanie czwarte. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
 Schaff 1965: A. Šaf, *Uvod u semantiku*. Beograd: Nolit.
 Šahmatov 1910: A. A. Шахматов. *Курс истории русского языка, читанный в санктпетербургском университете в 1910/11 г.*
 Šahmatov 1946: A. A. Шахматов. *Очерк современного русского литературного языка*. Москва.
 Šmeljova 1983: T. B. Шмелёва. Мысли В. В. Виноградова о модальности и дальнейшее изучение этой семантической категории. — *Зборник радова Института за стране језике и књижевности у Новом Саду*, св. 5.
 Stejnman 1962: P. Я. Штейнман. *Пространство и время*. Москва: Физматгиз.
 Švedova (red.) 1970: *Грамматика современного русского литературного языка*. Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука.
 Švedova (red.) 1980. *Русская грамматика*. I, II. Под ред Н. Ю Шведовой. Москва: Наука.
 Šuba 1962: П. П. Шуба. *Прислоуе у беларускай мове*. Мінск: Выдавецтва Акадэміі Навук БССР.
 Ščerba 1974: Л. В. Щерба. *Языковая система и речевая деятельность*. Москва: Наука, стр. 77—100.
 Ščerba, G. 1982: Г. М. Щерба. *Формирование системы местоимений французского языка*. Ленинград: Ленинградский университет.
 Tesnière 1976: L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*. Deuxième édition revue et corrigée. Paris: Klincksieck.
 Težak i Babić 1970: S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskorskog jezika za osnovne i druge škole*. III izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
 Topolińska 1967: Z. Topolińska, Kategoria osoby w języku polskim. — *Język Polski*, XLVII, z. 2, s. 88—95.
 Topolińska 1971: З. Тополиńska, Обид за една семантичка анализа на македонските заменки. — *Македонски јазик*, XXII, стр. 51—63.
 Topolińska 1973: Z. Topolińska, Vocativus — kategoria gramatyczna. /In:/ *Otázky slovanské syntaxe*. III. Praha, str. 269—274.
 Topolińska 1978: Z. Topolińska, Semantička i sintaksička distribucija zameničkih korena *t*, *on*, u srpskohrvatskom jeziku /U zb.:/ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7, str. 297—305.
 Topolińska 1983: Z. Topolińska, *O implikaciji semantycznej: PRZYMOTNIK → RZECZOWNIK /rukopis/*.
 Topolińska 1982: Z. Topolińska, Srpskohrvatski »zamenički« glagoli — nosioci rеплика u dijalogu. — *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXV/1, 151—161.
 Ufimceva 1974: A. A. Уфимцева *Типы словесных знаков*. Москва: Наука.
 Ufimceva, Kubrjakova i Arutjunova 1980: A. A. Уфимцева, Е. С. Кубрякова, Н. Д. Арutyunova. *Аспекты семантических исследований*. Москва: Наука.
 Vasić 1981: V. Vasić, O usvajanju priloga na ranom uzrastu. — *Prilozi proučavanju jezika*, 17, str. 39—103.
 Vendryes 1950: J. Vendryes, *Le langage: Introduction linguistique à l'histoire*. Paris.
 Vinogradov 1938: B. B. Виноградов. *Современный русский язык: Введение в грамматическое учение о слове*. Вып. I. Москва.
 Vinogradov (red.) 1960: *Грамматика русского языка*. I, II. Под ред. В. В. Виноградова. Москва: АН СССР.
 Vinogradov 1972: B. B. Виноградов. *Русский язык: (грамматическое учение о слове)*. Издание второе. Москва: Высшая школа.
 Vinogradov, V. A. (red.) (1981): *Младописьменные языки Африки: Материалы к лексическому описанию*. Отв. ред. В. А. Виноградов. Москва: Наука.
 Vjal'cev 1965: A. N. Вяльцев. *Дискретное пространство-время*. Москва: Наука.
 Vodoždokov (red.) 1960: *Русско-адыгейский словарь*. Под ред. Х. Д. Водождокова. Москва.

- Vol'f 1974: E. M. Вольф. *Грамматика и семантика местоимений: На материале изbero-романских языков*. Москва: Наука.
- Vuković 1951: J. Vuković, *Gramatika srpskočravatskog jezika za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Vuković 1972: Ј. Вуковић. К проблеме классификации частей речи. — *Вопросы языкознания*, 5, стр. 49—62.
- Weinreich 1963: U. Weinreich, On the semantic structure of language. /In:/ *Universals of Language*. Ed. by J. H. Greenberg. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press, pp. 114—172.
- Weinreich 1966: U. Weinreich, Explorations in semantic theory. /In:/ *Current Trends in Linguistics: III: Theoretical Foundations*. Ed. by Ch. A. Ferguson et al. The Hague-Paris: Mouton and Co., pp. 395—477.
- Weinsberg 1973: A. Weinsberg, *Przymki przestrzenne w języku polskim, nemieckim i rumuńskim*. Wrocław etc.: Polska Akademia Nauk.
- Wierzbicka 1973: A. Wierzbicka, In search of a semantic model of time and space. /In:/ *Generative Grammar in Europe*. Ed. by F. Kiefer and N. Ruwet. Dordrecht: Reidel Publishing Co., pp. 616—629.
- Wierzbicka 1978: А Вежбицка. Метатекст в тексте. /В сб.:/ *Новое в зарубежной лингвистике: VIII: Лингвистика текста*. Под ред. Т. М. Николаевой. Москва, стр. 402—425.
- Williamson 1977: H. R. Williamson, *Chinese*. London: Hodder and Stoughton.
- Whorf 1979: B. L. Vorf, *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: BIGZ.
- Wundt 1904: W. Wundt, *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. Erster Band. Die Sprache*. Zweite Auflage. Leipzig.
- Zaliznjak 1967: A. A. Зализняк. *Русское именное словоизменение*. Москва: Наука.
- Zareckij 1940: А. И. Зарецкий. О местоимениях. — *Русский язык в школе*, 6, стр. 16—23.
- Zasorina (red.) 1977: *Частотный словарь русского языка*. Под ред. Л. Н. Засориной. Москва: Русский язык.
- Zemskaja 1973: Е. Я. Земская. *Современный русский язык: Словообразование*. Москва: Просвещение.
- Žaža 1979: S. Žaža, *Lokální fixace výpovědi vzhledem k mistu promluvy*. /In:/ *Otzádky slovanské syntaxe. IV/1*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, str. 181—185.

REGISTRI

PREDMETNI REGISTRAR

Brojevi se odnose na paragrafe, a skraćenica n na napomene ispod teksta.

- ablativnost 219, 221, 223, 247
- adlativnost 219, 221, 223, 247
- alocentrični adverbijal 164
- anafora 19, 25, 35, 56n, 91, 93, 108, 146, 250
- anteriornost 226, 227
- asimetričnost značenja zameničkih priloga 40, 56, 133
- autorizacija 114
- egzofora 35 n
- ekstralokalizacija 58, 106, 203—206, 210, 214
- endofora 35 n
- gest 26, 37—40, 54, 56—58, 132
- govorna situacija 32, 35, 48, 56, 69, 109, 126—130, 134
- govorni čin 110, 126, 127
- govorno lice 28, 32, 35, 51—53, 56, 60—62, 67, 101, 105, 109, 111
- identičnost (vremenska) 106, 166, 226, 227
- imperativnost 115—120, 138, 170
- imperfektivnost 167
- indeks 26, 27, 39, 48, 54—56
- indeksički simbol 48, 56
- intralokalizacija 58, 106, 203—206, 210, 214
- inhoativnost 167
- iterativnost 167
- jezički univerzum 11, 198
- kategorija 59, 98, 99
 - ~ agentivnosti 204, 205, 237
 - ~ broja 102, 131, 139, 154, 155
 - ~ cilja 108, 148, 240—242
 - filozofska ~ 99
 - funkcionalno-semantička ~ 122—124, 127
 - ~ govornog čina 34, 43, 127
- gradivnosti 151
- gramatička ~ 59, 98, 102, 104, 125, 130, 131, 175
- komunikativne uloge 59
- kvaliteta 108, 206, 207, 229, 236, 337
- kvantiteta 47, 59, 108, 204, 234, 236, 239, 246
- leksičko-gramatička ~ 103, 131
- lica 47, 56, 59, 61, 62, 85, 114, 116, 126, 130—134, 137, 171, 249
- logička ~ 59n, 99
- modalnosti 104, 112, 113, 170, 171, 174, 241 (vid. i: modalna reč)
- morfološka ~ 125
- načina 229—234, 236, 239, 246, 249, 256
- personalnosti 110, 122, 126
- pojmovna ~ 123
- posesivnosti 31, 107, 183, 205, 214, 254, 258, 260
- posledice 243, 246
- prostora 47, 59, 105, 130—132, 134, 137, 139, 150, 156, 182—189, 191—199, 209, 214, 218—220, 222, 222, 223, 231, 232, 239, 249
- spoljašnji ~ 131, 200
- unutrašnji ~ 131, 200
- semantička ~ 91—101, 104, 123—125, 127, 128, 175, 179, 181, 185, 208—215, 244
- sintakščka ~ 125
- uzroka 108, 148, 214, 237—239, 246
- vida 102, 131, 141, 167, 168, 183
- vremena 47, 59, 91, 101, 104, 106, 131, 150, 156, 163, 183, 189, 191, 203, 220, 221, 222, 226—228, 237, 239, 249, 250
- zbirnosti 131

~ živog i neživog 131, 143—148
 konverzija 266
 kvantifikator 140, 142, 239
 egzistencijalni ~ 60, 65—67, 143,
 228, 267
 ekstensifikator 228, 268
 ~ ekvivalentnosti 269, 270
 intenzifikator 228, 268
 ~ neekvivalentnosti 269, 271
 restriktivni ~ 219
 univerzalni ~ 60, 64, 66, 67, 94, 99,
 143, 174, 219, 228, 265, 266
 koreferencijskost 22, 25, 36, 39, 57, 58,
 67, 91, 140, 147, 150
 lokalizator 52, 56, 60, 67, 109, 132, 144,
 147, 165, 166, 221—224, 227
 lokativnost 84, 219, 221, 223, 247n
 mehanizam upućivanja 48, 49
 modalna reč 88, 89, 95, 112, 116
 neutralna deiksa 35, 53
 nimegoorientični adverbijal 164
 objekat lokalizacije 16, 52, 56, 165, 221
 224
 orijentir 52, 56, 114, 165, 166
 padje 84, 85, 147, 149, 150, 156, 161, 162
 ablativ 150, 162 n, 182
 adesiv 162 n
 adverbijalni ~ 153, 154, 156
 dopunski ~ 159
 elativ 162 n
 ergativ 182
 genitiv 161
 ilativ 150, 162 n
 inesiv 150, 162 n
 lokalistička teorija ~ 51, 181—183,
 185, 186
 lokativ 160, 161, 182
 nominativ 182
 temporal 150
 vokativ 138
 perlativnost 219, 221, 223, 229, 247
 perfektivnost 167
 posteriornost 226, 227
 predikativ 89, 96
 prilog 86—88
 determinativni ~ 176, 198, 248
 eksterni ~ 245
 interni ~ 245
 kategorijalni ~ 176, 198, 216, 217
 konkluzivni ~ 243
 refleksivni ~ 118, 251—261
 priloški kvantifikatori 87, 263—273, 235
 vid. i: kvantifikator
 priloški lokalizatori 249—262, 273
 rečica 89, 92, 93, 119
 semantički tip 175, 177, 244
 socijativnost 255, 258, 260
 subjektivna deiksa 34, 35, 39, 51, 70,
 90, 104, 117, 121
 sifter 27, 39, 45, 48, 164
 terminativnost 167
 unutarstrukturna deiksa 34, 35, 57
 uzvik 119
 veznik: 89, 90, 91
 vrste reči 9, 15, 19
 zameničke reči 13, 16, 17, 70, 86
 asemantičnost ~ 16, 42—47
 asocijativna priroda ~ 38
 deiktičnost ~ 16, 24, 25, 27, 28, 31—
 35, 37—40, 47, 70, 120, 147, 164
 (vid. i: upućivanje)
 egocentrčnost ~ 16, 27, 32, 214
 heterogenost sistema ~ 15
 kategorijalnost ~ 24, 42, 45—48, 58,
 59, 70, 99, 217, 218, 248
 kontekstualnost ~ 25, 40, 42
 lične ~ 16, 31, 33, 47, 59, 60, 62,
 134
 nemnemičnost ~ 46
 neodređene ~ 1, 31, 60, 62, 63, 117,
 134, 138, 172, 173, 267
 opšte ~ 31, 60, 64
 pokazne ~ 21, 28, 31, 57, 59, 143,
 144
 sinsemantičnost ~ 16, 42, 43, 47
 situativnost ~ 16, 25, 42, 43
 uopštenost ~ 43, 45, 47
 upitne ~ 31, 61, 63, 90, 91, 116, 120,
 147, 148, 170
 upućivanje ~ 27, 28, 42, 47, 49, 50,
 52, 53, 55—57, 59, 60, 70 (vid. i:
 deiktičnost)
 zamenjivačka funkcija ~ 16—21,
 42, 47

REGISTAR PRIMERA

(po jezicima)

Brojevi se odnose na paragrafe, a skraćenica *n* na napomene ispod teksta.

- adigejski 91
avestijski 143
beloruski 171
bugarski 62, 134, 242
češki 143, 239, 257
engleski 33, 35, 47, 60, 66, 135, 143,
215 n, 232, 243, 273
finski 162 n
francuski 35, 47, 83, 232, 236, 243
fula 47
gotski 47, 136
grčki 91, 143, 229
gusiji 47
hetitski 143
irski 69
italijanski 243
japanski 134
kalmički 60, 95 n, 262
karakalpački 47
kečuanski 177
kineski 59
kurija 249
latinski 90, 143, 154, 229
mađarski 59, 135
makedonski 56 n, 232, 236
maninka 47
marijski 135
nemački 69, 90, 94, 136, 215 n
poljski 60, 84, 85, 93, 115, 138, 219 223,
224, 226, 228, 231, 232, 236, 242, 43,
246 n, 249
rovački govor 85, 118
rumunski 59
ruski 47, 51 n, 59, 62, 63, 88, 93—96
113—115, 130, 134, 138, 150, 151,
154—161, 173, 223, 224, 226, 228, 232,
233, 239, 242, 243, 246 n, 256 n, 257,
261, 262, 270
slovački 239
slovenački 243
srpskohrvatski 15, 16, 20, 22, 24, 25,
32, 33, 35, 36, 38—40, 44, 45, 47, 51,
53, 55—57, 59—61, 64, 65, 67—69, 81,
84, 87, 88, 90—96, 101, 105—108, 113,
114, 116, 117, 119, 127, 130, 133, 138—
141, 143—148, 164—168, 172, 174,
183, 203—208, 214, 215 n, 223—231,
234, 235, 237—240, 242—243, 245—
247, 249—258, 260, 265—268, 270—
273
šanski 47
španski 56
tihvinski 267
turski 47, 232, 236
ukrajinski 171, 257
vijetnamski 91
volof 249

Predrag Piper

ZAMENIČKI PRILOZI

(gramatički status i semantički tipovi)

Izdavač

Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Korektor

Predrag Piper

Obim: 8,75 tabaka

Tiraž: 500 primeraka

Format: 17×25 cm

Stampa: »Prosveta Novi Sad« Novi Sad, S. Sremca 13

Rađeno u okviru potprojekta »Rusko-srpska istraživanja u oblasti jezika, književnosti i kulture od XVIII do XX veka« Katedre za ruski jezik i književnost Instituta za strane jezike i književnosti u Novom Sadu.